

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**ARAP DİLİNDE TECDÎD VE TEYSÎR
BAĞLAMINDA ENÎS FERÎHA VE GÖRÜŞLERİ**

Murat DEMİR

Yüksek Lisans Tezi

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Arap Dili ve Belâgati Programı

TEMMUZ 2023

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
Yüksek Lisans Tezi

ARAP DİLİNDE TECDİD VE TEYSİR BAĞLAMINDA
ENİS FERİHA VE GÖRÜŞLERİ

Tez Yazarı
Murat DEMİR

Danışman
Doç. Dr. Ayşe MEYDANOĞLU

TEMMUZ 2023
ELAZİĞ

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

Başlığı:	ARAP DİLİNDE TECDİD VE TEYSİR BAĞLAMINDA ENİS FERİHA VE GÖRÜŞLERİ
Yazarı:	Murat DEMİR
Tez Öneri	
Tarihi:	15.03.2022
Savunma Tarihi:	14.07.2023

TEZ ONAYI

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına göre hazırlanan bu tez aşağıda imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilmiş ve akademik dinleyicilere açık yapılan savunma sonucunda **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU** ile kabul edilmiştir.

İmza

Danışman:	Doç. Dr. Ayşe MEYDANOĞLU Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Başkan:	Doç. Dr. Enes ERDİM Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Üye:	Dr. Öğr. Üyesi Sevda ÇETİN Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunun ...../...../20..... tarihli toplantısında
tescillenmiştir.

Prof. Dr. Murat SUNKAR
Enstitü Müdürü

BEYAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım “**ARAP DİLİNDE TECDÎD VE TEYSÎR BAĞLAMINDA ENÎS FERÎHA VE GÖRÜŞLERİ**” Başlıklı Yüksek Lisans Tezi’nin içindeki bütün bilgilerin doğru olduğunu, bilgilerin üretilmesi ve sunulmasında bilimsel etik kurallarına uygun davrandığımı, kullandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi, maddi ve manevi desteği olan tüm kurum/kuruluş ve kişileri belirttiğimi, burada sunduğum veri ve bilgileri unvan almak amacıyla daha önce hiçbir şekilde kullanmadığımı beyan ederim.

14.07.2023

Murat DEMİR

ÖN SÖZ

Dil, canlı bir organizma gibidir. Kurallarını oluşturmamayan dil ilk zamanlarında sönük kalır. Ancak temellerini oluşturduktan sonra hızlı bir şekilde canlanmaya, değişmeye, kolaylaşmaya ve yayılmaya başlar. Çünkü bütün diller doğar, gelişir, değişir ve bazen de yok olup giderler. Arap dili de çeşitli nedenlerden dolayı kendi süreci içerisinde temellerini oluşturup onu sağlamlaştırdıktan sonra yenilenmeye, kolaylaşmaya ve canlanmaya ihtiyaç duymuştur.

Çoğunluğun görüşüne göre Arap dilinin temelleri ilk kez ebü'l Esved ed-Dueli (öl. 69/688) tarafından oluşturulmuştur. Daha sonra meşhur dilbilimci Sîbeveyhi (öl. 180/796) Arap gramerinin temellerini daha sistematik ve anlaşılır hale getirmiştir. Böylece temelleri sağlamlaşmış olan Arapça, özellikle İslami fetihlerle birlikte ve başka nedenlerin de etkisiyle birçok bölgeye yayılmıştır. Bugün ise dünyada en çok konuşulan diller arasında yerini almıştır. Nitekim Arapça, dünya nüfusunun beşte birini oluşturan Müslümanların dinlerinin dilidir.

Nahiv kelimesiyle özdeşleşen Arap grameri, İslam'ın ilk yıllarında dinî ve siyasî sebeplerin etkisiyle gelişme göstermiştir. Ancak dil kurallarının felsefe ve mantık ilimlerinden etkilenmesiyle Arap grameri detaylı hale gelmiş, buna bağlı olarak nahiv eserlerinin hacmi artmıştır. Sonuçta Arapça öğreniminin ve öğretiminin zorluğu problemi ortaya çıkmıştır. Arap dilinde dilsel hataların önüne geçilmek istenmesi, Arap olmayanlara bu dili daha kolay öğretmenin yollarının aranması, dilbilgisinin sadeleştirilmek ve kolaylaştırılmak istenmesi, Arap dilinde bazı konular üzerinde çeşitli tartışmaların yaşanması vb. nedenlerden dolayı Arap dilinde tecdîd, teysîr ve ihyâ hareketlerinin başlaması zarurî olmuştur.

Modern dönem diye nitelenen 19. yy. sonları ile 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise Arap dilinde tecdîd ve teysîr çalışmaları hız kazanmış, bazı dilciler yenilikçi yaklaşımlarıyla dikkat çekmeyi başarmıştır. Özellikle Mısır'ın batı ile ilişkileri neticesinde modern dilbilimler ile tanışan Arap dilciler; Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde aldıkları dilsel eğitimle ülkelerine geri dönmüşler, dilsel meseleleri güncellemek, kolaylaştırmak ve sadeleştirmek istemişlerdir. Bu noktada; Enîs Ferîha, İbrahim Mustafa, İbrahim Enîs, Emîn el-Hûlî, Şevki Dayf, Temmâm Hassân, Taha Hüseyin, Ahmed Emîn, Ali Abdulvahit Vâfi ve Muhammed Hamase Adüllatif gibi birçok dilci yenilikçi fikirleriyle öne çıkmayı başarmıştır. Bu modern dilbilimciler, bazen kadîm geleneği kabul ederek bazen de eleştirerek yenilikçi yaklaşımlarını sergilemişler ve Arap diline önemli katkılar sunmuşlardır. Ayrıca bu yenilikçi yaklaşımların bir kısmı kabul görüp devlet teşvik ödülleri almış, bir kısmı da ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Son dönemde tecdîd ve teysîr kapsamında yapılan çalışmaların tümünü anlatmak çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Dolayısıyla çalışma sınırlandırılmış, tecdîd ve teysîr bağlamında bir dilbilimcinin görüşleriyle araştırma evreni daraltılmıştır. Bu çalışma, tecdîd ve teysîr bağlamında seküler ve kısmen milliyetçi bir duruşa sahip olan Enîs Ferîha'nın, (ulaşabildiğimiz bilgiler çerçevesinde) daha önce ele alınmayan görüşlerini betimleyici bir yaklaşımla analiz etmesi açısından özgün bir çalışmadır.

Hristiyan bir ailenin çocuğu olan Enîs Ferîha (1903-1993) modern dönemde yaşamış, Arap dili ve edebiyatı alanında birçok önemli eserler yazmıştır. Özellikle Arap toplumundaki dilsel sorunlarla ilgili eserler kaleme alması ve bu konudaki yenilikçi yaklaşımları, gramer alanında yeni bir mantık çerçevesinde sunmuş olduğu *Tebşîtu kavaidü'l-'Arabîyye* isimli taslak eseri onu ön plana çıkaran hususlar olmuştur.

Bu çalışma toplam beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm olan giriş kısmında araştırmanın konusu, önemi, amacı, sınırlılıkları, kapsamı, literatürü ve yöntemi hakkında genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde tecdîd, teysîr ve ihyâ kavramlarının anlamı, tanımı ve önemi hakkında özet bilgiler verdikten sonra, tecdîd ve teysîr çalışmalarının süreci ve nedenleri hakkında toparlayıcı bilgiler anlatılmıştır. Üçüncü bölümde Enîs Ferîha'nın hayatı, eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölümde Enîs Ferîha'nın dilsel meseleler hakkındaki genel görüşlerine yer verilmiştir. Beşinci bölümde müellifin dilsel meseleler hakkındaki çözüm önerileri ele alınıp değerlendirilmiştir. Sonuç kısmında ise müellifin tecdîd ve teysîr bağlamındaki düşüncelerinin Arap dünyasındaki yankıları ele alınmıştır. Örnekler ve değerlendirmeler ışığında elde edilen net veriler ortaya konulmuştur.

Araştırmanın konusunun belirlenmesinden son aşamaya kadar ilmi birikiminden ve değerli fikirlerinden istifade ettiğim, her zaman manevi desteklerini sunan değerli danışman hocam Doç. Dr. Ayşe Meydanoğlu hocama, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgati bölüm hocalarından Prof. Dr. Enes Erdim ve Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer Özli hocalarıma, Muş Alparslan Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden gelen değerli jüri üyesi Dr. Öğr. Üyesi Sevdâ ÇETİN hocama değerli katkılarından dolayı şükranlarımı sunarım. Ayrıca maddi ve manevi her türlü desteği ile her zaman yanımda olan fedakâr aileme teşekkür ederim.

Murat DEMİR

ELAZIĞ 2023

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	I
ÖN SÖZ.....	II
İÇİNDEKİLER.....	IV
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR.....	VIII
TRANSKRİPSİYON.....	IX
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
1.2. Araştırmanın Amacı.....	1
1.3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	2
1.4. Araştırmanın Problemi.....	2
1.5. Araştırmanın Literatürü	3
1.6. Araştırmanın Yöntemi	4
2. ARAP DİLİNDEKİ TECDİD VE TEYSİR HAREKETLERİNE GENEL BİR BAKIŞ	6
2.1. Tecdid, İhyâ ve Teysir Kelimelerinin Anlamı, Tanımı ve Önemi	6
2.1.1. Tecdid.....	6
2.1.2. İhyâ.....	6
2.1.3. Teysir	7
2.2. Arap Dilinde Tecdid ve Teysir Hareketlerinin Oluşum Süreci	8
2.3. Arap Dilindeki Tecdid ve Teysir Hareketlerinin Teorik ve Pratik Nedenleri	11
3. ENİS FERİHA'NIN HAYATI VE ÖNE ÇIKAN ESERLERİ	13
3.1. Hayatı ve Kişiliği	13
3.2. Eserleri	13
3.2.1. Nahvu 'Arabiyye müyessera	13
3.2.2. Nazariyyetu fi'l-luğa	14
3.2.3. Tebsîtu kavâ'idü'l-'Arabiyye	14
3.2.4. Hurûfu'l-hecâi'l-'Arabiyye neş'etuhâ, ta'avvuruhâ, meşâkiluhâ	14
3.2.5. Esmâu'l-muduni ve'l-kurâ el-Lübnâniyye ve tefsîru me'ânihâ.....	14
3.2.6. Esmâu'l-eşhuri fi'l-'Arabiyyi ve me'ânihâ	15
3.2.7. el-Lehecâtu ve uslûbu dirâsetuhâ	15
3.2.8. Mu'cemu el-fâzi'l-Âmmîyeti fi'l-lehçeti'l-Lübnâniyye.....	15
3.2.9. Haðâratu fi tarîkı'l-zevâli: el-karyetu'l-Lübnâniyye	15
3.2.10. İsm'a yâ Rıdâ	16
3.2.11. el-Emsâlu'l-Âmmîyye.....	16
4. ENİS FERİHA'NIN GÖRÜŞLERİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	17
4.1. Dil Nedir ve Nasıl Ortaya Çıkmıştır?.....	17
4.1.1. Bow-Waw Dil Kuramı	22
4.1.2. Pooh-Pooh (Ünlem, Duygu Temelli) Dil Kuramı	22
4.1.3. Ding-Dong Dil Kuramı	22
4.1.4. Yo-He-Ho Dil Kuramı	23
4.2. Fasîh Arapçanın Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Temel Özellikleri	24
4.3. Arap Dilinin Problemlerine Dair Görüşleri.....	28
4.3.1. Arap Toplumunda İki Farklı Dilin Olması.....	29
4.3.2. Fasîh Arapçanın Zor Kurallarla Oluşturulması Problemi.....	30

4.3.3.	Arapçanın Sesli Harflerden (Vowels) Yoksun Olması.....	31
4.3.4.	Arapçanın Bilim ve Sanatta Acizliği Problemi	32
4.4.	Dilbilimi (Linguistics) ve Dilbiliminin Enîs Ferîha Üzerindeki Etkisi	34
4.4.1.	Herhangi Bir Dil, Başka Bir Dilden Daha Üstün Değildir	38
4.4.2.	Dil, Sürekli İlerleyen ve Değişen Bir Olgudur	39
4.4.3.	İyi Dil veya Kötü Dil Diye Bir Şey Yoktur.....	39
4.4.4.	Dilbilimi, Yazı ve Kurallardan Ziyade Daha Çok Telaffuza Dayanır	41
4.4.5.	Dil, Fonemlerden Daha Fazlasıdır.....	42
4.4.6.	Dil ve Düşüncenin Uyumu.....	43
4.4.7.	İnsan Olmadan Dilin Varlığından Söz Edilemez	44
4.5.	Nesilden Nesile Aktarılan Edebi Lehçenin Ortaya Çıkışına Etki Eden Belirleyici Faktörler.....	45
4.5.1.	Askeri ve Siyasi Faktörler	46
4.5.2.	Dini Faktörler	47
4.5.3.	Edebi faktörler.....	47
4.5.4.	Toplumsal ve Ekonomik Faktörler.....	48
4.6.	Enîs Ferîha'nın Âmmîce Hakkındaki Görüşleri.....	49
4.6.1.	Âmmîce Bağımsız Bir Dildir	49
4.6.2.	Âmmîce Yaşayan Gelişmiş Canlı Bir Dildir	52
4.6.3.	Sarf ve Nahiv Açısından Âmmîcenin Bazı Özellikleri.....	53
4.6.4.	Âmmîce'de Anlamda Sınırlama ve Alıntı Yapma	54
4.6.5.	Âmmîce'deki İnsani Unsurun Bu Dile Verdiği Yaşam Dokunuşu.....	55
4.7.	Arap Toplumundaki İki Dilliliğin Ortaya Çıkardığı Problemler.....	57
4.7.1.	Düşünce Üzerindeki Etkisi.....	57
4.7.2.	Eğitim Üzerindeki Etkisi	59
4.7.3.	Kişiliğin Oluşumundaki Etkisi	62
4.7.4.	Güzel Sanatlar Üzerindeki Etkisi	64
5.	ENÎS FERÎHA'YA GÖRE DİLSEL PROBLEMLERİN ÇÖZÜMÜ	66
5.1.	Fasîh Arapçayı İletişim Dili Yapmak	66
5.2.	Mevcut Bir Lehçeyi Zorunlu Kılmak.....	67
5.3.	Tek Tip Bir Lehçe Oluşturmak	68
5.4.	Müşterek Konuşulan Arap Lehçesi ve Özellikleri	69
5.5.	Müşterek Arap Lehçesinin Resmi Dil Olması İçin Gereken Şartlar	71
5.5.1.	Edebi Bir Tarzda Olması.....	71
5.5.2.	Latin Harfleriyle Yazılması.....	72
5.5.3.	Sarf, Nahiv ve Fonetik Kurallarının Belirlenmiş Olması	75
5.5.4.	Müşterek Konuşulan Arap Lehçesinin Araplar Tarafından Benimsenmesi	75
5.6.	Arap Gramerinin Oluşum Süreci ve Dayandığı Temel İlkeler.....	76
5.7.	Dilsel Çalışmalarda Kullanılan Yöntemler	78
5.8.	Felsefe ve Mantığın Arap Gramerinden Soyutlanması	80
5.9.	Arapça Öğretiminin Kolaylaştırılması	83
5.10.	Yeni Bir Mantık Üzerine Gramer Kitabı Oluşturmak.....	87
6.	SONUÇLAR.....	90
	KAYNAKLAR.....	93
	ÖZ GEÇMİŞ	a

ÖZET
ARAP DİLİNDE TECDÎD VE TEYSÎR BAĞLAMINDA ENÎS FERÎHA VE
GÖRÜŞLERİ

Murat DEMİR
Yüksek Lisans Tezi

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimleri Enstitüsü
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
Arap Dili ve Belâgatı Programı
Temmuz 2023, Sayfa: IX + 94

Arap dili için modern dönem olarak nitelenen 19. ve 20.yy. birçok alanda radikal değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Şüphesiz ki bu alanlardan birisi de Arap grameri olmuştur. Neticede İslam dünyasının modernleşme sürecinde dilsel alanda tecdîd, teysîr ve ihyâ hareketleri hız kazanmış, Arapçada adeta Arap baharı benzetmesine uygun bir döneme geçilmiştir. Din diline modernist ve gayrimüslim bir bakış açısıyla bakan Enîs Ferîha, dilsel konularda dilbilimini referans alarak alışılmışın dışında yorumlamalar yapmış, sorunlara dikkat çekici farklı çözüm önerileri sunmuştur. Bu bağlamda müellifin yenilikçi yaklaşımlarını ortaya çıkarmak çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Mesela, Arap toplumunu birçok yönden etkileyen iki dillilik meselesinde bölgesellikten uzak müşterek konuşulan Arap lehçesini önermiş, Arap alfabesi yerine latin alfabesini tercih etmenin gerekliliğinden bahsetmiştir. O, Arap gramerini yeni bir mantık üzerine sınıflandırmak istemiştir. Bu çalışma nitel bir araştırma olup, müellifin dilsel meselelerle ilgili eserlerindeki tecdîd ve teysîre dair verilerin analizi, deskriptif yöntemle yapılmıştır. Ayrıca bu çalışma Arap dilindeki yenilikçi yaklaşımları kendine has bir üslup ile yorumlayan bir dilbilimcinin katkılarını ortaya koyma açısından özgün bir çalışmadır.

Çalışma, toplam beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm olan giriş kısmında araştırmanın genel çerçevesi oluşturulmuştur. İkinci bölümde; tecdîd, teysîr ve ihyâ kavramlarının anlamı, tanımı ve önemi hakkında kısaca bilgiler verdikten sonra Arap dilindeki tecdîd hareketlerinin sürecine ve nedenlerine özetle değinilmiştir. Üçüncü bölümde, Enîs Ferîha'nın hayatı ve öne çıkan eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölümde, müellifin dilsel problemler hakkındaki yenilikçi yaklaşımları irdelenmiştir. Beşinci bölümde, müellifin dilbilimi ışığında sunmuş olduğu çözüm önerileri incelenip değerlendirilmiştir. Sonuç kısmında ise müellifin Arap dilinde tecdîd bağlamındaki düşüncelerinin yankıları uygulanabilirlik açısından ele alınmış, değerlendirmeler ve bulgular ışığında analiz yapılarak elde edilen net veriler ortaya konulmuştur. Neticede müellifin, klasik kuralların terk edilip Latin alfabesiyle yazılan ve günümüze uyum sağlayabilen bir dil gelişimini gerekli gördüğü anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Enîs Ferîha, Fasîh Arapça, Âmmîce, Tecdîd, Teysîr.

ABSTRACT

Enīs Ferīha and His Views in the Context of Innovation and Facilitation in the Arabic Language.

Murat DEMİR

Master Thesis

FIRAT UNIVERSITY

Graduate School of Social Sciences

BASIC ISLAMIC SCIENCE

Arabic Language and Rhetoric Program

July 2023, Page: IX + 94

The 19th and 20th centuries, characterized as the modern period for the Arabic language, brought radical changes in many fields. Undoubtedly, one of these areas was Arabic grammar. As a result, during the modernization process of the Islamic world, the linguistic movements of innovation, simplicity and vitality gained momentum, and Arabic entered a period suitable for the analogy of the Arab spring. Looking at the language of religion from a modernist and non-Muslim perspective, Anīs Farīha made unorthodox interpretations on linguistic issues with reference to linguistics and offered different solutions to the problems. In this context, the aim of this study is to reveal the author's innovative approaches. For example, in the issue of bilingualism, which affects the Arab society in many ways, he proposed a common Arabic dialect that is far from regionalism, and mentioned the necessity of preferring the Latin alphabet instead of the Arabic alphabet. He wanted to classify Arabic grammar on a new logic. This study is qualitative research that analyzes the data on innovation and simplicity in the author's works on linguistic issues using a descriptive method. In addition, this study is original research in terms of revealing the contributions of a linguist who interpreted the innovative approaches in Arabic language with a unique style.

The study consists of five chapters in total. In the first chapter, the introduction, the general framework of the study is established. In the second chapter, after giving brief information about the meaning, definition and importance of the concepts of innovation, simplicity and vitality, the process and reasons of the innovation movements in Arabic language are briefly mentioned. The third chapter provides information about Anīs Farīha's life and his prominent works. In the fourth chapter, the author's innovative approaches to linguistic problems are analyzed. In the fifth chapter, the author's proposed solutions in the light of linguistics are analyzed and evaluated. In the conclusion, the echoes of the author's thoughts in the context of innovation in the Arabic language are discussed in terms of applicability, and the clear data obtained by analyzing in the light of evaluations and findings are presented. As a result, it is understood that the author considers it necessary to abandon the classical rules and develop a language written in the Latin alphabet that can adapt to the present day.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Anīs Farīha, Fasīh Arabic, folk language, Innovation, Simplicity.

KISALTMALAR

---

b.	: bin, ibn (oğlu)
B. A. Ü. Yay.	: Beyrut Amerikan Üniversitesi Yayınları
b.y.	: Basım Yeri Yok
bk.	: Bakınız
bnt.	: binti
bs.	: Basım
C	: Cilt
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
Ens.	: Enstitüsü
Erişim	: Erişim Tarihi
H	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
M	: Milâdî
MÖ	: Milâttan önce
MS	: Milâttan sonra
Nşr.	: Neşreden
öl.	: Ölüm Tarihi
S	: Sayı
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
sad.	: Sadeleştiren
tar.	: Tarih
thk.	: Tahkik Eden
t.y.	: Tarihsiz
tsh.	: Tashih Eden
vb.	: ve benzerleri
vd.	: ve devamı
y.y	: Yayıncı Yok
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yüzyıl

TRANSKRİPSİYON

ء : '
ث : s
ح : h
خ : ħ
ذ : z
ص : ş
ض : ḍ
ط : ṭ
ظ : ṣ
ع : '
غ : ğ
ق : k
ة : ta
ال : el-
^ : İnceltme uzatma işareti

1. GİRİŞ

Bu bölümde araştırmanın konusu, önemi, amacı, kapsamı ve sınırlılıklar, literatür bilgisi, problemi ve yöntemi hususunda genel bilgiler verilir çalışmanın ana çerçevesi oluşturulmuştur.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Arap dili özellikle İslami fetihlerle birlikte birçok bölgeye yayılmış, din dili olması hasebiyle de sürekli ilgi görmüştür. Nitekim bu durum modern dönemde Arap grameri üzerine birçok yönden tecdîd, teysîr ve ihyâ çalışmalarını başlatmış ve konunun önemini artırmıştır. Bu çalışmalar; kimi zaman kadim geleneği kabul ederek ilerlemiş, kimi zaman da kadim geleneğin felsefe ve mantık ilimleriyle iç içe girmesinden dolayı geçmiş birikimi eleştirerek ve reddederek gelişme göstermiştir. Özellikle modern dönemde yenilikçi yaklaşımlar hız kazanmıştır. Bu konu birçok dilbilimci tarafından önemli görülmüş ve yakından takip edilmiştir. Çünkü modern dönemdeki bu hareketler Arap dilinin anlaşılmasını, yazılmasını ve okunmasını kolaylaştırdığı gibi Arapça öğrenimi ve öğretiminin önünde engel teşkil eden gereksiz ayrıntılardan da uzaklaşılmasını sağlamıştır. Bu bağlamda ortaya çıkan son dönem Arap dilbilimcilerden biri de Lübnanlı Enîs Ferîha olmuştur. Ancak onun bazı dilsel meseleler hakkındaki görüşleri ve çözüm önerileri diğer modern dilcilere göre farklılık göstermektedir.

Bu çalışmanın konusunu, Arap dilinde tecdîd ve teysîr bağlamında Enîs Ferîha'nın yenilikçi yaklaşımları oluşturmaktadır. Araştırmada tecdîd ve teysîr çalışmalarının süreci ve nedenleri hakkında özet bilgiler verilmiş, müellifin hayatı ve öne çıkan eserlerine kısaca değinilmiştir. Araştırmada, genel anlamda özellikle Arap toplumunda çok tartışılan iki dilsel problem üzerinde durulmuştur. Birincisi Arap toplumundaki iki dillilik meselesidir. İkincisi ise Arap gramerinin felsefe ve mantıkla iç içe geçerek kurallarının zor ve çetrefilli olması konusudur. Bu iki konu hakkında Enîs Ferîha'nın fikirleri incelenmiş ve çözüm önerileri değerlendirilmiştir.

Bu araştırma, Arap toplumunda iletişim dili olarak kullanılan Âmmîce ile daha çok resmi makamlarda konuşulan edebi fasîh Arapça arasındaki çatışmadan ortaya çıkan önemli problemler hakkında Enîs Ferîha'nın fikirlerini ve çözüm önerilerini ortaya çıkarması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca modern bir dilbilimci olan Enîs Ferîha'nın tecdîd ve teysîr bağlamındaki görüşleri daha önce çalışılmamış bir konu olması sebebiyle ayrı bir değere sahiptir. Bu çalışma ile Enîs Ferîha'nın görüşlerinin ve fikirlerinin dilsel temelleri ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca Arap dilindeki yenilikçi yaklaşımları kendine has bir yöntemle değerlendiren bir dilcinin katkılarını ilk kez ortaya koyma açısından özgün bir araştırmadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, tecdîd ve teysîr çalışmalarının süreci ve nedenleri hakkında özet bilgiler verip, Enîs Ferîha'nın nazarında Arap toplumundaki iki dillilikten ve gramerin yapısından kaynaklanan sorunları tespit etmektir. Müellifin tecdîd ve teysîr bağlamında bu konular hakkındaki yenilikçi yaklaşımlarını, çözüm önerilerini, dilsel problemlere bakış açısını ve dilsel temellerini ortaya çıkarmaktır. Böylece Arapça konuşan herkesin toplumsal eğitimsel ve sosyal alanda yaşadığı sorunları ve bu zorlukların ortaya çıkardığı sonuçları göstermektir. Ayrıca bu meselelerin özellikle Arap toplumundaki yansımalarını okuyucunun tasavvur etmesini sağlamaktır.

Bu araştırmanın sonucunda Arap dilinde modern dönemdeki tecdîd ve teysîr hareketlerinin süreci ve nedenleri hakkında özet bilgiler elde edilmiştir. Ayrıca modern dönem dilcilerinden olan

Enîs Ferîha'nın görüşleri, çözüm önerileri, dilsel problemlere bakış açısı ve dilsel temelleri hakkında fikir sahibi olunmuştur.

1.3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Arap âleminde son dönemde yaşanan siyasî ve toplumsal gelişmeler dil üzerinde de etkisini göstermiştir. Nitekim tecdîd ve teysîr çalışmaları hız kazanmış, dilsel meselelerin toplum üzerindeki etkisi tartışılmaya başlanmıştır. Son dönem veya modern dönem diye nitelenen 19.yy. ve 20.yy'da birçok modern dilbilimci ortaya çıkmıştır. Bu dilciler; Arap dilinin anlaşılmasını, yazılmasını ve okunmasını kolaylaştırmak, Arapça öğrenimi ve öğretiminin önünde engel teşkil eden gereksiz ayrıntılardan Arap dilini korumak vb. nedenlerden dolayı Arap diline yenilik noktasında önemli katkılar sunmuşlardır. Bu fikirlerin bir kısmı kabul görüp Arap devletleri tarafından ödüle layık görülürken bir kısmı da ciddi bir şekilde eleştirilmiştir. Mesela, İbrahim Enîs (1906-1977) *Delâletü'l-elfâz* adlı çalışmasından dolayı 1958 yılında kendisine Mısır devlet teşvik ödülü verilmiştir. İbrahim Mustafa'nın nahiv alanında sunduğu yenilikçi yaklaşımları ise bir dönem Kahire Arap Dil Kurumu tarafından bir dönem kabul edilmiştir. Ancak daha sonra gelen itirazlar neticesinde Kahire Arap Dil Kurumu İbrahim Mustafa'nın fikirlerinden vazgeçmiştir. Ayrıca modern dilcilerin kimisi kadim geleneği inkâr etmeden yenilikler sunarken kimisi de Arap dilinin geçmiş birikimini yok sayarak yenilikler getirmeye çalışmıştır. Örneğin çalışmanın ana konusunu oluşturan Enîs Ferîha modern dönemde yaşayan kadim geleneği reddeden dilcilerden biri olmuştur. Onun dilsel meseleler hakkındaki düşünceleri alışılmışın dışında olup tartışmaya açık konular arasındadır.

Bu çalışma; modern dönem olarak nitelenen 19.yy. ve 20.yy. kapsamı içerisinde Arap dili üzerine yapılan tecdîd ve teysîr çalışmalarının süreci ve nedenleri hakkında özet bilgilerle, modern dönemde yaşamış Enîs Ferîha'nın hayatı, öne çıkan eserleri ve dilsel meseleler hakkındaki yenilikçi yaklaşımlarıyla sınırlandırılmıştır. Ancak araştırmanın kapsamı içerisinde olan son dönem dilcilerin konu bağlamındaki bazı yenilikçi yaklaşımları örnek olarak gösterilmiştir. Ayrıca bu çalışmanın yapısı gereği, Enîs Ferîha'nın görüşleri çerçevesinde sınırlandırıldığı ve müellifin kendisi eserlerinde pek fazla kaynak kullanmadığı için araştırmanın kaynakça bölümü sınırlı kalmıştır.

1.4. Araştırmanın Problemi

Arap diliyle ilgili son dönem tecdîd ve teysîr çalışmaları kapsamında ve bu dönemdeki dilbilimciler hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Muhakkak ki bu araştırmalar Arap dili alanına önemli katkılar sunmuştur. Özellikle de dil kurallarının felsefe ve mantık ilimlerinin de etkisiyle daha detaylı hale gelmesi, nahiv eserlerinin hacmini arttırmış ve Arapça öğreniminin ve öğretiminin zorluğu problemini doğurmuştur. Dolayısıyla modern dilbilimciler bu alanda tecdîd hareketlerine yönelmişlerdir. Ancak yapılan çalışmaların daha çok geleneği reddetmeden Müslüman dilbilimcilerin yenilikçi yaklaşımları üzerine olduğu görülmüştür. Bu durum farklı bakış açısına sahip fikirlerin olmadığı anlamına gelmemektedir. Ayrıca yapılan çalışmaların ekseriyeti nahiv alanıyla ilgili yenilikler olmuştur. Arap toplumunda yaşanan iki dillilik sorunu üzerinde pek fazla durulmamıştır. Neticede bir problem olarak gördüğümüz tüm bu boşlukları farklı bakış açısına sahip Enîs Ferîha ile doldurmak istememiz çalışmanın hareket noktasını oluşturmuştur. Ayrıca Arap dilindeki yenilikleri kendine has bir üslup ile inceleyen bir dilbilimcinin daha önce Türkiye'de çalışılmamış olması araştırmanın özgün yönünü oluşturmaktadır.

Bu araştırmanın problemindeki ana dayanak noktalarından bir diğeri de müellifin farklı bir bakış açısına sahip olması ve bu durumun dile yansımalarını ortaya çıkarmak olmuştur. Nitekim

modernist, milliyetçi ve gayrimüslim bir kişiliğe sahip olan Enîs Ferîha, din diline daha çok seküler bir bakış açısıyla bakmıştır. Neticede son derece modernist fikirlere sahip olan müellifin batı düşüncesiyle hareket ettiği görülmüştür.

1.5. Araştırmanın Literatürü

Arap dili kendi temellerini oluşturduktan sonra modern dönemde çeşitli nedenlerden dolayı bazen yenilenme, bazen kolaylaştırma, bazen de canlandırma anlamında dilcilerin süzgeçlerinden geçmeye başlamış ve bu alanda çok sayıda eser yazılmıştır. Yazılan eserlerin ekseriyeti nahiv alanıyla ilgili olmuştur. Bu kapsamda öne çıkan son dönem dilcilerin eserleri araştırmaya ışık tutmuştur. Mesela, İbrâhim Mustafa'nın (1888-1962) alana kazandırdığı *İhyâ'ü'n-naḥv* adlı eseri, modern dönemde Arap dünyasında klasik nahiv bilgilerini eleştiren ilk çalışmalardan biridir. İbrahim Mustafa'nın bu eseri nahiv ilmine önemli katkılar sunmuştur. O, bu eserin girişinde Arap nahvini metodolojik açıdan daha kolay ve anlaşılır bir hale getirmek istediğini söylemiştir.

Emîn el-Hûlî'nin (1895-1966) *Menâhicü tecdîd fi'n-naḥv ve'l-belâğa ve't-tefsîr ve'l-edeb* isimli eseri dil, edebiyat, belâgat ve tefsire dair yenilikçi görüşlerini ortaya koyduğu en önemli eserlerindendir. Bu kitap dil, edebiyat, belâgat ve tefsir konusunda kaleme aldığı makale ve verdiği konferanslardan oluşmaktadır.

Şevki Dayf (1910-2005), *Tecdîdü'n-naḥv* isimli eserinin mukaddimesinde aklındaki tecdîd düşüncesinin İbn Madâ'nın *Kitâbü'r-red 'ale'n-nuḥât* kitabından esinlenerek oluştuğunu söylemiş, kırk yıldan beri Arap dilinin kolaylaşması ve karışıklıktan kurtulması için taleplerin oluştuğundan bahsetmiştir. Ayrıca *el-Medârisü'n-naḥviyye* isimli eserinde fasîh dilin öneminden bahsetmiştir.

Temâm Hassân'ın (1918-2011) *el-Luġatü'l-'Arabiyye: Ma'nâhâ ve mebnâhâ* eseri 1994 yılında Mağrib 'de basılmış ve sekiz bölümden oluşmaktadır. Temâm Hassân'ın bu eserini değerli kılan en önemli özellik, eserini çağdaş ve modern dilbilim araştırmalarına uygun olarak ele almasıdır. Hassân bu eserde gramer konularını; geçmişteki gibi dil için kurallar belirleme, kelime sonlarındaki hareketlerin i'râbda kullanımı şeklinde klasik yöntemle değil; dilde olanı betimleme, vasfetme farklı nedenlere dayandırma şeklinde modern bir yöntemle incelemeye çalışmıştır.

İbrahim Enîs'in (1906-1977) *el-Eşvâtü'l-luġaviyye* isimli eseri; modern dil yöntemine göre seslerin, mahreçlerin değişim ve dönüşümlerini ele almıştır. *Delâletü'l-elfâz* isimli eserinde semantik bilimi üzerinde durmuştur. *Min Esrâri'l-luġa* isimli eserinde ise i'râb hareketlerinin sanıldığı aksine cümle öğelerini belirleme değil, cümlelerin kelimeleri arasında bağlama ve ulama işlevi gördüğünü söylemiştir.

Modern dönemde Arap dilbilimciler tarafından kaleme alınan eserlerin yanında Arap nahvinin tarihini anlatan Prof. Dr. Kenan Demirayak ve Prof. Dr. Selami Bakırcı'nın birlikte kaleme aldığı *Arap Dili Grameri Tarihi* eseri de araştırmaya değerli katkılar sunmuştur.

Yukarıda bahsedilen çalışmaların bulguları incelendiğinde modern dönemde; genel olarak Arap dilini yenilemenin, kolaylaştırmanın ve canlandırmanın gerekliliği, Arap olmayanların Arapça öğrenimini kolaylaştırmak için gereksiz ayrıntılardan vazgeçilmesi gerektiği ve dili daha anlaşılır kılmanın öneminin ortaya çıktığı görülmüştür. Ayrıca kimi zaman fasîh Arapçanın iletişim dili olmasıyla ilgili görüşlerin öne çıktığı, kimi zamanda Âmmicenin resmi dil seviyesine çıkması gerektiğiyle ilgili görüşlerin öne çıktığı anlaşılmıştır.

Çalışmanın ana konusunu oluşturan üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümlerde modern dilbilimci Enîs Ferîha'nın (1903-1993) dilsel meseleler hakkındaki yenilikçi yaklaşımlarını, çözüm önerilerini ve dilsel temellerini ortaya çıkarmak için doğrudan müellifin eserlerinden

yararlanılmıştır. Bu bağlamda *Naḥvu ‘Arabiyye müyessera, Naẓariyyetu fi’l-luġa, Tebsītu ḳavâ ‘du’l-‘Arabiyye, Hurûfu’l-hecâi’l-‘Arabiyye neş’etuhâ, taṭavvuruhâ, meşâkiluhâ* isimli eserleri araştırmanın merkezine alınarak incelenmiştir. Yukarıda verilen sıraya göre yazar birinci eserinde; dilin tanımından, dilbiliminden (Linguistics), dilbiliminin etkilerinden, fasîh Arapça’dan ve Âmmîce’den, iki dillilik meselesinin Arap toplumu üzerindeki olumsuz etkilerinden söz etmiştir. İkinci eserinde; dilsel teorilerden, Arapçanın özelliklerinden, Arapça öğretiminin kolaylaştırılmasından, Arap gramerinin felsefe ve mantıktan soyutlanması gerektiğinden söz etmiştir. Üçüncü eserinde, Arap gramerini yeni bir mantık üzerine oturtmaya çalışmıştır. Dördüncü eserinde ise müellif, Arap yazısının ortaya çıkışı ve gelişimi hakkında bilgiler vermiş, daha sonra Arap yazısının temel problemlerini anlatmıştır.

Bu araştırma, Enîs Ferîha’nın tecdîd ve teysîr bağlamındaki yenilikçi fikirleriyle sınırlandırıldığı için müellifin yukarıda sayılan eserleriyle birlikte ulaşılabilen diğer eserlerinin sadece kısaca tanıtımı yapılmıştır. Bu eserler ise şunlardır:

- Esmâu’l-muduni ve’l-kurâ el-Lübnâniyye ve tefsîru me’ânihâ
- Esmâu’l-eşhuri fi’l-‘Arabiyyi ve me’ânihâ
- el-Lehecâtu ve uslûbu dirâsetuhâ
- Mu‘cemu el-fâzi’l-Âmmîyeti fi’l-lehçeti’l-Lübnâniyye
- Ḥaḍâratu fi tarîkı’l-zevâli: el-ḳaryetu’l-Lübnâniyyu
- İsm’a yâ Rıḍâ
- el-Emsâlu’l-Âmmîyetu

Bu çalışmanın sınırlılıkları içerisinde yukarıda sayılan eserler dışında modern dönemde yazılmış farklı eserler de incelenmiş, atıf gösterilmiştir. Modern dönem için güncelliğini korumaya devam eden kadim dil kitaplarından da yararlanılmıştır. Mesela, İbn Cinnî’nin (ö. 392/1002) Arap dilinin usul ve felsefesine dair eseri olan *el-Ḥaşâ’iş* isimli eserinden, nahiv âlimi İbn Hişâm’ın (ö. 761/1360) *Şüzûrû’z-zeheb fî ma’rifeti kelâmi’l-‘Arab* eserinden yararlanılmıştır. Ayrıca Türkiye Diyanet Vakfının İslam Ansiklopedisi web sayfasından araştırmanın sınırlılıkları içerisinde olan ilgili başlıklar incelenmiştir. Çalışmanın konusu açısından güncel sayılan çeşitli dergi, makale, tezler ve kitaplardan da faydalanılmıştır.

Arap dilinde modern dönemde tecdîd ve teysîr bağlamında birçok çalışma yapılmış olup bazı dilbilimcilerin görüşleri ortaya çıkarılarak Arap literatürüne önemli katkılar sunulmuştur. Bu çalışmanın ana temasını oluşturan modern dönem dilcilerinden Enîs Ferîha’nın tecdîd ve teysîr bağlamındaki görüşleri, araştırdığımız kadarıyla Türkiye’de daha önce çalışılmamıştır. Nitekim onun gün yüzüne çıkmamış yenilikçi yaklaşımlarını ortaya çıkarmak dilsel temellerini bilmek Arap dili literatürüne yeni katkılar sunacaktır.

1.6. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, tecdîd ve teysîr hareketlerini Enîs Ferîha’nın düşünceleri özelinde irdelemeye çalışan nitel bir araştırmadır. Çalışmada detaylı bir literatür taraması yapılmış, bu bağlamda birincil kaynakların ilgili bölümleri tercüme edilmiştir. Daha sonra tercümelerin tahlil ve değerlendirmeleri gözden geçirilmiştir. Araştırmanın tarihsel yönünün de bulunması sebebiyle ele alınan eser ve müellifler kronolojik sıraya göre değerlendirilmiştir.

Çalışmanın başlığı, konunun kapsamına ve içeriğine uygun olacak şekilde, *Arap Dilinde Tecdîd ve Teysîr Bağlamında Enîs Ferîha ve Görüşleri* olarak belirlenmiştir. Araştırmanın birinci

bölümü olan giriş kısmında, çalışmanın ana çerçevesi oluşturulmuştur. İkinci bölümünde, asıl konuya hazırlık mahiyetinde olan temel konular kısaca işlenmiştir. Üçüncü bölümünde, Enîs Ferîha'nın hayatı ve ulaşılabilen eserleri anlatılmıştır. Dördüncü bölümünde, müellifin genel görüşleri ve bazı dilsel problemlere bakış açısı işlenmiştir. Beşinci bölümünde, Enîs Ferîha'nın çözüm önerileri sunulmuştur. Sonuç bölümünde ise müellifin yenilikçi yaklaşımları ve çözüm önerileri ışığında elde edilen net veriler analiz edilerek deskriptif bir yöntemle değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca bu araştırmada betimsel-analitik bir yöntem de takip edilmiştir. Konuyla ilgili çalışmalar büyük oranda tarihsel bir bakış açısıyla incelenmiş, ortaya çıkan eleştiri ve öneriler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Enîs Ferîha, Arap toplumundaki dilsel problemleri anlatırken kendine has bir yöntem kullanarak meseleleri birçok yerde somutlaştırarak ve hikayeleştirerek anlatmıştır. Bu sebeple çalışmanın birçok yerinde doğrudan alıntı yapılmıştır.

Modern dönem tecdîd ve teysîr çalışmalarında Enîs Ferîha'nın (1903-1993) görüşlerini ve dilsel temellerini ortaya çıkarmak için onun, *Naḥvu 'Arabiyye müyessera, Naẓariyyetu fi'l-luġa, Tebsîtu kavâ'du'l-'Arabiyye, Hurûfu'l-hecâi'l-'Arabiyye neş'etuhâ, taṭavvuruhâ, meşâkiluhâ* isimli eserleri araştırmanın merkeze alınıp incelenmiştir. Aynı zamanda bazı modern dilbilimcilerin eserleri de incelenerek modern dilbilimciler arasında karşılaştırma yapılmıştır. Ayrıca araştırmada Arap dilinde tecdîd ve teysîr bağlamında kaynak eserlere ulaşmak amacıyla akademik tarama yapma imkânı sağlayan web sitelerine de müracaat edilmiştir. Elde edilen verilere dayanarak içerik çözümlemeleri yapılmış ve nitel sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmada elde edilen verilere bağlı olarak, kişisel değerlendirme ve görüşlere yer verilmiştir. Bu sebeple bazen öznel bir dil de kullanılmıştır.

Bu araştırmada; eser isimlerin yazımı, yazarların vefat tarihleri, konuyla alakalı yazılan maddeler için Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Web'den yararlanılmıştır. Ayrıca eser isimlerinin yazımında transkripsiyon sistemi kullanılmıştır. Alıntı ve kaynakça yazımında isnâd metin içi sistemi esas alınmıştır. Alıntı gösterme ve kaynakça, Zotero programı kullanılarak otomatik olarak hazırlanmıştır. Ayrıca tez yazım kuralları için Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayınlanan kılavuza göre hareket edilmiştir.

2. ARAP DİLİNDEKİ TECDÎD VE TEYSÎR HARAKETLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Araştırmanın bu bölümünde, 19.yy. ve 20. yy.'da Arap grameri üzerine yapılan ıslâh çalışmalarında en çok kullanılan tecdîd, teysîr ve ihyâ kelimelerinin anlamı ve önemi hakkında bilgi verilecek ve bu çalışmalarının süreci, nedenleri hususunda özet bilgiler aktarılacaktır.

2.1. Tecdîd, İhyâ ve Teysîr Kelimelerinin Anlamı, Tanımı ve Önemi

Son dönemde Arap dili üzerine yapılan ıslâh çalışmalarında yeni terimler kullanılmaya başlanmıştır. Bu terimler kimi zaman birbirinin yerine kullanılırken, kimi zaman da taşıdıkları özel anlamlarıyla tek başlarına kullanılmıştır. Çalışmanın bu bölümünde Arap dilinin yenilenmesi, canlanması ve kolaylaşması için en çok kullanılan kavramların taşıdıkları anlamları, cümle içerisindeki kullanımları ve önemi anlatılmaya çalışılmıştır.

2.1.1. Tecdîd

Arapça'da tecdîd (تَجْدِيدُ) kelimesi tef'îl (تَفْعِيلُ) babından olup جَدَّدَ kelimesinden türemiştir. Kelime lügatte yeni oldu, yenilendi, yenilemek anlamlarına gelmektedir. Tecdîd kelimesi cümle içerisinde: جَدَّدَ الْعَهْدَ “Anlaşmayı yeniledi.” şeklinde kullanılmıştır (Mustafa vd., 1380, 109).

Tecdîd kelimesi birçok farklı alanda karşımıza çıkmaktadır. Mesela dinde tecdîd, dilde tecdîd, siyasette tecdîd, ekonomide tecdîd, toplumsal bir olgu olarak tecdîd vb. bu kelimeyi son dönem modern dilcileri daha çok Arap gramerindeki yenilikleri ve değişiklikleri ifade etmek için kullanmışlardır. Ayrıca tecdîd, yenilik ve değişim anlamında birçok Arapça kitabın başlığı olarak da kullanılmıştır. Mesela, Emîn el-Hûlî'nin (1895-1966) *Menâhicü tecdîd fi'n-naḥv ve'l-belâğa ve't-tefsîr ve'l-edeb* isimli eseri örnek olarak gösterilebilir. Yazarın bu kitabı nahiv, belâgat, tefsir ve edebiyat olmak üzere toplam dört ana başlıktan oluşmaktadır. Müellif, bu konuların tarihinden, bu ilimlerin başka ilimlerle olan ilişkisinden ve bu ilimlerle ilgili çeşitli tecdîd yöntemlerinden bahsetmiştir (Hûlî, 1961, 3-6). Şevki Dayf'in (1910-2005) *Tecdîdü'n-naḥv* isimli eseri de örnek olarak verilebilir. Modern bir dilbilimci olan Dayf bu eserinde; nahvin bölümlerinin yeniden düzenlenmesini, tecvid ilminin nahiv ilmi içerisine girmesi gerektiğini savunmuştur. Böylece Arap dilini konuşan kişinin telaffuzu daha doğru öğreneceğini düşünmüştür. Ayrıca nahiv kitaplarından bazı gereksiz konuların çıkarılmasını ve bazı başlıkların da ana başlıklarda toplanması gerektiğini söylemiştir (Dayf, 1982, 11).

2.1.2. İhyâ

Arapça'da ihyâ (إِحْيَاءُ) kelimesi, if'al (إِفْعَالُ) babından olup أَحْيَى kelimesinden türemiştir. İhyâ kelimesinin mücerred hali ise حَيٌّ şeklindedir. Kelime lügatte hayat sahibi, canlanmak, nemalanmak, verimli olmak, anlamlarına gelmektedir. İhyâ kelimesi cümle içerisinde: أَحْيَا الْقَوْمَ “Toplum canlandı.” فَسُقْنَاهُ إِلَى بَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَحْيَيْنَاهُ بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا “Onu, ölü bir bölgeye göndeririz onunla ölü yeryüzüne hayat veririz.” (Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, 2007, el-Fâtır 35/9). حَيَّاكَ اللَّهُ “Allah seni yaşatsın, Allah sana uzun ömür versin.” şeklinde kullanılmıştır (Mustafa vd., 1380, 213).

Konuyla bağlantılı olarak ihyâ kelimesinin anlamına bakıldığında kast edilen mananın müsbet olduğu, verimliliği, hayrı ve daha hoş olan bir aşamaya geçmeyi ifade ettiği anlaşılmaktadır. Son dönem Arap dilbilimcileri bu kelimeyi kullanırken sanki kelimenin ifade ettiği sözlük anlamından esinlenerek yola çıktıkları ve Arap gramerini canlandırmaya çalıştıkları görülmüştür. Neticede Arap dilbilimciler; nahvin canlılığını kaybettiğini, onun verimsiz bir hale dönüştüğünü düşünerek yenilikçi yaklaşımlarıyla onu tekrar canlandırmayı hedeflemişlerdir.

İbrahim Mustafa, ihyâ kelimesini kadîm nahiv anlayışını eleştirmek için yazdığı *İhyâ'ü'n-nahv* isimli eserinde ana başlık olarak kullanmıştır. Müellif bu eserinde nahvin amacından bahsederek Arap gramerini kelamı oluşturma kanunu olarak tanımlamış ve onu sadece kelimenin sonlarını inceleyen bir ilim dalı olarak görmemiştir (Mustafa, 1937, 1-2). Ayrıca İbrahim Mustafa'nın bu eseri Arap âleminde dikkat çekmiş ve nahvin kolaylaşması, canlanması ve sadeleşmesiyle ilgili çeşitli çalışmalarda referans olmuştur (Şimşek, 2019, 70).

2.1.3. Teysîr

Arapça'da teysîr (تَيْسِيرٌ) kelimesi tef'îl (تَفْعِيلٌ) babından olup 'يَسِّرُ' kelimesinden türemiştir. Kelimenin mücerred hali ise 'يَسَرَ' şeklindedir. Kelime lügatte kolaylaştı, kolay oldu, yumuşak oldu, rahat oldu gibi anlamlara gelmektedir. Bu kelime cümle içerisinde: يَسِّرُوا وَلَا تُعَسِّرُوا “Kolaylaştırınız zorlaştırmayınız.” سَهِّلْتُ وَلَدْتُهَا “Çocuğunun doğumu kolay oldu.” şeklinde kullanılmıştır (Mustafa vd., 1380, 1064).

Modern dönem dilcileri, Arap gramerindeki gereksiz ayrıntıların Arapça öğrenimini ve öğretimini zorlaştırdığını savunmuşlardır. Nitekim onlar nahvin kolaylaşmasını istemişler ve bu konuda çeşitli ilkesel öneriler sunmuşlardır. Mesela Emîn el-Hûlî bu konuda: *“İ'râb Arapçanın dokusudur. İ'râb kurallarındaki farklılık aslında Arapçanın genişliğini ve dallarının çok olduğunu gösterir. Ancak bu durum yetişkin bir öğrencinin enerjisini azaltır. Sorunu çözmek için öze ve varlığa inmek gerekmektedir. Aksi halde çözümler yüzeysel kalacaktır. Bunun için yapmamız gereken iki önemli husus vardır: Birincisi, mümkün oldukça nahivde istisnaları ve i'râbdaki farklılıkları azaltmaya çalışmak, ikinci ise yaşayan ve kullanılan dildeki unsurları seçmektir.”* demiştir (Hûlî, 2006, 255-256). Ayrıca teysîr kelimesi tıpkı tecdîd ve ihyâ kavramında olduğu gibi birçok nahiv kitabının başlığı olarak kullanılmıştır. Mesela Enîs Ferîha'nın *Nahvu 'Arabiyye müyessera* isimli eseri, Şevkî Dayf'in *Teysîrü'n-nahvi't-ta'limî kadîmen ve hadîsen ma'a nehci tecdîdih* ve *Teysîrâtü'l-lugaviyye* isimli eserleri örnek olarak gösterilebilir (Ferîha, 1955; Dayf, 1986; Dayf, 1990).

Sonuç olarak yukarıda da belirtildiği gibi tecdîd, teysîr ve ihyâ kelimeleri Arap dilinde sırasıyla yenilik, kolaylık ve canlılık anlamlarına gelmektedir. Bu kelimeler kendi taşıdıkları özel anlamlarıyla ayrı ayrı kullanılabileceği gibi konumuz bağlamında birbirinin yerine de kullanılabilmektedir. Nitekim her ihyânın veya teysîrin içerisinde bir miktar tecdîd vardır denilebilir. Bu terimler bazen Arap dili üzerine yazılmış eserlerin adı olmuş, bazen de kitapların içerisindeki başlıklardan biri olmuştur. Yaygın olan kullanıma bakıldığında ise daha çok tecdîd ve teysîr kavramları görülmüştür. Bu sebeple araştırmada daha çok bu iki kavram kullanılmıştır.

2.2. Arap Dilinde Tecdîd ve Teysîr Hareketlerinin Oluşum Süreci

Modern dönemde tecdîd, İslâm âleminin kendini yeniden keşfetmesi ve sömürgecilik anlayışından sıyrılarak kendine özgü yolunu tekrar çizmesi gibi amaçlarla ortaya koyduğu genel gayretlerinin tamamını ifade etmektedir. Ayrıca İslam dünyasında tecdîd ve teysîr kavramları; dilsel birikimden davet usulüne, siyasî düşünceden fıkıh usulüne, dinî tecrübeden ahlaka kadar birçok alanda yenilenmek için kullanılmıştır (Çelik, 2019, 46). Modern dönemde Arap dilindeki tecdîd hareketleri ise daha çok nahiv alanında kendini göstermektedir. Çalışmanın bu bölümünde nahivle ilgili tarihsel özet bilgiler verdikten sonra Arap dilindeki tecdîd hareketlerinin oluşum süreci hakkında genel bilgiler aktarılmıştır.

Arapça'da 'النحو' nahiv kelimesi 'نَحَا' kelimesinden türemiştir. 'نَحَا' kelimesi lügatte kast etmek, yol, yön, taraf, çeşit, miktar anlamlarına gelmektedir. Istılâhta ise: 'علم يعرف به أحوال أواخر الكلام إعراباً وبناءً' "Bir cümledeki kelimelerin sonlarındaki durumlarının (mu'reb, mebnilik, binâ ve i'râb açısından) bilindiği ilme nahiv denir." şeklinde tanımlanmıştır (Mustafa vd., 1380, 908).

İlk dönem nahiv kitaplarına bakıldığında nahvin genel geçer bir tanımının yapılmadığı, gramerin tanımıyla ilgili sadece felsefî yaklaşımların olduğu görülmüştür. (Durmuş, 28 Ocak 2022). Arap dilciler nahvin tanımı hususunda pek çok görüş ileri sürmüşlerdir. Mesela, Mısırlı edebiyatçı, yazar ve eğitimci Seyyid Ahmed el-Haşimi (1878-1943) nahivle ilgili: "Arap gramerinin on iki önemli ilmi vardır. Arap diliyle uğraşan birisi mutlaka bu ilimleri incelemelidir. Kişi ya bunu detaylı inceler ya da üstünkörü inceler. Ancak bu ilimlerin en önde geleni ise nahivdir. Birey, nahiv sayesinde cümlelerin doğrusunu hatalısından ayırır. Nahiv bozuk lisanları düzeltir. Eğer ilimlerin en yücesini talep edersen onların en yücesi dile yararlı olanıdır." demiştir (Haşimi, 1935, 3-4). Modern dönemde nahvi kolaylaştırmada önemli çalışmalar yapan İbrahim Mustafa ise nahvin tanımı ve konusu hakkında: "Nahiv kelamı oluşturma kanunudur. İstenilen anlamı ortaya çıkarmak için kelimenin cümle içindeki görevini açıklayan ve cümlelerin diğer cümlelerle ilişkisini gösteren ilimdir." demiştir (Mustafa, 1937, 1).

Nahiv ilminin ilk kez ne zaman ortaya çıktığı konusuna gelince, bu konuda farklı görüşler bulunmakla birlikte öne çıkan iki görüş bulunmaktadır. Birincisi, Halife Ali b. ebû Talip (öl. 40/661) nahvin temellerini ilk oluşturan kişi olarak bilinen Ebu'l-Esved ed-Düelî'ye (öl. 69/688) Arap gramerinde yapılması gerekenler hakkında bilgiler verip şöyle söyler: "أُنْجِ هَذَا النَّحْوُ" "Bu yolda yürü." Bundan sonra nahiv ilmi dallanıp budaklanarak ilerlemiştir. İkinci görüşe göre ise Ebu'l-Esved, Arap dilinin temellerini bizzat kendisi ortaya çıkarmış ve etrafındakilere de bunu örnek alın deyip Arap gramerinin ilk kez ortaya çıkışını bu şekilde sağlamıştır (Zeccâcî, 1399, 89; Vâfî, 2004, 205).

Nahiv, ilk zamanlarda morfoloji (kelime bilgisi) ve sentaksı (cümle bilgisi) içine alacak şekilde gramerin genel adı olarak kullanılmıştır. Ancak 9. yy.'dan itibaren sarf bilgisi nahivden ayrılmaya başlamıştır. Nitekim sarf morfoloji olarak, nahiv ise sentaksı içerecek şekilde alanı belirginleşen birer ilim dalı olmuştur. (Bakırcı- Demirayak, 2019, 17).

Nahvin doğuşuna ve gelişimine etki eden birçok faktör bulunmaktadır. Dilbilimciler bu faktörleri ilk zamanlarda iki sebebe bağlamışlardır: Birincisi dinî sebep, ikincisi ise siyasî sebeptir. Dinî sebeplerin başında şüphesiz ki lahn olayları gelmektedir. İslamiyetle birlikte Araplar arasına farklı milletlerin girmesi sonucunda başta Kur'ân-ı Kerîm'in ve bir kısım Arapça lafızların yanlış okunmasından dolayı ortaya çıkan dilsel hatalara dilde lahn olayları denilmiştir. İşte bu durum

çoğunluğun görüşüne göre nahvin oluşumundaki dinî sebeplerin başında gelmektedir. Nitekim daha İslam'ın ilk yıllarında Hz. Peygamberin (s.a.v.) huzurundaki bir kişinin okuyuşta dilsel bir hata yapması sonucu peygamber efendimizin bu kişinin dilde hata yaptığını belirterek çevresindekilere bu kişinin hatasının düzeltilmesini istemiştir (İbn Cinnî, 1952, 2/8; Dayf, 1968, 11).

Siyasî nedenleri ise şu şekilde özetlemek mümkündür: Emeviler ve Abbasîler döneminde hilafet üzerine yapılan tartışmaların etkisinde kalan bazı dilbilimciler, görüşlerini ifade ederken bazen siyasî otoritenin baskısı altında kalmışlardır. Dolayısıyla Arap dili üzerine ekoller oluşmaya başlamıştır. İlk başta Basra ve Kûfe şehirlerinde oluşan bu ekoller daha sonra Bağdat, Endülüs Şam ve Keyrevan (Tunus) ekolleri de eklenerek yoluna devam etmiştir. Kısacası ebü'l-Esved ed-Düelî (öl. 69/688) ile temelleri atılan ve onun öğrencileriyle devam eden Arap grameri süreci yukarıda sayılan dinî ve siyasî sebeplerin de etkisiyle sistematik hale gelmeye başlamıştır. Daha sonra Arap nahvi meşhur dilbilimci Sîbeveyhi (öl.180/796)'nin yazdığı *el-Kitâb* isimli eserle bir disiplin altına alınarak dilin kuralları belirlenmiştir. Böylece Arap dili hatalı kullanımlardan korunmuştur. Modern döneme gelinceye kadar nahiv üzerine yapılan çalışmaların birçoğu *el-Kitâb* üzerine yoğunlaşp şerh, hâşiye, muhtasar, mukaddime gibi mevcut çalışmaların ya izahı ya da özeti şeklinde devam etmiştir (Dayf, 1968, 5-6; Bakırcı- Demirayak, 2019, 165).

Arap dilindeki son dönem tecdîd hareketlerine gelince bu dönemin temellerini oluşturan dilbilimcilerden biri de şüphesiz ki *Kitâbü'r-Red 'ale'n-nühât* eserinin müellifi Endülüslü âlim İbn Madâ el-Kurtûbî'dir (öl. 592/1196). O, benimsemiş olduğu zahiriye mezhebinin de görüşlerini kendine ilke edinerek nahiv kurallarında kolaylıklar getirmeye çalışmıştır. İbn Madâ, *Kitâbü'r-Red 'ale'n-nühât* adlı eserinin mukaddime kısmında Âmil ile mamul arasında ilişki olmadığını savunmuş bu konuların Arap dilini donuklaştırdığını, dilcilerin nahiv ilmini problemlerle ve ihtiyacımız olmayan şeylerle doldurduğunu bundan dolayı nahivcilerin dil öğretimini zora soktuğunu ve âmilin batıl bir düşünce olduğunu söylemiştir (İbn Madâ, 1366, Mukaddime; Dayf, 1986, 4). İbn Madâ kendi döneminde ve sonraki dönemlerde de ciddi şekilde eleştirilmiştir. Onun fikirleri yaşadığı dönemde pek taraftar bulamamış; ancak Arap dilinde modern dönem diye tabir edilen 19. yy. ve 20. yy.'da İbn Madâ'nın bu görüşleri meyvelerini vermeye başlamış ve bazı modern dilbilimciler tecdîd görüşlerini İbn Madâ'ya dayandırmışlardır (Dayf, 1986, 18-20).

Arap dilindeki son dönem tecdîd hareketlerinin başlamasına neden olan en önemli faktörlerden biri de şüphesiz ki siyasî olaylardır. Nitekim 1258 yılında Abbasilerin yıkılmasıyla birlikte halifelik Mısır'a geçmiştir. Mısır'ın Arap dünyasındaki önemi artmış ve mısır merkezi bir konuma yükselmiştir. Böylece bu ülke ilmi çalışmalarda ön plana çıkmayı başarmıştır. Daha sonra 1789 yılında Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi ile birlikte başlayan siyasî olaylar birçok alanda olduğu gibi Arap dilinde de tecdîd hareketlerini başlatmıştır. Mesela Mısır'da modern okullar kurulmuş, Mısır'a çeşitli Avrupa ülkelerinden hocalar gelmiş ve buradan Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiştir. Mısır'dan Avrupa'ya gönderilen bu öğrenciler kendi ülkelerine geri döndükleri zaman her alanda reform arayışına girmişlerdir. Avrupa'da gördükleri yenilikleri ve ilmi yöntemleri kendi ülkelerinde de uygulamaya başlamışlardır. Mesela Mısırlı dil, edebiyat, tarih ve coğrafya âlimi Rifâ'a et-Tahtâvî (1801-1873) Ezher'deki öğrenimini tamamladıktan sonra Paris'e gitmiş Fransızca'nın kurallarıyla ilgili Arap diline çeşitli tercümeler yapmıştır. *et-Tuhfetü'l-mektebiyye li-takrîbi'l-luğati'l-'Arabiyye* adlı eseriyle Fransızca'yı örnek alarak nahvin konularını tablolar halinde sunmuştur (Tahtâvî, 1285, 114-116; Dayf, 1986, 26). Yaşanan tüm bu gelişmeler

Arap diliyle ilgili tecdid çalışmalarını hızlandırmış, Mısır'da yeni edebi akımların oluşmasını ve yeni gazetelerin dergilerin basılmasını sağlamıştır. Mesela *el-Ceride* gazetesi bunlardan biridir. (Bakırcı- Demirayak, 2019, 168-169).

Son dönem tecdid ve teysir hareketlerinin hızlanmasında ve kabul görmesinde birçok dilbilimci aktif rol oynamıştır. Enis Feriha, İbrahim Mustafa, İbrahim Enis Ahmed, Emîn el-Hûlî, Şevki Dayf, Temmâm Hassân, Taha Hüseyin (1889-1973), Emîn Ahmed (1886-1954), Ali Abdulvahit Vâfi (1901-1992) ve Muhammed Hamase Adüllatif (1941-2015) gibi bazı modern dilciler öne çıkan isimler olmuştur. Arap dili üzerine inşa ettikleri yenilikçi yaklaşımlarını çeşitli yöntemlerle gerçekleştirmişlerdir. Kimisi geleneklere bağlı kalarak yeniliğin, canlanmanın ve kolaylığın olması gerektiğini savunurken kimisi de gelenekleri kökten reddedici bir tutum sergilemiştir. Mesela Temmâm Hassân Arap dili geleneğini reddetmeden i'râb konusunda karineler teorisini geliştirmiştir (Hassân, 1994, 190). Yine son dönem dilcilerinden olan İbrâhim Enis nahiv geleneğini kırarak dilin kendine ait bir mantığının olduğunu i'râb konusunda harekelerin manaya etkisinin olmadığını, harekelerin cümlede kelimeleri sadece birbirine bağladığını söylemiştir (Enis, 1966, 225). Bir başka modern dilci olan İbrâhim Mustafa ise nahvin gereksiz ayrıntılardan arındırılmasını bazı başlıklarının sadeleşmesini savunmuştur (Mustafa, 1937, 54-55). Neticede modern dilcilerin Arap dili üzerine yaptıkları tecdid ve teysir çalışmalarını üç ana başlıkta toplamak mümkündür. Birincisi; nahvin sadeleştirilmesi, basitleştirilmesi ve kolaylaştırılmasıdır. İkincisi, eğitim yöntemlerinin sunuş ve anlatımların modernleştirilmesidir. Üçüncüsü ise nahiv araştırmalarının ve kuralların belirlenmesinin yenilenmesidir (Sarmış, 1991, 146).

Bu araştırmanın ana konusunu oluşturan, modern dönemde yaşamış ve farklı bakış açısına sahip Enis Feriha ise tecdid ve teysir çalışmalarının özellikle tartışılan konuları üzerinde kendini göstermektedir. Onun yenilikçi yaklaşımları incelendiğinde görüşlerini iki başlık altında topladığı görülmüştür. Birincisi, Arap toplumunu uzun yılladır meşgul eden ve dilsel meselelerdeki sorunların temel kaynağı sayılan iki dillilik problemidir. İkincisi ise birçok modern dilbilimcinin de aynı fikirde olduğu gramerin felsefeden soyutlanması gerektiği konusudur. Bu konulara çalışmanın dördüncü ve beşinci bölümlerinde genişçe yer verilmiştir.

Yukarıda anlatılanlar ışığında Arap dilindeki tecdid ve teysir çalışmalarının oluşum süreci hakkında özetle şunlar söylenilebilir: Nahiv kelimesiyle özdeşleşen Arap grameri, İslam'ın ilk yıllarında dinî sebeplerin etkisiyle Hz. Ali'nin (öl. 40/661) veya ebü'l Esved ed-Düeli'nin (öl. 69/688) ya da her ikisinin çalışmalarıyla gramerin dilsel temelleri oluşturulmuştur. Siyasî sebeplerin de etkisiyle ekollererek yoluna devam eden nahiv, meşhur dilbilimci Sibeveyhi'nin (öl. 180/796) *el-Kitâb* isimli eseriyle daha sistematik ve daha anlaşılır hale gelmiştir. Böylece kadim dönemde bu dilin temelleri sağlamlaşmış ve zirveye ulaşmıştır. Daha sonra felsefe ve mantık ilimlerinin de etkisiyle dilin kuralları detaylı hale gelmiştir. Bu durum nahiv eserlerinin hacminin artmasına, Arapça öğreniminin ve öğretiminin zorluğu probleminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla dilde tecdid ve teysir çalışmalarının başlaması zaruri bir noktaya gelmiştir.

Kadim dönemde ilk sistematik tecdid ve teysir çalışmalarını başlatan dilcilerden biri Endülüslü meşhur dilbilimci İbn Madâ el-Kurtubî (öl. 592/1196) olmuştur. Bu bağlamda kaleme aldığı *Kitâbü'r-Red 'ale'n-nuât* isimli eseri Arap dilinde klasik dönem nahiv çalışmalarına ilk itirazları içermekte, bize gramerin sadeleşmesi noktasında yenilikler sunmaktadır. Zâhiriye mezhebinin görüşlerinden etkilenen İbn Madâ, bunu nahiv üzerinde uygulamaya çalışmış bu noktada âmil teorisindeki takdiri i'râb gibi birçok dilcinin kabul ettiği kuralları reddetmiştir (İbn

Madâ, 1366, 9). 19. yy. ve 20. yüzyıla gelindiğinde ise Arap dilinde tecdîd kavramıyla özdeşleşen yenileşme, canlanma ve kolaylaşma fikirleri hız kazanmış, birçok dilbilimci bu konuda farklı yenilikçi yaklaşımlar sunmuşlardır. Nitekim modern dilbilimciler, Arap gramerini yeni bir yöntemle yeniden yapılandırmaya gayret göstermişlerdir. Ayrıca bu alanda yapılan çalışmaların bir kısmı Arap devletleri tarafından ödüllendirilmiştir. Mesela İbrâhim Enîs'in *Delâletü 'l-elfâz* isimli eseri Mısır devleti tarafından ödüle layık görülmüştür. Müellif on iki bölümden oluşan bu eserinde gramerin bir parçası olan ses bilimi üzerine yenilikler sunmuştur. Dilde delâlet ve semantik bilimi, lafız-anlam, lafız-delâlet, delâletin çocuklarda ve yetişkinlerde oluşumu, delâlet çeşitleri gibi meseleler üzerinde durmuştur (Enîs, 1976, 268-270).

Neticede modern dönemde yapılan tüm bu gayretler kadim birikimi reddetmedikçe Arap dilinin anlaşılmasını, yazılmasını ve okunmasını kolaylaştırdığı gibi Arapçanın öğrenimi ve öğretimi önünde engel teşkil eden gereksiz ayrıntılardan da uzaklaşılmasını sağlamıştır. Ancak Enîs Ferîha gibi modernist ve milliyetçi kişiliğe sahip bazı Arap dilcilerin yenilikçi yaklaşımları incelendiğinde özellikle fasîh Arapça'ya karşı farklı bir tutum sergiledikleri görülmektedir.

2.3. Arap Dilindeki Tecdîd ve Teysîr Hareketlerinin Teorik ve Pratik Nedenleri

Bir iletişim aracı olan dil, canlı bir varlık gibidir. Doğar, gelişir ve değişir. Hatta bazısı yok olup gider. Günümüzdeki iletişim araçlarının teknolojiyle birlikte gelişmesiyle dillerin etkileşimi ve değişimi daha hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Ayrıca, '*Dilde gümrük yoktur.*' (Bütün diller açık bir havza gibidir. Birbirlerini etkiler ve zamanla birtakım değişikliklere uğrar.) ilkesinden hareket edilirse herhangi bir dilin; dilbilgisi kurallarını, cümle bilgisini, kelime yapısını, zamanla gözden geçirmesi gerekmektedir. Dünyada en çok konuşulan diller arasında olan Arapça da bu değişimlerden yeniliklerden zaman zaman nasibini almıştır. Özellikle son dönem (19.yy. ve 20.yy.) Arap dünyasının tanınan bazı dilcileri dildeki bu değişimlerin kaçınılmaz olduğunu görmüş ve Arap diline yenilikler sunmaya çalışmışlardır. Ancak bu çalışmalar bazen kabul görmüş bazen de ciddi eleştirilere maruz kalmıştır.

Arap dillindeki tecdîd ve teysîr çalışmaları bir bütünlük içerisinde ele alınıp incelendiğinde bu çalışmalarının siyasal, eğitimsel, toplumsal ve bireysel birçok nedeni olduğu görülmüştür. Birbirleriyle de ilgili olan bu başlıkları tek tek ele alıp hepsini değerlendirmek çalışmanın sınırlarını aşacağı için, bu bölümde tecdîd ve teysîr çalışmalarının sadece öne çıkan bazı nedenleri başlık şeklinde kısaca maddeler halinde sunulmuştur. Bu başlıklar kendi içinde müstakil olarak ele alınabileceği gibi diğer başlıklarla birlikte de değerlendirilebilir.

- Felsefe ve mantık ilimlerinin etkisiyle dil kurallarının daha detaylı hale gelmesi, buna bağlı olarak nahiv eserlerinin hacminin artması ve Arapça öğreniminin ve öğretiminin zorluğu probleminin ortaya çıkması
- 1789'da Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesiyle birlikte başlayan, siyasî süreçle devam eden Arap toplumundaki ilmi, fikri ve sosyal değişimlerin etkileri
- Batı medeniyetiyle karşılaşma
- Kur'an'ın doğru anlaşılmasını sağlama
- Eğitim-öğretimin genele yayılması
- Arapça'yı her türlü bozulmaya karşı koruma düşüncesi
- Fasîh Arapça'ya yönelik yapılan çalışmalar ve yöneltilen eleştiriler

- Âmmîce'ye yönelik yapılan çalışmalar ve yöneltlen eleştiriler
- Arapçanın okunmasını, anlaşılmasını ve yazılmasını kolaylaştırmak isteği
- Arap gramerinin sadeleştirilmek istenmesi ve yeniden yapılandırma gerekliliği
- Dilde gümrük yoktur ilkesi
- Yeni edebi türlerin (dergi makale vb.) modern dillilerin, edebiyatçıların ve şairlerin ortaya çıkması
- Son dönemde Arap milliyetçiliğinin yaygınlaşması ve bazı dilbilimcilerin modernist ve milliyetçi kişiliğe sahip olması
- Dünyaya ve farklı kültürlere açılma isteği
- Arap dili ve edebiyatıyla ilgili çeşitli ekollerin oluşması
- Matbaanın kullanılmasının yaygınlaşmasıyla birlikte Arap-İslam kültürüne ait eserlerin yayılması böylece Arap dilinde yeni pratik faydalar elde etmek
- Özellikle Arap olmayanların Arapça'yı öğrenirken karşılaştıkları çeşitli zorluklar
- Arap devletleri tarafından Arap dil kurumlarının inşa edilmesi ve çeşitli çalışmaları
- Başka dillerden Arapça'ya yapılan çeviriler ve Arapça'dan başka dillere yapılan tercümeler
- Askeri, ekonomik, sosyal, siyasî, teknoloji, dinî, bilim, sanat vb. alanlardaki gelişen yeni şartlar neticesinde yeni kelime kullanımlarının ortaya çıkması
- Taklitçilikten özgünlüğe doğru giden bir yeni üslubun oluşmaya başlaması
- Arap dili ve edebiyatının modern bilim ve düşünce dünyasıyla uzlaştırılmasının hedeflenmesi
- Arap toplumundaki iki dillilik sorunun ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlar
- Arap gramerinin felsefe ve mantıktan soyutlanması gerekliliği
- Müşterek konuşulan Arap lehçesinin hem iletişim dili hem de resmi dil yapılmak istenmesi
- Değişimin ve gelişimin kaçınılmaz gerçekliği (Desûkî, 1973, 24-25; Çelik, 2019, 29-33).

3. ENİS FERİHA'NIN HAYATI VE ÖNE ÇIKAN ESERLERİ

Çalışmanın bu bölümünde Enîs Ferîha'nın hayatı ve öne çıkan bazı eserleri hakkında genel bilgiler verilecektir.

3.1. Hayatı ve Kişiliği

Enîs Ferîha, 21 Eylül 1903 yılında Lübnan'ın dağ köylerinden biri olan Re'su'l-metni'de Hristiyan Ortodoks bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Fakat babası daha sonra Protestan mezhebine tabi olmuştur. Enîs Ferîha, Lübnan'da Oliver Medresesi, Choueifat Medresesi ve Sûgu'l-ğarbi gibi birçok yabancı okulda eğitim almıştır. 1927 yılında ise Beyrût Amerikan Üniversitesi'nde lisans eğitimini tamamlamıştır. Chicago Üniversitesi'nde siyaset bilimi alanında dersler almıştır. Almanya'daki Tinbergen Üniversitesinde de çeşitli dersler aldıktan sonra Sâmi dillerinde doktora yapmak için Chicago Üniversitesi'ne geri dönmüştür.

Almanya'da, Beyrût ve Frankfurt Üniversitelerinde, Amerika'da California Üniversitesi'nde dersler vermiştir. Arap Birliği Yüksek Arap Araştırmaları Enstitüsü'nde misafir öğretim üyesi olarak çalışmış, Daha sonra uzun bir süre Amerikan Beyrut Üniversitesi'nde profesör olarak görev yapmıştır. Çeşitli konularda yazdığı kitapların yanı sıra gazete ve dergilerde çok sayıda araştırma makalesi yazmıştır. Yazar; dil ve edebiyata, özellikle de konuşma diline (Âmmîce) odaklanmış, bu alanda çeşitli eserler kaleme almıştır.

Enîs Ferîha, Sâmi dilleri üzerine önemli araştırmalar yapmış, kariyerini çivi yazısıyla yazılmış Süryanice, eski İbranice, Kenan dili ve Ugaritçe gibi bir kısım Sâmi dilinde ustalaşarak göstermiştir. Arap gramerinin ve alfabesinin kurallarını basitleştirmeye yönelik ciddi çalışmaları olmuştur. Ayrıca Lübnan tarihinin bazı özel yönlerine, bilinen mirasına, köylerinde konuşulan çeşitli lehçelerine, geleneklerine, göreneklerine ve atasözlerine dikkat çekmiş bu konu hakkında çeşitli çalışmalar yapmıştır. Yazar, ölümüne kadar çalışmalarına aralıksız devam etmiştir. 1993 yılında doğduğu yer olan Lübnan'ın başkenti Beyrût'ta son yolculuğuna uğurlanmıştır (Wiki, 05 Haziran 2023).

3.2. Eserleri

Enîs Ferîha'nın tecdid ve teysîr bağlamında dilsel meseleler hakkında öne çıkan dört önemli eseri bulunmaktadır. Aşağıda ilk dört sırada bu eserlerin tanıtımı yapılmıştır. Toplamda ise birçok eseri bulunmaktadır. Ancak, müellifin sadece ulaşabildiğimiz eserleri çalışmanın bu bölümünde kısaca tanıtılmıştır.

3.2.1. Nahvu 'Arabiyye müyessera

Bu eser ilk kez Dâru's-Sekâfe yayınevi tarafından 1955 yılında Beyrut'ta basılmıştır. Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Yazar birinci bölümde; dilin tanımından, dilin üslubundan, modern dilbilimi (linguistik) hakkındaki çalışmalardan, insanların dile bakış açısındaki değişikliklerden ve fasîh Arapçanın ortaya çıkışından bahsetmektedir. İkinci bölümde; lehçelerden, lehçeler arasındaki mücadeleden bahsetmektedir. Üçüncü bölümde ise dille ilgili dinî ve fikri problemlerin çözümü hakkında bilgiler sunmaktadır (Ferîha, 1955, 219-224).

Müellif eserinin mukaddime kısmında bu eseri yazmasındaki amacını şu şekilde özetler: *“Bu kısa çalışmanın amacı fikri düzeyde dilsel problemleri ortaya çıkarmaktır. Hayatın her alanında karşımıza çıkacak olan bu dilsel problemlerimiz bizim duygularımızdan bağımsız olamaz. Bu çalışmamızda halkı muhatap aldık çünkü dil halk içindir. Bu sebeple çalışmamızı özet ve basit bir*

üslup ile ele aldık. Çalışmamızda ayrıntıya girmeden dilsel problemler hakkında ilmin ne söylediğiyle yetindik.” (Ferîha, 1955, 7).

3.2.2. Nazariyyetu fi’l-luğa

Müellif bu eserinde, tecdîd ve teysîr çalışmalarıyla ilgili fikirlerini anlatmıştır. Eserin ikinci baskısı, Daru’l-kutubi’l-Lübnâniyyi yayınevi tarafından 1981 yılında Beyrût’ta basılmıştır. Kitap beş bölümden oluşmaktadır. Yazar birinci bölümde dilin tanımından ve ortaya çıktığından, akli ve milli boyutundan, dilbiliminin dilsel düşünce üzerindeki etkisinden bahsetmiştir. İkinci bölümde Arapçanın genel özelliklerinden, gramer kurallarının kayıt altına alınmasından, Arap nahvinin usulünden, Arap yazısından ve iki dilliliğin Arap toplumu üzerindeki etkilerinden söz etmiştir. Üçüncü bölümde dilsel çalışmaların yöntemleri hususunda, gramerin mantık ve felsefeden soyutlanması hakkında ve gramercilerin yaptığı bazı hatalarla ilgili genel bilgiler vermiştir. Dördüncü bölümde Arapça öğretiminin kolaylaşması hakkında bilgiler sunmuştur. Beşinci bölümde ise Arapça öğretim yöntemlerinin kolaylaşması hususunda bilgiler vermiştir (Ferîha, 1981, 5-6).

3.2.3. Tebsîtu kavâ’idu’l-‘Arabiyye

Eser, müellifin profesör olarak çalıştığı Beyrut Amerikan Üniversitesi tarafından ilk kez 1952 yılında Beyrût’ta basılmıştır. Kitap uzun bir önsözle başlamaktadır. Enîs Ferîha kitabının önsözünde bu eseri özellikle okullarda Arapça seviyelerini yükseltmek isteyenlere ve Arapça severlere ithafen yazdığını belirtmiştir (Enîs, 1952, 3). Müellif, ideal bir dilbilgisi kitabında olması gereken özelliklerden bahsetmektedir. Bu bağlamda sekiz ilke temelinde ve mantıksal bir tasnif çerçevesinde ideal bir gramer kitabının küçük bir örneğini taslak şeklinde sunmuştur (Enîs, 1952, 19).

Müellif kitabını yeni mantık ilkelerine göre Arap gramerini basitleştirmek için yazdığını ifade etmiş ve bu çalışmasını resmî kurumlara tavsiye niteliğinde sunmuştur. Yazar bu kitabında Arap gramerini basit bir şekilde iki bölüm halinde anlatmıştır. Birinci bölümde; zamirlerden, fiillerden, isimlerden, sıfattan, zarftan, yardımcı fiililerden ve edatlardan bahsetmiştir. İkinci bölümde ise söz dizimi (cümlelerin kralları) hakkında bilgiler vermiştir (Enîs, 1952, 93).

3.2.4. Hurûfu’l-hecâi’l-‘Arabiyye neş’etuhâ, ta’vavvuruhâ, meşâkiluhâ

Eser, Beyrût Amerikan Üniversitesi tarafından oluşturulan Mecelletu’l-Ebhâs isimli dergide 1952 yılında yayınlanmıştır. Müellif makalesine, hangi dilde olursa olsun harfin görüntüsünün herhangi bir kutsallığı olmadığını, kutsallığın harfin sembolize ettiği fikir ve düşüncede olduğuna vurgu yaparak başlamıştır (Ferîha, 1952, 1). Enîs Ferîha bu eserinde Arap harflerinin ortaya çıkışından, gelişim sürecinden ve özellikle Arap harflerin şekillerinden bahsetmiştir. Yazar, farklı Sâmi toplumlarına ait yazıtlardan yola çıkarak Arap harflerini diğer milletlerin harfleriyle karşılaştırmalı bir şekilde tablo halinde sunmuştur (Ferîha, 1952, 16-17).

3.2.5. Esmâu’l-muduni ve’l-kurâ el-Lübnâniyye ve tefsîru me’ânihâ

Eser, ilk kez Beyrût Amerikan Üniversitesi tarafından 1956 yılında Beyrût’ta basılmıştır. Müellif bu eserinde doğup büyüdüğü ve görev yaptığı Lübnan’ın geçmiş dönemlerde birçok ulusa ev sahipliği yaptığını ve işgal orduları için bir geçit yeri olduğunu belirtmiştir.

Müellif bu eseri yazmadaki amacının Lübnan’daki şehir ve köy isimlerinin anlamlarını halkın erişebileceği bir yapıda sunmak olduğunu söylemiştir. Ayrıca bu isimlerin kaynağının büyük bir

kısımının Sâmi dillerine dayandığını ifade etmiştir (Ferîha, 1956, 12). Yazar, kitabına Sâmi halklarının yaşadığı bölgelerin tarihini anlatmakla başlamıştır. Hacmi büyük olan bu eserde Lübnan'daki şehir ve köy isimlerinin sıralanışı alfabetik olarak verilmiştir.

3.2.6. Esmâu'l-eşhuri fi'l-'Arabiyyi ve me'ânîhâ

Eser, ilk kez Dar'ul-ilm yayınevi tarafından 1952 yılında Beyrût'ta basılmıştır. Yazar, eserin mukaddime kısmında bu kitabı yazmada babasının kendisine ilham kaynağı olduğunu belirtmiştir. Nitekim Enîs Ferîha'nın babası kendisine ayların isimleriyle ilgili soru sormuş, ancak müellif babasına cevap verememiş ve bu konuyu araştıracağını belirtmiştir. Neticede bu eser ortaya çıkmıştır (Ferîha, 1952, 3).

Yazar, bu eserinde Arapça ay isimlerinden ve manalarından bahsetmektedir. Müellif, ay isimlerini toplumsal kategorilere ayırarak incelemiştir. Birinci olarak Roma ve Frank aylarını, daha sonra Süryani aylarını, en sonunda da Arap aylarını ele almıştır. Ayrıca Arap aylarını İslami ve İslam öncesi şeklinde ikiye ayırmıştır (Ferîha, 1952, 14-15).

3.2.7. el-Lehecâtu ve uslûbu dirâsetuhâ

Eser, ilk kez Daru'l-ceyli yayınevi tarafından 1989 yılında Beyrût'ta basılmıştır. Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Yazar birinci bölümde; fasîh Arapçanın ortaya çıkışından, dilsel sorunlardan, dilin kökeninden ve dilbiliminden bahsetmiştir. İkinci bölümde; toplumda konuşulan edebi lehçenin ortaya çıkışından, yüksek otoriteden, Âmmicenin yaşayan ve gelişmiş bir dil olduğundan bahsetmiştir. Üçüncü bölümde ise Lübnan lehçesini merkeze alarak onun karakteristik özelliklerinden lehçe çalışmalarının faydalarından, üsluptan bahsetmiştir (Ferîha, 1989, 151-152). Bu eseri incelediğimiz zaman ilk iki bölümünün müellifin *Naḥvu 'Arabiyye müyessera* isimli eserinden alıntılar yapılarak oluşturulduğu görülmüştür.

3.2.8. Mu'cemu el-fâzi'l-Âmmîyeti fi'l-lehçeti'l-Lübnâniyye

Eser Lübnan lehçesine göre hazırlanmış, alfabetik sıraya göre oluşturulmuş Âmmîce lafızlar sözlüğüdür. İlk kez 1947 yılında Matbaatu'l-murselîn yayınevi tarafından Beyrût'ta basılmıştır.

Müellif bu eserinde Aramice'nin Lübnan lehçeleri üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu söylemiştir. Ayrıca bu sözlüğün ilk olarak İngilizce yazıldığını daha sonra genç Arapların Modern Arap lehçelerini öğrenmeye ilgi göstermeleri nedeniyle Arapça olarak da yayınlandığını belirtmiştir (Ferîha, 1947, 1).

3.2.9. Ḥaḍâratu fi ṭarîkı'l-zevâli: el-ḳaryetu'l-Lübnâniyye

Eser, ilk kez Beyrût Amerikan Üniversitesi tarafından 1957 yılında basılmıştır. Müellif eserin mukaddime bölümünde doğduğu ve büyüdüğü köyü için bir özlem içerisinde olduğunu söylemiş, batı medeniyetinin Lübnan köylerinin çoğunu işgal ettiğini bu sebepten birçok şeyin değiştiğini ve gençlerin anne babalarının köylerini tanımadığını belirtmiştir. Ancak köylerin bazı gelenek ve göreneklerini korumaya devam ettirdiklerini söylemiştir (Ferîha, 1957, 1-2).

Müellif bu eserinde Lübnan'ın dağlık köylerinden biri ve doğduğu yer olan Re'su'l-metni kasabasını merkeze alarak Lübnan köylerinin gelenek ve görenekleri hakkında bilgiler vermiştir. Kitap toplam on yedi bölümden oluşmaktadır (Ferîha, 1957, 377). Ayrıca eser, köy hayatını anlatan çeşitli resimlerle zenginleştirilmiştir.

3.2.10. İsm‘a yâ Rıdâ

Eser ilk kez Cevniyye yayınevi tarafından 1956 yılında basılmıştır. Aynı yayınevi 1968’de kitabın ikinci baskısını yayınlamıştır (Ferîha, 1981, 189). Müellif bu kitabında oğlu Rıza özelinde tüm çocuklara köy hayatını sevdirmek için hikayeler anlatmaktadır.

3.2.11. el-Emsâlu’l-Âmmîyye

Eser ilk kez Cevniyye yayınevi tarafından 1953 yılında Beyrût’ta basılmıştır. İki ciltten oluşan kitap, daha sonra İngilizce’ye tercüme edilmiştir. Müellif eserinde Âmmîce atasözlerini anlatmaktadır (Ferîha, 1981, 189).

4. ENİS FERİHA’NIN GÖRÜŞLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Çalışmanın bu bölümünde modernist ve milliyetçi bir kişiliğe sahip olan ayrıca Hristiyan bir aileden gelmesi sebebiyle Arapçaya Müslüman dilcilerden daha farklı bir perspektifle yaklaşan Enîs Ferîha’nın, kendine has üslubuyla dilbilimi ışığında dilsel problemlere dair görüşleri, tecdîd ve teysîr bağlamında ortaya koyduğu yenilikçi yaklaşımları aktarılacaktır.

4.1. Dil Nedir ve Nasıl Ortaya Çıkmıştır?

Dil, her insanın kendi amacı için ifade ettiği seslerin bütünü olan bir iletişim aracıdır. Arap dili ve edebiyatı âlimi ibn Cinnî (öl. 392/1001) dilin tanımını şöyle yapmıştır: *“Her toplumun kendi istek ve arzularını, amaçlarını ve fikirlerini ifade ettiği seslerden oluşan bir konuşma sistemidir.”* (İbn Cinnî, 1952, 1/33).

Dil, düşünceleri ifade eden bir ses topluluğu, bir anlama veya anlamı aktarma aracıdır. Basit gibi görünen dil olgusunu açıklamak, dilin kapsamlı bir tanımını yapmak zannedildiği gibi kolay bir iş değildir. Bu konuda Enîs Ferîha, dilin tam olarak ne olduğuyla ilgili görüşünü, dilin tanımıyla ilgili önemli hususları ortaya koyduktan sonra söylemiştir.

Müellif, dilin tüm insanların kullandığı doğal ve aşına olunan kendiliğinden oluşan bir süreç olduğunu belirtmiştir. Dil, herhangi bir çaba veya düşünce gerektirmez. Mesela bir çocuk dilini çok rahatlıkla kullanabilmektedir. Çünkü bir çocuk için yemek yemeden önce elleri yıkamak, uyumak, bir şeyler yiyip içmek yürümek nasıl basit bir eylem ise çocuğun anadilini konuşması da kolay olmaktadır. Yani insan, hayatın her alanında her halinde ve her saatinde ister uykuda ister rüyada fark etmez aslında her durumda dili kullanmaktadır (Ferîha, 1955, 32).

Enîs Ferîha, ibn Cinnî’nin yukarıda verilen tanımına benzer bir söylemle yola çıkarak dilin, düşünceleri ifade etmek için bir dizi ses topluluğu olduğunu söylemiştir. Daha sonra dilin tanımıyla ilgili olarak çeşitli felsefi sorularla ‘ses’ olgusu üzerinde durmuştur. Müellif bu konuda: *“Bu tanımdaki ‘ses’ ifadesini ele alalım, bu tanımla dilin gerçekleri üzerine uygulamaya çalışalım ve kendimize soralım acaba dilin düşünceyi ifade etmek için bir dizi ses topluluğu olduğu doğru mudur? Dil, sadece bir ses topluluğu mudur? Mesela ‘البيت’ ‘ev’ kelimesini oluşturan seslerde bir fikir bir düşünce var mıdır? Başka bir deyişle ‘ev’ kelimesinin harflerinin çıkardığı ses ile kelimenin anlamı arasında bir ilişki var mıdır? Bir kelimenin anlamı sesle mi bilinir yoksa tecrübeyle mi bilinir? Ev kelimesini duyduğumuz zaman sesi anlamlandıran zihnin bir köşesindeki tecrübe değil midir? Ayrıca çevremizde duyduğumuz seslerin hepsinin dilsel olduğunu söyleyebilir miyiz? Mesela doğal sesler, hayvan sesleri, dışlarımızın arasından çıkardığımız sesler bunların hepsi birer dilsel ses midir? İşte tüm bu sorulara cevap verebilmek için ilk önce dilsel sesin tam olarak ne olduğunu bilmemiz gerekmektedir.”* demiştir. Burada Ferîha’nın ‘ses’ kelimesinden kastettiği şey, dilbilimciler tarafından bilimsel kanıt isteyen, dilin ses birimini oluşturan ve dilin seslerini bilimsel bir terim olarak ifade eden “فونيم وجمعها فونيمات” (Phoneme) fonem veya fonemlerdir. Fonemler genellikle alfabe-deki harfleri temsil etmektedir. Ancak fonemler tam olarak alfabe-deki harfler anlamına gelmez. Nitekim bir dildeki fonemlerin sayısı, o dildeki alfabenin harf sayısı ile eşit değildir. Mesela bir dilin alfabesindeki harf sayısı, yirmi altı, yirmi yedi veya yirmi sekiz olabilir. Ancak bu dilin ses birimlerini, yani fonemlerini sayarsak fonemlerin alfabe-deki harf sayısından fazla olduğu ortaya çıkmaktadır. (Ferîha, 1955, 33). Mesela ‘ث’ fonemiyle ilgili İngilizce’ye bakıldığında ‘thin’ kelimesinde olduğu gibi bu fonem İngiliz dilinin unsurlarından biri olarak görülmüştür. Ancak İngilizcede bu fonemin tek bir sembolü yoktur veya bu fenome karşılık gelecek bir harf yoktur.

Bu fonem İngilizcede başka harflerle ‘th’ şeklinde sembolize edilmektedir. Yine ‘ð’ fonemi ‘mother’ lafzında olduğu gibi İngilizcenin fonem unsurlarından biridir. ‘ð’ foneminin İngilizcede bir harf karşılığı veya sembolü yoktur. Ancak bu harf, İngilizcede başka harflerle ‘th’ şeklinde sembolize edilmektedir. Ayrıca fonetik ilmiyle uğraşan dilbilimciler, bir sesin birden fazla telaffuza sahip olduğunu söylemişlerdir. Yani bir fonem (ses) üç veya dört farklı telaffuzla çıkabilmektedir. Mesela İngilizcede ‘speak’ kelimesindeki ‘p’ sesi (fonemi) ile ‘park’ kelimesindeki ‘p’ sesi (fonemi) telaffuzda farklı çıkmaktadır. İngilizcedeki ‘sting’ ve ‘teem’ kelimelerinde ‘t’ fonemi telaffuzda farklı çıkmaktadır. Farklı kişiler bu örneklerdeki aynı fonemleri (sesleri) dinleyerek aralarındaki farkı anlayamazlar. Bu fonemleri ayırt etmek için fonem ses kayıt cihazlarına ihtiyaç vardır (Ferîha, 1955, 34).

Dilin değışken bir yapısı vardır. Aynı kuşaktan veya aynı yöreden olan, tamamen aynı lehçeyi konuşan ve aynı sosyal çevrelerde hareket eden iki birey, konuşma alışkanlıklarında asla tamamen aynı değildir. Her bir bireyin konuşması en ince ayrıntısına kadar incelendiğinde, sözcük seçiminde, cümle yapısında, belirli biçimlerin ya da sözcük kombinasyonlarının kullanılma sıklığında, sesli ve sessiz harf kombinasyonlarının telaffuzunda, hız, vurgu ve ton gibi konuşma diline hayat veren tüm özelliklerde sayısız farklılıklar görülmektedir (Sapir, 1921, 72).

Müellif dilin ‘ses’ ile ilgili boyutunu anlattıktan sonra, dilin düşünceyi ifade eden bir araç olma yönüne geçmiştir. Bu konuda psikologların yorumunu değerlendirmiş ve şöyle söylemiştir: “Bazı psikologlar bize dilin düşüncenin bizzat kendisi olduğunu veya dilin insanın düşünce tarzının temeli olduğunu söyler. Bazı psikologlar ise kelimeler olmadan düşünceyi ifade edemeyeceğimizi savunur. Eğer biz bu tanımları kabul edersek düşünceyi, düşünceyi ifade etme aracından ayırmış oluruz. Yani bizim için düşünce başka bir şeye, düşünceyi ifade etme aracı ise başka bir şeye dönüşmüş olur. Dilin felsefi ve psikolojik boyutunu bir yana bırakarak yukarıda bahsi geçen tanımları kabul edersek, konuşan fakat düşüncesini ifade etmeyen milyonlarca insanı gözümüzde büyütmüş olmaz mıyız? Veya her dedikoduyu bir düşünce sayarsak düşünceyi küçümsemiş olmaz mıyız? Kızdığımız zaman, hakaret ettiğimiz zaman, yolda yürürken yataarken kendi kendimize konuştuğumuz zaman, tüm bunlar bir düşüncenin bir ifadesi midir? Bazen konuşmayız, dilimizi saklarız. Peki, konuşmadığımız sakladığımız şeylere bir düşünce diyebilir miyiz?” (Ferîha, 1955, 34-35).

Enîs Ferîha bir yönüyle dili, düşünceyi ifade etme aracı olarak kabul etmiştir. Mesela öğretmen okulda, bilim adamı laboratuvarında, milletvekili mecliste ve gazeteci bürosunda düşüncelerini dil aracılığıyla dile getirmektedir. Ancak müellife göre dil, sadece düşünceyi dile getirme aracı değildir. Çünkü dil bazen bir duygunun, bazen de bir içgüdünün ifadesi olabilmektedir. Yani dilin inşa edeceği şey bazen bir düşünce değil bir duygu olabilir. Mesela dil; şarkı söylemek, şiir okumak, hikâyeler anlatmak içindir. Dil kendi içinde neşe, zevk ve acı barındırmaktadır. Dedikodu yapmayı seven biri için dil, mutlu olmanın aracıdır. Kısacası dil, içinde hem düşünceyi hem de çeşitli duyguları barındıran bir olgudur (Ferîha, 1955, 35-36).

Müellif, dilin tanımını yapmadan önce dili iki yönlü olarak incelemiştir. Dilin birinci yönü olarak fonemlerin, aslında harflerden farklı bir şey olduğunu ve önemini anlatmaya çalışmıştır. Bu konunun tam olarak anlaşılmasını istemektedir. Çünkü fonemler dilin tanımının anlaşılması için önemli teknik dilsel unsurlardır. Daha sonra dilin ikinci yönüne, yani dilin düşünceyi ifade etmek için bir araç olduğuna vurgu yapmıştır. Dilin bu yönünü kabul etmekle birlikte dilin duygularımızı da ifade ettiğini belirtip sadece bu iki yönün dili tanımlamak için yeterli olmadığını söylemeye çalışmıştır.

Enîs Ferîha'ya göre dil, bir grup fonemden, bir düşünceyi veya bir duyguyu dile getiren bir araç olmaktan çok daha fazlasıdır. Dil; ruhi psikolojik var oluşumuzun bir parçası, sosyal ve fizyolojik bir iştir. Ayrıca anlaşılması zor olan psikolojik bir durumdur. Müellif, dilin karmaşık sürecini tamamlayıp onun tanımını yapmak için dört temel noktanın iyi anlaşılması gerektiğini söylemiştir.

- Konuşan
- Muhâtab
- Hakkında konuşulan şey veya düşünce
- Kelimeler (Zihinde belirli bir görseli olan fonemlerin toplamıdır) (Ferîha, 1955, 36).

Dilin bu karışık durumunu izah etmek için somut bir örnek vermiştir. Bir baba bahçede çocuğuyla birlikte yürürken çocuk çok güzel bir elma ağacı görür ve babasına: “*Baba, bana bir elma kopar*” der. Baba, bu durumda bazen çocuğunun isteğini yerine getirmek için bir elma koparıp çocuğuna verir. Bazen de çocuğun isteğini yerine getirmez ve ona: “*Olmaz oğlum, elma bizim değil, elmanın sahipleri var.*” der. Müellife göre dilin ne demek olduğunu anlamak için baba oğul arasında geçen bu konuşmanın psikolojik, sosyal ve fizyolojik tahlili yapılmalıdır (Ferîha, 1955, 36).

Bu anlatılan olay görsel imgelerle bizi çevreleyen bildiğimiz şeylerin dünyasıyla başlamaktadır. Tüm bu görsel imgeler dili etkileyen faktörlerdir. Bu olayda çocuk elmayı almak ister ve çocuğun aklındaki zihinsel imge anlamlı bir sözel cümleye dönüşerek şöyle söyler: “*Baba, benim için bir elma kopar.*” Peki, çocuğun zihnindeki zihinsel simge dilsel bir sese nasıl dönüştü? Bu sözler çocuğun beyninin neresindeydi? Çocuğun zihnini etkileyen faktör ile telaffuz arasındaki ilişki nedir? Ne gerçekleşti ve nasıl tamamlandı? Çocuğun çıkardığı sesler havadaki dalgalar vasıtasıyla önce babanın kulağına sonra da babanın beynine iletilmektedir. Peki, bu nasıl gerçekleşir? Tepki nasıl gerçekleşmektedir? Baba, çocuktan gelen ses birimlerini duyduğu zaman beyninde ne oldu? Anlam seste midir yoksa tecrübe ile mi elde edilir? Anlam ile sesler arasındaki ilişki nedir? Nasıl oldu da çocuğun istediği şey babanın zihninde anlamlı bir yargıya dönüştü. Daha sonra bu yargı anlamlı seslere nasıl dönüştü ve baba çocuğuna: “*Evet, senin için elma koparabilirim*” veya “*Hayır, elmanın sahipleri var onu koparamam*” şeklinde cevap verdi. Tüm bu sorulardan ve olaydan dilin aslında sembolik bir davranış olduğu görülmektedir. Konuşmalarımız, uyaran ve tepki temelinde açıklanabilir. Yani çocuğun, “*Bana bir elma kopar*” sözü ile babanın, “*Elma bizim değil, onun sahibi var*” veya “*Tamam elmayı senin için koparacağım*” demesi, aslında psikolojik birer tepkidir. Ayrıca baba oğul arasında geçen bu konuşmayı çevreleyen koşullar anlaşılmadığı takdirde dilin mahiyeti tam olarak kavranamaz. (Ferîha, 1955, 37).

Dilsel çalışmaların sadece psikoloji uzmanlarının alanıyla sınırlı olduğunu söylemek de doğru değildir. Nitekim dilsel olguların yorumlanmasında psikoloji uzmanları arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Kısa bir süre öncesine kadar psikologların bazıları dilde psikolojik ve manevi zihinsel bir gücün olduğuna inanıyorlardı. Lakin bugün psikologların çoğu bu dilsel çalışmaları mekanik fiziki bir güce bağlamışlardır. İşte bu fizyolojik ve mekanik güce etki, tepki, uyum ve sembolik tasarruflar denilmektedir (Ferîha, 1955, 38).

Müellif, dilin mahiyetini açıklamaya çalışırken ilk önce dilin fonemlerinden (seslerinden) bahsetmiştir. Daha sonra dili hem düşünceyi hem de duyguyu ifade etme aracı olarak görmüştür. Ancak dilin bizim bildiklerimiz dışında karmaşık bir yapısı olduğunu, bu nedenle dilin psikolojik bir yönünün de olduğunu yukarıdaki felsefi sorularla vurgulamaya çalışarak, uyarıcı ve tepki temelli bir dil tanımından bahsetmeye çalışmaktadır. Ayrıca müellif, dilin mahiyetini anlamak için doğru sorular sormak gerektiğini, bunun için de karmaşıklıkları ve belirsizlikleri gidermenin önemini vurgulamaya

çalışmaktadır. Neticede Enîs Ferîha, dille ilgili yukarıdaki bilgileri verdikten sonra dillin tanımıyla ilgili şöyle söylemiştir: *“Bize göre dil, aslında seslerden gramerden önce sosyal ve psikolojik bir olgudur. Bu durum biz Araplar için önemli bir meseledir. Çünkü bu konuda Araplar farklı düşünmektedirler. Bazıları dilin seslerden kelimelerden, cümlelerden ve terkiplerden oluştuğunu söylerken; bazı Araplar ise bir gerçeklik olarak düşüncenin, dilin ta kendisi olduğunu söylemiştir. Dil, toplum içindir. Dil, toplumdan ayrı düşünülemez. Tüm bu detaylandırmalarımızdan sonra okuyucu bizden dilin tanımını isteyebilir. Bizde şöyle söyleriz: Dil, bireye özgü biyolojik bir özellik değildir. Kazanılmış sosyal, kültürel ve psikolojik bir olgudur.*

Bir çocuk yaşadığı ortamdan koparılırsa konuşamaz. Bütün hayvanlar gibi anlamsız sesler çıkartır. Bu seslerin bir anlamı olabilir. Aynı şekilde bir çocuk kendi ortamından başka bir ortamda büyürse, birlikte yaşadığı insanların dilini öğrenir. Bu durum dilin kazanılmış bir olgu olduğunu göstermektedir. Dil bireyle içselleşmiş, zihinde yerleşik anlamlar edinen bir dizi dilsel fonetik sembolden oluşmaktadır. Birey, bu ses sembolleriyle bir toplumu anlayabilir veya bir toplumla iletişim kurabilir. İnsan sadece dil ile insan olur. İnsan sadece onunla kültürünü ve medeniyetini geliştirebilir. İnsan aklı ancak onunla zirveye ulaşır.” (Ferîha, 1955, 38-39).

Enîs Ferîha, dilin tanımını yaparken klasik dilcilerin yaptığı gibi ilk önce dilin lügavî ve ıstılâhî manasıyla başlamayıp, kendine has bir yöntemle dilin özelliklerini anlattıktan sonra onu tanımlamıştır. Bunu yaparken dilin, fonemlerden oluştuğunu ve düşüncüyü, duyguyu ifade etmeye yarayan bir araç olduğunu inkâr etmeden dilin daha çok sosyal, kültürel, psikolojik ve kazanılmış yönüne vurgu yapmıştır. Müellif, görüşlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için baba oğul arasında geçen basit bir konuşmayı örnek göstererek soyut bir konuyu somutlaştırmıştır.

Tüm bu anlatılanlardan aslında yazarın dilin ne olduğuyla değil daha çok onun nasıl olması gerektiğiyle ilgilendiği görülmektedir. Ayrıca Ferîha'nın dili tanımlarken kullandığı üslubuna bakıldığında onun kendine özgü bir tanımlama modeli geliştirdiği fark edilmiştir.

Dilin ilk olarak nasıl ortaya çıktığı meselesine gelince, Enîs Ferîha bu konuda kesin bir bilginin olmadığını savunmaktadır. Dilin kökeni ile ilk insanın bedeninin ve zihninin gelişimi arasında yakın bir ilişki olduğunu söylemiştir. Bu konuların dilbilimsel (Linguistics) bir mesele olmayıp daha çok psikolojinin, antropolojinin ve felsefenin alanına girdiğini belirtmiştir.

Ferîha, dilin kökeninin karşılaşılan en eski entelektüel sorunlardan biri olduğuna inanmaktadır. Yazılı tarih öncesi insanlık hakkındaki bilgiler son yüzyılda artmıştır. Bu alandaki bilgilerin ilerlemesine rağmen insanın kendisi ve dili hakkındaki konular hala kapalılığını sürdürmektedir. Yani, konuşamayan bir canlıdan konuşabilen bir canlıya, akılsız bir canlıdan akıllı bir canlıya nasıl ulaştığı ile ilgili bilgiler hala sır perdeleri ile örtülüdür. Bu sırla dolu perdeleri kaldırmak için çok eski tarihlere gidilmesi gerekmektedir. Müellif, bu konuda sezgi ve hayale dayanan gayb ve zan ile dolu olan bu çok eski dönemlerde yaşananların bilim tarafından ispatlanmadığı müddetçe, kabul edilemeyeceğini söylemiştir. Ayrıca İnsanın kökenini ve dilinin ortaya çıkışını araştırmak, insanın hayal gücünü heyecanlandıran ve akla hitap eden bir durumdur. Bu nedenle insan için son derece önemli olan bu konu her zaman merak uyandırmıştır. (Ferîha, 1955, 40).

Müellife göre dilin kaynağının ne olduğu konusunda Arap dilbilimciler genel olarak iki kısma ayrılmıştır. Birinci grup dilin tevkîfî olduğunu savunmuştur. Yani, dilin Allah tarafından insana vahiy ve ilham yoluyla öğretildiğini söylemiştir. Bu düşüncede olanlar görüşlerini şu ayete dayandırmıştır: *“Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti...”* (el-Bakara 2/31). Bu fikrin savunucularından birinin Eş'ari

mezhebinin kurucusu Ebü'l-Hasan el-Eş'ârî (öl.324/935) olduğu kabul edilmektedir (Suyûtî, 1427, 25).

Dilin kökeninin tevkîfî olduğunu savunan bir başka Arap dilbilimci ise Kûfe dil mektebine mensup dil ve edebiyat âlimi İbn Fâris'dir (öl. 395/1004). O, dilin Allah tarafından Hz. Adem'e öğretildiğini söylemiştir. İbn Fâris bu görüşünü yukarıda bahsedilen ayete dayandırmıştır. Ayrıca İbn Fâris, İbn Abbâs'ın bu ayet için yaptığı yorumu kendi görüşünün hemen arkasından zikretmiştir. İbn Abbas'a göre bu ayette geçen isimler, insanların iletişim kurarken kullandıkları ova, nehir, hayvan, yer, deve, ev, iş merkep ve dağ gibi kelimelere işaret etmektedir. İbn Fâris bu konudaki düşüncesini dile getirirken İbn Abbas'ın yorumunu tercih ettiğini belirtmiştir (İbn Fâris, 1418, 13).

İkinci grup ise dilin ıstılâhî olduğunu savunmuştur. Yani dil, Allah tarafından insanlara vahiy yoluyla öğretilmemiş, aksine insanlar dili uzlaşma ve anlaşma yoluyla kendileri öğrenmiştir. İbn Cinnî (öl. 392/1002), *el-Ḥaşâ'îş* isimli eserinde, *Dilin kökeni vahiy (ilham) mıdır yoksa dilin kökeni ıstılâhî midir?* Başlığa altında bu konuyu incelemiştir. O, bu konunun titiz bir şekilde ele alınması gerektiğini belirtmiş ve çoğunluğun görüşünün dilin kökeninin ıstılâhî olduğunu kabul ettiğini söylemiş ve kendisi de bu görüşü savunmuştur. İbn Cinnî'nin hocası olan Basra mektebine mensup nahiv âlimi ebû Ali el-Fârisî'nin (öl. 377/987) bir gün kendisine dilin tevkîfî olduğunu yani dilin Allah tarafından insanlara ilham edildiğini söylediğini ve *"Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti..."* (el-Bakara 2/31) ayetini de kendisine delil olarak gösterdiğini söyler (Suyûtî, 1427, 25). Fakat İbn Cinnî, bu ayette geçen 'öğretti' fiilini Allah'ın insana dili öğrenme konusunda 'güç ve kudret verdi' şeklinde yorumlamış ve Allah'ın bu ayette 'Âdem'i dili öğrenme konusunda güçlü ve kuvvetli kıldı.' demek istediğini vurgulamıştır. İbn Cinnî'ye göre insana verilen bu güç ve yeteneğin Allah tarafından verildiği tartışmasız bir gerçektir. Ancak o, bu ayetin dilin tevkîfî olduğuna delil olarak gösterilemeyeceğini belirtmiştir (İbn Cinnî, 1952, 1/40-41).

Modern dilbilimciler 19. yüzyıldan günümüze kadar bu problemin çözümü için uğraşmışlardır. Ancak modern dilciler de bu kısır döngünün içerisinden çıkamamıştır. Ayrıca bu meselede Fransız dil kurumu 'Societede Linguistique' konferanslar vermekten kanunen yasaklanmıştır. Çünkü bu teoriler, dilin kökenini açıklayamamıştır. Enîs Ferîha bu konu hakkında: *"Fransız devletin bu konudaki tepkisini haklı görüyoruz. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi bu konu tam olarak dilbiliminin kapsamına girmemektedir. Bu konu daha çok sezgi, tasavvur ve gaybla ilgili bir husustur. Bu sebepten dilin kökeni hakkında kesin bir şeyler söylemek doğru değildir. Dilin kökeniyle ilgili diğer teorilere geçmeden önce dille ilgili önemli bir hususu belirtmemiz gerekmektedir. Dil, aşağıdan yukarıya doğru hareket eden gelişen bir olgudur. Yani dil yukarıdan aşağıya doğru değişen ve gelişen bir olgu değildir."* demiştir (Ferîha, 1955, 41).

Müellifin dilin tanımında ortaya koyduğu üslubunu dillin kökeni hakkındaki görüşünde de devam ettirdiği görülmektedir. Enîs Ferîha tartışmalı bir konu olan dilin kökeni hakkındaki Arapların görüşlerini genel geçer kabul etmemekte birlikte modern dilbilimcilerin de bu konuda şimdiye kadar net bir şey söyleyemediklerini de vurgulamıştır. Çünkü Ferîha; bu konunun sezgiye, tasavvura, gayba dayandığına inanmakta ve bilimin şimdiye kadar bu konuyu ispatlayamadığını söylemektedir. Neticede tüm bunlar dilin kökenini bilinmez kılmaktadır. Ayrıca dilin aşağıdan yukarıya doğru gelişen bir yapıda olduğunu söylemesi, müellifin dilin kökeninin Allah tarafından insana öğretildiği düşüncesini reddettiği anlamına gelmektedir.

Enîs Ferîha, dilin kökeniyle ilgili öne çıkan görüşlerin bazılarını aşağıdaki gibi sıralamıştır. Ancak bu görüşlerin dilin gerçek aslını yansıtmadığına inanmaktadır. Müellif bu iddiaların kimisini ilkel bulurken kimisini de eksik olarak görmüştür. Ayrıca modern dönemde bu hususta yapılan

çalışmaları değerli bulmakla birlikte, meselenin bazı yanılgıları da beraberinde getirdiğini belirtmiştir.

4.1.1. Bow-Waw Dil Kuramı

Bu teoriye göre dilin kökeni doğal seslerin taklidi ile oluşmuştur Araplar bu teoriye ‘seslerin taklidi’ ismini vermiştir. Bu teoriye göre cıvılda, kıkırdama, hışırtı, tıkırtı ve çatırtı gibi sesler dilin kökenini oluşturmuştur. Mesela bu teorinin şekil bulmuş haline, adını çıkardığı sestten alan guguk kuşunu örnek olarak gösterebiliriz (Sapir, 1921, 6; Feriha, 1955, 42).

Bu teoriye göre insan, dilin kökenini hayvanlar ve kuşlar gibi canlılardan veya rüzgâr, gök gürültüsü, şimşek çakması, suyun şırıltısı gibi doğal olaylardan işittiği sesleri taklid etmek yoluyla oluşturmuştur. Mesela kurdun uluması, kuşların ötüşmesi, kedinin miyavlaması ve köpeğin havlaması gibi. Hatta bu hayvanların çıkardığı sesler, bahsettiğimiz hayvanları temsil etmek için bazı dillerde birer isim olmuştur (Enis, 1976, 20).

Ancak bu teorinin temelinde açıklanabilecek kelime sayısı çok azdır. Ayrıca bu teorinin dilin kökeni hakkında getirdiği şeylere bakıldığında çok eksik kaldığı görülmektedir. Sesin taklidi ilkesinden hareketle ses ile anlam arasında ilişki kurulamayan binlerce kelime olduğu bilinmektedir (Feriha, 1955, 43).

4.1.2. Pooh-Pooh (Ünlem, Duygu Temelli) Dil Kuramı

Bu teoriye göre İnsanlığın ağızından çıkan ilk sözler şaşırtıcı duygusal ifadelerden oluşmuştur. Yani kişinin ağızından çıkan ilk kelimeler; şaşkınlık, sevinç, acı, üzüntü, hayret, iğrenme ya da küskünlükten kaynaklanan duygu yüklü ünlemlerdir. Bunlar şaşırtıcı duygusal ifadelerdir. Mesela Alman üzüldüğü zaman, söylendiği zaman veya sıkıldığı zaman şöyle söyler: ‘Pful’. Araplar ve Türkler sıkıldığı zaman, söylendiği zaman ‘of’ veya ‘uf’ kelimelerini kullanmışlardır. Üzgün olduğunda bir şey hissedildiğinde ‘Vay’ kelimesi kullanılır ve bu durum tüm Sâmi dillerinde geçerlidir. Arapça’da bu kelimeler harf-i cerli bir şekilde kullanılmaktadır. ‘و’ harfi cerini getirilip şöyle söylenir: ‘ويل’. İngilizcede ise bu telaffuzun karşılığı ‘Wa-la’ şeklindedir. Bu teorinin de dilin kökenini açıklayamayacağı görülmüştür. Çünkü ünlem ve duygu temelli olmayan binlerce kelimeyi bu teoriyle açıklamak mümkün değildir (Feriha, 1955, 43).

Bu tür sesler toplumdaki topluma değişiklik göstermektedir. Örneğin, Türkçe’de bu tür durumlarda “ah! vah! aa! of!” gibi sesler kullanırken, ünlem ve duygu ifadeleri için farklı toplumlarda farklı sesler kullanılmaktadır. İngilizce’de kullanılan “pooh-pooh” da böyle bir sestir. Bu nedenle batıda bu teoriye “pooh-pooh” teorisi denilmiştir (Demir, 2008, 52).

4.1.3. Ding-Dong Dil Kuramı

Bu teoriye göre kelimelerin çıkardığı sesler ile anlamları arasında çok yakın ve sıkı bir ilişki vardır. Yani, telaffuzlar insanı çevreleyen dış etkenlerin bir yansımasıdır. İnsan, bu yansımadan etkilenir ve kelimedenden çıkan sesi işittiğinde harekete geçmektedir. Ancak ses ile anlam arasındaki bu sıkı ilişki hiçbir zaman tam olarak anlaşılamaz. Mesela bir nesneye vurduğumuzda ya da ona çarptığımızda nesnenin çıkardığı ses nesnenin adı olarak kullanılmaktadır (Enis, 1976, 25).

Bu kuramın, Bow-wow dil teorisinden hiçbir farkı yoktur. Bu teoride harflerin anlamları vardır. Mesela ‘ح’ harfinden çıkan ses; sadeliği, ferahlığı, rahatlığı, ‘غ’ harfinden çıkan ses; karanlığı, itaati, gizlenmeyi, hüznü ve kasveti temsil etmektedir. Şüphesiz ki, ortak sesbirimi olan birçok

kelimeye bakıldığında anlamlarının yakın olduğu görülmektedir. Yani bir kelimenin içerisinde ortak kullanılan aynı harfler olursa, bu kelimelerin anlamları birbirine yakın olabilir. Ancak binlerce kelimenin anlamını otuz, otuz beş ses birimine indirgemek, dilin kökenini açıklamak anlamına gelmemektedir. Bu nedenle ding-dong teorisi dilin kökenini açıklamada yetersiz kalmıştır (Ferîha, 1955, 44-45).

4.1.4. Yo-He-Ho Dil Kuramı

Bu kurama göre dil, insanların iş yaparken işlerini kolaylaştırmak için çıkardığı birtakım seslerden oluşmaktadır. Mesela vücut kası yoluyla yapılan hareketler sırasında nefesin de çeşitli hareketlere uyum sağlamasıyla birtakım telaffuzlar ortaya çıkmaktadır. Birlikte veya tek başına bir eşyayı kaldırırken, ağır bir kütüğü ya da boruyu bir yere çekerken veya ağır bir aracı iterken çıkan “hay-hop!” sesleri, Volga Nehri üzerindeki kürekçilerin çıkardığı şarkı sesi, bir ağacı kesen bir işçinin çıkardığı ses vb. bu kurama göre bu türden çıkan sesler dilin kökenini oluşturan seslerdir (Enîs, 1976, 26).

Bu teori dilin sadece küçük bir bölümünü açıklamaktadır. Dilin derin sırrı bu teoriyle çözülemez. Vücut hareketlerine eşlik eden bu kendiliğinden oluşan bu seslerden dil ortaya çıkamaz. Baba, anne, şefkat, deve, güzellik kelimelerinin vücut hareketlerine karşılık gelen bu seslerle hiçbir ilişkisi yoktur (Ferîha, 1955, 45-46).

Dilbilimciler, Babil, Mısır, Hitit ve Girit gibi uygarlıklara ait eski dillerin sembollerini çözmeye çalışırken ve Kızılderililerin, zencilerin, yerlilerin dilleri gibi Avusturya ve Çin halkının dilleriyle ilk kez tanıştıkları zaman bir şeylerin dilin kökenini çevreleyen gizemi ortaya çıkarabileceğini düşündüler. Böyle düşüncülerinin nedeni ise bu dillerin en ilkel ve en kadim dil olduğunu kabul etmeleridir. Modern dilbilimciler bu konuda yanıltılmışlardır; çünkü bu diller sanıldığı kadar ilkel ve kadim diller değildir. Bu diller hakkındaki filolojik çalışmalar bize bu dillerin tarihinin uzun olduğunu, başlangıcının tam olarak bilinmediğini göstermekle birlikte dilin grameri ve yöntemleri bakımından ilkel olmadığını aksine bu dillerin sürekli gelişen diller olduğunu kanıtlamıştır. Çünkü bu diller bize eksiksiz bir yapıyla ulaşmıştır. Yani söz dizimi tam, yöntemi tam olan bir dilin ilkel olduğunu söylemek doğru değildir. Her ne kadar bu dillerin on binlerce yıl önce kullanıldığı kabul edilse de bu dillerin içerisinde bir değişimin ve gelişimin olduğu görülmektedir. bu sebepten yukarıda bahsedilen kadim dilleri incelemek dilin kökeni hakkında genel geçer bir bilgi vermemiştir (Ferîha, 1955, 47).

Modern dilbilimcilerin dilin kökeni hakkında yanılgıya düştükleri bir diğer husus ise İlkel ve kadim olarak kabul ettikleri bu dillerin yapısının basit olduğunu düşünceleri olmuştur. Ancak durum sanıldığı kadar basit değildir. Kızılderililerin dilleri hakkında çalışmalar yapan Edward Sapir (1884-1939), birçok önemli açıklamalarda bulunmuştur. Bu konu hakkında: *“Bu dillerin tarihini araştırdığımız zaman karmaşıklığı ve mantıksızlığın tezahürlerini görüyoruz. Ancak bu dillerin son dönemlerine doğru ilerlediğimizde basitleştirmeyi ve bu dilin bir mantığının oluştuğunu görüyoruz. Mesela Kaliforniya’daki ‘Yana’ kabilesinin dilinde iki tür kelime dağarcığı ve iki tür söz dizimi olduğunu görüyoruz. Biri kadınlar için, diğeri erkekler içindir. Yani kadının dilindeki ‘ev’ kelimesi, erkeğin dilindeki ‘ev’ kelimesinden farklı bir kelimedir. Bu da bize şunu göstermektedir ki, genel bir fikir için tek bir genel kelimesi olmayan veya soyutlanamayan diller vardır.”* demiştir. Mesela üzüm, et veya ekmek yerken yedi ‘أكل’ fiili kullanılır. Ancak eski dillerde her yemek türü için farklı bir yeme fiili kullanılır. Tüm bunlar bize ilkel ve kadim olarak bilinen dillerin modern dilbilimcilerin iddia ettikleri gibi aslında basit bir yapıda olmadığını göstermektedir. Ayrıca bu dillerdeki karmaşık

yapı günümüz dillerinde de kendini göstermektedir. Mesela Arapça’da müzekker için ayrı kelimeler müennes için ayrı kelimeler kullanılmıştır. Erkek için ‘رجل’ kelimesi kullanılırken, kadın için ise ‘امرة’ kelimesi kullanılmaktadır (Ferîha, 1955, 48). Aslında burada bir mantıksızlık ortaya çıkmaktadır ve mantığın olmadığı yerde basitlik olmaz. Bu duruma Arapça’dan başka bir örnekte şöyle verilebilir: Bazen müennes bir kelimeyle gelen sayı müzekker yapılır, müzekker bir kelimeyle gelen sayı ise müennes yapılmaktadır. "ثلاث نساء، ثلاثة رجال" örneğinde olduğu gibi (Ferîha, 1955, 49).

Eğitim ve psikoloji bilimlerinin ilerlemesiyle birlikte dilin kökeni hakkında araştırma yapan bazı dilbilimciler; çocuğun dilini, konuşma ve ses üretme organlarının gelişimini ve seslerin zihinde nasıl anlam kazandığını gözlemleyerek dilin kökenini bulmaya çalışmışlardır. Ancak bu yöntem de pek işe yaramamıştır. Çünkü dil kalıtsal değil, kazanılmış bir olgudur. Mesela Hintli, Arap ya da Japon bir çocuk doğduğu ilk günden ana yurdundan alınıp başka bir ortama götürülüp, Berlin’de veya Moskova’da yaşamına devam ederse Almanya’nın ya da Rusya’nın dilini öğrenecektir. Yani çocuk hangi çevrede ise o çevrenin dilini öğrenmektedir. İnsandaki konuşma organlarına gelince, bu organlar dil olmadan da vardı. Konuşma organı denilen şeyler; dil akciğer, gırtlak, nefes vücudun birer parçasıdır bu organlar sadece konuşmaya yaramaz, başka işlevleri de bulunmaktadır. Bu organlar konuşma süreci için sadece hazır olma halidir (Ferîha, 1955, 50).

Müellif, modern dilcilerin dilin kökenini ortaya çıkarmak için incelediği İlkel ve kadim dillerin aslında sanıldığı kadar eski olmadıklarını, basit olmadıklarını aksine karmaşık bir yapıya sahip olduklarını savunmaktadır. Bu nedenle modern dilcilerin ilkel ve kadim dilleri incelemesinin bizi bu konuda bir sonuca götürmeyeceğini düşünmektedir. Ayrıca modern dilcilerin bu konu hakkında araştırma konusu yaptığı çocuğun dilini de dilin kökeni hakkında aydınlatıcı bir bilgi sunmadığını belirtmiştir. Sonuç olarak dilin kökeninin ne olduğunun tam olarak bilinmeyeceğini, bu konunun sadece dilbilimi alanına girmediğini ve bu konunun daha çok Psikoloji, Antropoloji ve Mitoloji ile ilgili olduğunu söylemiştir. Ayrıca müellif, dilin kazanılmış bir olgu olduğunu söylemekle birlikte onun Allah tarafından insanlara öğretildiği görüşünü de reddetmektedir.

4.2. Fasîh Arapçanın Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Temel Özellikleri

Arap dili tarihinin bilinmeyen yönlerinden biri de onun ne zaman ortaya çıktığıyla ilgilidir. Bu konu hakkında kesin bir şey bilinmemektedir. Çünkü Arap dili tarihçileri, yedinci yüzyılın ortalarına kadar Arapçanın kelime hazinesi, i’râbı ve yöntemleri hakkında tam olarak bir şey söyleyememiştir (Ferîha, 1955, 9).

Enîs Ferîha, fasîh Arapçanın ortaya çıkış tarihinin bilinmemesinin aynı zamanda birçok tarihi dilsel problemin kapalı kalmasına neden olduğunu savunmaktadır. Mesela bu dil nerede ortaya çıktı? Konuşulan dil oldu mu? Hangi milletler bu dili konuşuyordu? Bu dil edebiyatın, şiirin ve dinin dili miydi? Kur’ân-ı Kerîm gelmeden önce bu dil hakkında ne biliyoruz? Cahiliye edebiyatından önce bu dil hakkında ne biliyoruz? Bir gecede doğmuş olması mümkün müdür? veya uzun gizemli bir tarihinin olması düşünülebilir mi? İşte tüm bu sorulara ilmi cevaplar vermek müellife göre çok zordur. Çünkü bu konu hakkında yukarıda da bahsedildiği gibi yedinci yüzyılın ortalarına kadar dil tarihçilerinin elinde doğru düzgün bir kaynak bulunmamaktadır (Ferîha, 1955, 10).

Arap dilinin gelişim aşamalarına gelince, bu konuda Mısırlı eğitimci, edebiyatçı ve gazeteci yazar Ahmed Hasan ez-Zeyyât (1885-1968), *Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî* isimli kitabında meseleyi aşamalar halinde şu şekilde tasnif etmiştir:

- **Cahiliye Dönemi:** Adnanilerin MÖ V. asrın ortalarında Yemenlilerden kurtulmalarıyla başlayan, Hz. peygamberin Medine’ye hicreti (622) ile sona eren dönemdir.

- **Sadru'l-İslam Dönemi:** Hz. peygamberin Medine'ye hicretiyle başlayan, 749 yılında Emevi devletinin yıkılmasıyla son bulan dönemdir.
- **Abbasiiler Dönemi:** 750 yılında Abbasi devletinin kurulmasıyla başlayan, 1258 yılında Moğol devletinin Bağdat'ı ele geçirmesiyle son bulan dönemdir.
- **Türkler Dönemi:** Moğol devletinin Bağdat'ı ele geçirmesiyle başlayan, 1798 yılında Fransızların Mısır'ı işgal etmesiyle son bulan dönemdir.
- **Modern Edebiyat Dönemi:** Fransızların Mısır'ı işgaliyle başlayan, günümüze kadar devam eden dönemdir. Bu dönem modern Arap edebiyatı dönemi olarak da bilinmektedir (Zeyyât, ts., 5).

Arapça, Sâmi dilleri adı verilen geniş bir ailenin en genç kollarından biridir. Sâmi dillerine verilen bu isim, Hz. Nuh'un oğullarından olan Sâm'a nisbetle verilmiştir. Sâmi, Arap halklarından biridir (Râfîf, 1421, 1/35). Sâmi dil ailesi genel anlamda batı Sâmi dilleri ve doğu Sâmi dilleri olmak üzere iki kısma ayrılır. Batı Sâmi dilleri ise kendi arasında kuzey batı ve güney batı olmak üzere ikiye ayrılır (Abduttevvâb, 1420, 25). Arapça; Habeş, Yemen ve Cezire dillerinin de içinde olduğu güney batı Sâmi dilleri içerisinde yer almaktadır. Bu lehçeler bir bütün olarak ele alınırsa, fasîh Arapça bu lehçelerin kuzey kısmını oluşturmaktadır. Enîs Ferîha bu konuda fasîh Arapçanın güney Arapça'dan farklı olduğunu söylemiş ve eski dilbilimcilerinin bu farklılıkları anladığını göstermeye çalışmıştır. Mesela yedi kıraat imamından biri olan Arap dili ve edebiyatı âlimi ebû Amr b. el-Alâ (öl. 154/771) bu konuda: *"Himyer kabilesinin dili ne bizim dilimiz ne de lügatleri bizim lügatimizdir."* demiştir. Yani ebû Amr b. el-Alâ' kendi kavmi ile Himyer kavminin kullandığı dilin Arapça olmasına rağmen mana ve gramer bakımından aralarında büyük farklılıklar olduğuna dikkat çekmektedir (Ferîha, 1955, 9).

Fasîh Arapça, Adnâni dili olarak da bilinmektedir. Tarihçiler ise fasîh Arapça'yı daha çok Kureyş dili veya Mekke dili olarak isimlendirmiştir. Ferîha, tarihçilerin fasîh Arapça hakkındaki isimlendirme olayını yanlış yorumladıklarını düşünmektedir. Bu konuda şöyle söyler: *"Mekke'nin ve Kureyş'in İslam'dan önce bu dilin oluşumundaki etkisinde pek fazla rol oynamadığını görmekteyiz. Yani bir dile verilen isim, dilin tarihi arka planında oynadığı rolün etkisine bağlıdır. Ancak Mekke ve Kureyş isimlerinin, İslam dininden önce ortaya çıkan fasîh Arapçanın üzerindeki etkisi çok zayıftır. Fasîh Arapçanın isminin Kureyş veya Mekke'ye dayandırılmasının arka planında yatan asıl sebep ise Kureyş'in ve Mekke'nin siyasî otoritesi, dinî bir makama sahip olmasıdır. Bilinen bu isimlendirmeler her ne şekilde olursa olsun fasîh Arapça ile ilgili karşımıza en çok kullanılan şu isimler çıkmaktadır: Adnâni dili, Mudâri dili, Kureyş dili, Mekke dili, Necid dili ve Hicaz dilidir. Bize göre bu isimlendirmelerin hepsinin önem derecesi aynıdır. Ayrıca fasîh Arapçanın gelişmesini sağlayan eski sarf ve nahiv âlimleri, onun kurallarını oluştururken cahiliye şiirlerini referans almışlardır. Kadîm dilciler bunu yaparken de özellikle Gays, Temîm ve Esed kabilelerinin dilsel kullanımlarını önemsemişlerdir."* (Ferîha, 1955, 10).

Günümüze kadar gelen tedvin edilmiş dilsel veriler bulunmaktadır. Ferîha, bugün bu dilsel verilerin geçmiş zamanda yapılan çalışmalara dayandırılarak yorumlamasını doğru bulmamıştır. Yani bu dilsel verilerin günümüz modern yöntemleriyle tekrar değerlendirilmesi gerektiğine inanmaktadır. Bu durumun gerekçesini ise eski dilbilimcilerin dilsel verileri ilk önce cahiliye şiirlerine, daha sonra Kur'ân-ı Kerîm'e dayandırmalarına bağlamıştır. Müellif, fasîh dilin dayanak noktasının halk olması gerektiğine vurgu yapmak istemiştir. Bu konuda eleştirel bir üslupla: *"Şiir, edebiyat ve din dili ne zaman insanların hayatlarına, diline yansıyan bir ayna oldu ki? Neticede şiirin, edebiyatın ve dinin dili olan bu fasîh dil, hiçbir zaman halkın konuşma dilini yansıtmadı. Bu*

dil daha çok edebi çevrenin dili oldu. Aslında şiir, yapay bir olgudur. Edebiyat ise teknik bir oluşumdur. Ancak insanların konuştuğu dil, kendiliğinden oluşan yapmacıklıktan, süslemeden uzak doğal bir gelişimin sonucunda ortaya çıkmıştır.” demiştir (Ferîha, 1955, 11). Burada Enîs Ferîha’nın Âmmîce’ye vurgu yapmak istediği görülmektedir. Neticede müellifin yanında Âmmî dilinin özel bir yeri vardır. Bu sebeple bugün dilsel verilerin yeniden ele alınıp yorumlanmasında kadim geleneğin dilsel kalıplarını konuşma dilini kullanan halkın isteklerine göre yeniden gözden geçirmenin gerekliliğine inanmaktadır. Çünkü müellife göre dil, durağan değil sürekli değişen ve gelişen bir olgu olmuştur.

Ferîha, Arapçanın din ve edebiyat dili olmasının yanı sıra, onun ilim ve felsefe dili olmasını sağlayan bazı temel karakteristik özelliklerinin olduğunu belirtmiştir. Bu özellikler şunlardır: Kelime zenginliği, tecrid (soyutlama), iştikâk (kelime türetmek), tevîd (yeni kelime oluşturmak), t’arib (kelimeyi Araplaştırmak) ve kıyâsdir.

Arapçanın kelime repertuarı diğer Sâmi dillerine göre çok zengindir. Arapça bir sözlüğün en büyük sözlüklerden biri olduğunu söylemek bir abartı değildir. Arapçanın kelime dağarcığının zengin olması tarih boyunca kimileri için bir gösteriş veya bir gurur meselesi olmuştur. Mesela Arapça’da; günün her saatinin bir adı, ayın her bir gecesinin bir adı, yılın yirmi dört ismi, karanlığın elli iki ismi, bulutların elli ismi, yağmurun altmış dört, suyun yüz yetmiş, dişi devenin iki yüz elli beş ve kılıcın birçok ismi vardır. Bu kelimelerin bu kadar çok olmasının kelimenin mecazlarıyla ve özellikleriyle birlikte sayılması olmuştur. Lakin bu durum Arapçanın zengin kelime dağarcığına sahip olduğu gerçeğini değiştirmez. Arap dilinin kelime dağarcığıyla ilgili üç önemli hususu belirtmekte fayda vardır. Birincisi, Arapça’da çoğul yapmanın farklı şekilleri bulunmaktadır. Bir kelimenin birden fazla şekilde yapılabilmesi dilin kelime sayısını artırmaktadır. İkincisi, bu dilin ilkel çöl yaşamını yansıttığı ve bunun doğal bir sonucu olarak kelime hazinesinin fazla olduğu bilinmektedir. Ayrıca Felsefi, bilimsel ve sanatsal sözcük dağarcığı bakımından fakir olan bu bedevi dil, entelektüel Arap yaşamının gelişmesi için yumuşamak zorunda kalmıştır ve bunda kısmen başarılı da olmuştur. Üçüncüsü ise Arapça’da bedevi yaşam ile ilişkilendirilen çok fazla kelimenin çağlardan beri ölü olduğu görülmektedir. Çünkü Arap hayatı zamanla çölden ve onun göçebeliğinden uzaklaşmıştır. (Ferîha, 1955, 12-13).

Arap dilinin özelliklerinden bir diğeri onun Tecrid (soyutlam) üzerine kurulu olmasıdır. Yani dilin, maddi bir şekilden manevi bir boyuta yükselmesi veya bir kelimenin hissi telaffuzdan çıkıp manevi bir telaffuza yükselmesidir. Buna ‘التصعيد’ Tas’îd denir. Mesela ‘العقل’ kelimesinin devenin bağlı olduğu kıl ipliğiyle ilişkilendirmek, ‘المجد’ kelimesinin, hayvanın karnının dolmasıyla ilişkilendirmek, ‘الروح’ kelimesini rüzgâr ve hava kelimeleriyle ilişkilendirmek tas’îd’e örnek olarak gösterilebilir (Ferîha, 1955, 14).

Arap dilini zenginleştiren bir başka özellik, “الاشتقاق” İştikâk’dır. Sâmi dillerinin hepsinde kelimeler genellikle üç harfli kök kelime üzerinden türetme yapılarak oluşturulmuştur. Bu durum çeşitli dalları olan bir aracın gövdesine benzer. Mesela ‘عِلْم’ kelimesinden yüz yirmiden fazla farklı vezinlerle farklı anlamlar türetilebilir (Ferîha, 1955, 14).

Arap dilini zenginleştiren bir diğer husus, ‘التوليد’ Tevlîd’dir. Bu iki şekilde yapılır. Birincisi, daha önce Arapça’da olmayan yeni bir kelime oluşturmakla olur. Bu duruma ‘اللامركزية، الماهية، الحيشية’ kelimeleri örnek olarak verilebilir. İkincisi ise eski bir kelimeye yeni bir anlam verilmesiyle olur. Bu duruma ‘الهاتف، الجريدة، المحرك، القاطرة’ kelimeleri örnek olarak verilebilir. Motor kelimesi ‘المحرك’ sarf açısından incelendiğinde ‘حَرَكَ’ kelimesinden türetilmiş bir ismi faildir. Yani ‘hareket ettirmek’ anlamından motor gibi yeni bir kelime türetilmiştir. Ayrıca Arapçanın İhticâc asrı ile yetindiğini

söyleyen bazı gericilerin itirazlarına rağmen, Arapça yeni kelimeler oluşturmada tereddüt etmemiştir (Ferîha, 1955, 15; Ferîha, 1981, 71).

Arap dilini zenginleştiren bir başka özellik, 'التعريب' (Araplaştırmak) Ta'rib'dir. Bununla Arapçanın kalıpları ve yöntemi üzerine yabancı bir kelimenin nasıl telaffuz edileceği kastedilmiştir. Araplar varis oldukları medeniyetin özellikleri hakkında kelimeleri alıntı yapmaktan kaçınmamıştır. Bu konuda alçak gönüllü ve hoşgörülü olmuşlardır. Bu dil, hiçbir zaman Araplaştırılmış bir kelimayı küçümsememiştir. Çünkü yabancı bir kelimenin dilin kendi dağarcığına girmesinin hiçbir zararı yoktur. Öyle ki bazı diller kelime alıp vererek medeniyet dili olmuştur. Mesela Arapça, Farsça' ya ve Türkçe' ye kelimeler vermiş, aynı şekilde Farsça'dan ve Türkçe' den kelimeler almıştır (Ferîha, 1955, 15-16).

Arap dilini zenginleştiren bir diğer husus ise 'القياس' Kıyâs'dır. Bu ilke dilbilimsel bir felsefeye dayanan Arapça için çok değerli bir ilkedir. Çünkü bu ilke, dili sadece anlatım ve işitme yoluyla her şeyi Arapların sözleriyle sınırlandıran kişilere karşı bir devrimdir. Yukarıda sayılan Arap dilini zenginleştiren ilkeler ve kıyas ilkesi sayesinde Arapça orta çağda önemli bir konuma gelmiştir. Ancak bu yapıcı faktörlerin yanında dilin zamana ayak uydurmasını engelleyen olumsuz faktörler de görülmektedir. Mesela Arapların dilinde son bin beş yüz yıldır herhangi bir değişiklik olmamıştır. Bugün konuşulan Arapça, câhiliye devrinin tanınmış şairlerinden olan İmru'ülkays'ın, Cerîr'in, kullandığı dildir. Nitekim bu sebeple Arapçanın ilerlemesi yavaş olmuştur. Ancak zaman durdurulamaz. Zamanın ilerleme hızı, Arapçanın gelişme hızının önüne geçmiştir. Sonuç olarak karşımızda hızlı geçen bir zaman ve zincire vurulmuş bir dil bulunmaktadır. İşte bu durum dilsel problemlerin özünü oluşturmaktadır. (Ferîha, 1955, 16-17).

Fasîh Arapçanın ortaya çıkışı, gelişimi ve temel özellikleri hakkında özetle şunları söyleyebiliriz: Müellif, fasîh Arapçanın ortaya çıkışının net olmadığını söylemiştir. Bu sebeple fasîh dilin birçok kapalı tarafı olduğunu vurgulamıştır.

Kadîm dilciler, fasîh Arapçanın isimlendirme meselesini dinî ve siyasî bir yapıya bağlamışlardır. Enîs Ferîha ise fasîh Arapça'ya Mekke dili veya Kureyş dili denilmesini doğru bulmamış, diğer isimlendirmelere karşı da aynı mesafede olduğunu belirtmiştir. Bu konuda müellifin görüşüne katılıyoruz. Çünkü isimlendirme işi bir dilin ortaya çıkış tarihiyle doğrudan ilgilidir. Ancak fasîh Arapçanın tarihine bakıldığında zaten 7. yy. kadar net bilgiler bulunmamaktadır. Bu nedenle fasîh dilin birçok isimle karşımıza çıkması doğal bir durumdur.

Enîs Ferîha, günümüze kadar gelen tedvin edilmiş dilsel verilerin sadece geçmiş zamanda yapılan çalışmalara dayandırılarak yorumlanmasını doğru bulmamaktadır. Bu meselede dilsel verileri günümüzün modern yöntemleriyle tekrar değerlendirilmesi gerektiğini savunmuş ve dilin dayanak noktasının halk olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca fasîh Arap dilinin, hayatın akışı içinde pek fazla kullanılmadığını bu dilin sadece edebi çevrelerin dili olduğunu vurgulamıştır. Yazarın bu görüşünden yola çıkılarak aslında onun Âmmîce'yi, fasîh dilin önüne geçirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Müellif, Arap dili için sadece Arapların sözlerinin hüccet olarak kabul edilmesini eleştirmiştir. Bu noktada kıyâs ilkesinin devrim niteliğinde bir ilke olduğunu söylemiştir. Bunun yanında Arap dilinin özelliklerinden olan kelime dağarcığının zengin olması, Tas'îd (yükseltme), Tevlîd (yeni kelimeler), İştikâk (türetme) ve T'arib (Araplaştırma) ilkelerini önemsemiş, Arap dilinin, hızlı bir şekilde geçen ve değişen zaman karşısında zincirlerini kırmasını istemiştir. Dilsel problemlerin birçoğunun Arapçanın bin beş yüz yıl boyunca durağan kalmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Tüm bu çıkarımlardan Enîs Ferîha'nın, Arapçanın zengin bir dil olduğunu kabul ettiğini, ancak belli

bir dönemden sonra dilin durağanlaştığını, neticede bu dilin tecdîd ve teysîre ihtiyacı olduğunu söylemeye çalıştığını anlıyoruz.

Müellif, dilin kaynakları ve dilin özellikleri hakkında çok fazla bilgi vermemiş yukarıda açıklanan bilgilerle yetinmiştir. Ferîha, daha çok dilsel sorunlardan ve problemlerin toplum üzerindeki etkisinden bahsetmiştir. Ayrıca dilsel meselelerin özünün; dilin sosyal, entelektüel ve eğitim yönleriyle ilgili olduğunu söylemiştir. Araştırmanın bir sonraki başlığında Enîs Ferîha'nın bu konu hakkındaki görüşleri ele alınmıştır.

4.3. Arap Dilinin Problemlerine Dair Görüşleri

Enîs Ferîha, Arap toplumundaki dilsel problemlerin kaynağının birçoğunu iki dilliliğe bağlamıştır. Müellif, bu sorunu yaşayan başka ülkelerin de olduğunu belirtmekle birlikte Arap toplumunun bu durumdan daha fazla olumsuz etkilendiğini savunmaktadır. Neticede iki dillilik meselesinin Araplar üzerinde birçok alanda derin yaralar açtığını belirtmiştir.

Arap toplumundaki dilsel problemin kaynağı olan iki dillilik meselesi, tüm iki dilli (Bilingual) konuşan toplumların dilsel problemleri ile benzerlik göstermektedir. İnsanlar, toplumda konuşulan dille düşünür, şarkı söyler, çocuklarıyla konuşur, sevdiklerinin kulaklarına bir şeyler fısıldar, ortak anlaşılacak istenen şeyler iletişim diliyle anlatır ve yeminler ederler. Bu bağlamda Enîs Ferîha, Arap toplumunda iletişim dili olarak kullanılan Âmmîce'nin, bir fikri veya düşüncüyü engellemediğini aynı zamanda konuşan kişiden bir çaba beklemediğini belirtmiştir. Ancak birey resmi bir konumda durduğunda yani öğretmen, vaiz, avukat, spiker veya öğretim görevlisi olduğunda onun toplumda ikinci bir dilsel şahsiyete girmesi gerekmektedir. Neticede birey, toplum hayatının diline yabancı, kurallarla boğulmuş, karmaşık, ifadelerinde ve söz yapısında katı kuralları olan bir dili kullanmak zorunda kalmaktadır. İşte bu durum müellife göre Arap toplumundaki dilsel sorunların ana kaynağını oluşturmaktadır.

Dil bir düşüncedir. Dil insanın evreni ve varlığı anlama biçimidir. İnsan dil ile düşünüp, dil ile algılamaktadır. İnsani tecrübelerin aktarılması onunla gerçekleşmektedir. Bu sebeple dil, insan yaşamının vazgeçilmez bir unsurudur. Ancak tam da burada Ferîha'ya göre bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Bu konuda müellif: *“Arap toplumunda insanlar resmi görevlerde iletişim dili yerine, geçmiş nesillerin diliyle konuşmaktadır. Yani Arap toplumu, duygularını ve hislerini katı kurallarla çevreleyen, zamanın ve mekânın belirli bir noktasında duran bir dille kendisini ifade etmek zorunda kalmıştır. Ancak iletişim dili, zamanın ve mekânın gerisinde kalmamalıdır. Çünkü dil, akan bir nehir gibidir. Sürekli değişmekte ve gelişmektedir. Neticede toplumun dili yerine resmi dili kullanmak evreni ve varlığı anlamada, idrak etmede, algılamada, tecrübelerin aktarılmasında Arap toplumuna çeşitli sorunlar yaşatmaktadır. Bu dilsel sorunu yaşayan tek millet sadece Araplar değildir. Bu sorunu yaşayan uzak geçmişten gelen çağdaş milletler de bulunmaktadır. Mesela Yunanlılar, Romalılar, Kızilderililer vb. Lakin bu dilsel sorunu yaşayan diğer milletlerle Araplar arasında iki önemli fark bulunmaktadır. Birincisi, diğer milletler hayatın dilinin doğru olan fasîh dil olduğunu kabul ederek problemi çözüp, konuştukları toplum dilini resmi dil seviyesine çıkartmışlardır. İkincisi ise diğer milletlerin dilsel sorunları, din ve edebiyat meselesiyle ilgili çetrefilli konular değildir. Dilsel sorunların sayısı ve karmaşıklığı bakımından Araplar diğer toplumları geçmiştir. Kararlılık ve irade bakımından ise diğer milletler Arapları geçmiştir.”* demiştir (Ferîha, 1955, 18-19).

Enîs Ferîha, Arap toplumunda iletişim dili olan Âmmîce ile resmî kurumlarda ve devlet görevlileri tarafından kullanılan fasîh Arapça arasındaki yüzyıllardır süregelen çatışmadan

bahsetmektedir. Enîs Ferîha, toplumun dili olan Âmmîce'yi sürekli değişen ve gelişen bir dil olarak görmektedir. Fasîh Arapça'yı ise zamanın ve mekânın belirli bir noktasında duran, katı kurallarla çevrilmiş bir dil olarak tanımlamaktadır. Toplumdaki iki dilliliğin çeşitli sorunları da beraberinde getirdiğini söylemiştir. Modernist ve milliyetçi bir kişiliğe sahip olan Ferîha, bu konuda zor kuralları olmayan, kolay ve toplum tarafından benimsenen Âmmîce dilini savunmakla birlikte fasîh Arapçanın toplumda açtığı derin yaraları anlatmaya çalışmaktadır.

Müellifin Arap dilinin temel problemlerine dair görüşlerini dört başlık altında topladığı görülmüştür. Araştırmanın bu bölümünde aşağıdaki başlıklar değerlendirilmiştir.

- Arap toplumunda farklı iki dilin olması (fasîh Arapça ve Âmmîce)
- Fasîh Arapçanın katı ve zor kurallarla çevrili olması
- Arapçanın sesli harflerden (Vowels) yoksun olması
- Arap dilinin ilim ve sanattaki acizliği problemi

4.3.1. Arap Toplumunda İki Farklı Dilin Olması

Arap toplumunda fasîh Arapça ve Âmmîce arasındaki mücadele çok eskilere dayanmaktadır. Ancak bu mesele son zamanlarda farklı yerlere çekilmek istenmiştir. Nitekim fasîh dili savunanlar Âmmîcenin bozuk bir lehçe olduğunu söylemişler. Âmmî dilini savunanlar ise fasîh Arapça'yı geri kalmışlığın nedeni olarak görmüşlerdir (Soyupek, 2016, 30).

Batılı dilbilimciler, kadîm dönemindeki Arapların dilinin tam kusursuz bir i'râbla belîğ bir şekilde sadece Kur'an-ı Kerîm'de, cahiliye şiirinde ve birazda nesirde konuştukları fasîh Arapça olduğunu savunmuşlardır. Yani Kur'an'da, şiirde ve nesirde kullanılan Arapçanın Arap toplumunda konuşulan tek dil olduğunu düşünmüşlerdir. Ancak Arap toplumunda konuşulan şiir, edebiyat ve din dili iletişim dili olan halk dilinden farklı olmuştur. Yani halk, bu edebi fasîh dili iletişim dili olarak kullanmamıştır. Ayrıca batılı dilbilimciler; Arapların ana vatanlarını terk edip Aramice, Farsça, Kıptice konuşulan memleketlere gittiklerinde dilsel selikalarını kaybettiklerini düşünmüşler ve Arapların dillerine çeşitli dil kusurları sızdığını söylemişlerdir. Neticede lehçelerin bu şekilde ortaya çıktığını savunmuşlardır. Ancak Arap lehçelerinin ortaya çıkmasındaki en önemli sebep, dilin kendi doğasında olan bir durumdur. Yani dil, bir hal üzerinde durmayan kendi mecrasında sürekli akan bu akıştan dolayı doğal çeşitlilikler, farklılıklar ortaya çıkaran bir olgudur (Ferîha, 1955, 21).

Sarf ve nahiv âlimleri, fasîh Arapçanın din dili ve resmi dil olmasından sonra onu kısıtlamalara tabi tutmuşlardır. Eski dilciler, fasîh Arapça'yı bozulmalara karşı korumak için sarf ve nahiv kurallarını oluşturmaya samimi bir şekilde istekli olmuşlardır. Ancak kadim dilcilerin yapmış oldukları en büyük hata, dili katı ve zor kurallarla kısıtlamış olmalarıdır. Âmmîce'nin yapısı incelendiğinde bu durum ispatlanmaktadır. Çünkü fasîh Arapça gerek sarf gerek nahiv açısından değişmeyen usuller üzerinde kalırken, Âmmî dili bu katı kurallara boyun eğmeyip doğal seyrinde değişmeye ve gelişmeye devam etmiştir. Dilbilimcilerin gözünde bu iki dilin, farklı diller olduğu kabul edilene kadar iki dil arasındaki uçurumun açılması ise doğaldır (Ferîha, 1955, 22).

Enîs Ferîha, Âmmîce'nin genel karakteristik özelliğinin değişmeye ve gelişmeye müsait olduğunu fasîh dilin ise katı kurallarda çevrili olup sabit kaldığını belirtmektedir. Ayrıca müellif iki dilliliğin sonuçlarının geniş kapsamlı etkisi olacağını vurgulamaya çalışmaktadır. Bu konudaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: *"Biz günlük hayatımızda i'râb olmadan akıcı bir dil ile konuşuyoruz. Fasîh Arapça'ya ters olan sesli harflerin zenginliğiyle konuşuyoruz. Âmmîce dilimiz, İfadelerdeki kolaylıkla ve terkiplerdeki esneklikle fasîh Arapça'dan ayrılan bir dildir. Lakin resmi hayatımızda, eğitimde, okumada ve yazmada bizim ikinci bir dilsel kişiliğe geçmemiz gerekmektedir.*

Özellikle kendi dillerinden farklı bir dille eğitim gören, kitapları kendi dillerinden farklı bir dille okuyan çocuklarımızda iki dilliliğin düşünceyi engellediğinden şüphemiz yoktur. Elimizdeki öğretim kitapları bizim bu iddiamızı doğrulamaktadır. Bizim çocuklarımız yabancı dil öğreniminden daha çok fasîh Arapçanın öğreniminde zorluk çekiyorlar. Böyle bir durumda zihin aktif olmak yerine durağanlaşır ve bu durum çok tehlikeli bir eğitim sorunu haline gelir.” (Ferîha, 1955, 22-23).

Enîs Ferîha, toplumdaki iki dillilik meselesine çok önem vermiş birçok yerde bu konuya değinmiştir. Konunun çözümüne modernist bir üslupla yaklaşan müellif, toplumdaki bu problemin özellikle eğitim alanında ve daha birçok alanda ciddi olumsuz sonuçları olduğuna inanmaktadır. Müellife göre bu problemin çözüme kavuşması demek, birçok dilsel sorunun ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Toplumun yanında durmaya çalışan yazar, Âmmîce’yi savunurken fasîh Arapça’yı da birçok yönden eleştirmektedir. Araştırmanın ileriki bölümlerinde bu konuya tekrar değinilecektir.

4.3.2. Fasîh Arapçanın Zor Kurallarla Oluşturulması Problemi

Her zaman değişmeye ve gelişmeye açık olan dil, hiçbir zaman kısıtlanmamalıdır. Ancak Arapçanın statüsü, onu zor katı kurallarla kontrol altına almayı gerekli kılmıştır. Yani fasîh dilin toplumda din dili, resmi dil olması onun kurallarının zor ve katı olmasına neden olmuştur. Diğer dillerde olduğu gibi Arapça’da da bu kuralların oluşturulması, onun parçalanmasını ve dağılmasını engellemek için yapılmıştır. Lakin dil gelişimi açısından gerçekten üzücü olan şey, Arapçanın en yüksek gelişme noktasına ulaştığı bir dönemde yorucu, zor ve katı kurallar içerisinde kontrol edilmesi olmuştur. Eğer bu dilin kuralları daha sonraki bir dönemde yazılmış olsaydı, bu kadar zor bu kadar katı olmayacaktı (Ferîha, 1955, 23).

Fasîh Arapçanın bu kadar zor kurallarla çevrili olmasının bir başka nedeni ise kadîm dildicilerin Yunan mantığından, özellikle de Aristo’nun dil felsefesinden etkilenmeleri olmuştur. Aristo, dilin kendine ait özel bir mantığı olduğunu söylemiştir. Arap dildiciler ise bu mantıktan etkilendikleri için felsefi bir gramer (Philosophical grammar) geliştirmişlerdir. Mesela dilde âmil ma’mûl ilişkisi, takdiri i’râb gibi konular Arap gramerinin Aristo’nun dil felsefesinden etkilendiğini net bir şekilde göstermektedir. Kadîm Arap dildiciler, gramerde her şeyin bir sebebini aramaya çalışıp dilin mantığını geliştirmek istemişlerdir. Ancak dilin felsefi bir mantığı yoktur. Dil genel felsefi bir kurala boyun eğmemelidir. Şayet dil felsefeye tabi olursa işte o zaman yorum ve içtihadın kapısı sonuna kadar açılmış demektir. Böylece şazlar, fer’i kurallar dilin katı ve zor kuralları haline gelmiş olur. Neticede Basra ve Kûfe ekolleri gibi şiddetli dilsel çekişmelerin yaşandığı bir ortamın ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. İnsanların Arap dilini daha rahat anlamalarını sağlamak için günümüzde çeşitli teysîr ve tecdid çalışmaları yapılmış olup, konu hakkında birçok kitap kaleme alınmıştır. Ancak modern dönemdeki bu yenilikçi yaklaşımlar Arap dilini felsefeden tam olarak soyutlayamamıştır. (Ferîha, 1955, 23-24).

Enîs Ferîha, fasîh Arapçanın kurallarının zor ve katı olduğunu söylemiş, her dilin grameri olması gerektiğine de vurgu yapmıştır. Çünkü dilbilgisi demek dili parçalanmalara ve yok olmaya karşı korumak anlamına gelmektedir. Ancak gramer kurallarının felsefi bir boyut kazanmasının dili zora soktuğunu savunmuştur. Bu sebepten toplumun, kolay ve anlaşılır olanı benimsediğini söyleyerek fasîh Arapça’ya göre daha kolay, anlaşılır ve grameri basit olan Âmmîce’yi tercih etmesinin gerekliliğini açıklamıştır. Ayrıca dilin zor ve katı kurallarla çevrili olmasının onun gelişimini durdurduğunu söylemiştir. Bu nedenle fasîh Arapçanın bin beş yüz yıldan beri gelişmediğini ve değişmediğini ispatlamaya çalışmıştır. Müellif, modern dönemde Arap dili için

yapılan tecdîd ve teysîr çalışmalarını önemli bir adım olarak görmüş ancak bu çalışmaların da yeterli olmadığını dile getirmiştir.

4.3.3. Arapçanın Sesli Harflerden (Vowels) Yoksun Olması

Arap yazısının en çok eleştirilen yönlerinden biri de bu mesele olmuştur. Bu konuda 1938 yılında Mısır Arap dil akademisinde, sorunun çözümü için sunulan Arap harflerini Latin harfleriyle değiştirme düşüncesi ciddi tartışmalara neden olmuştur.

Arap yazısı, Sâmi dilleri içerisinde en yeni olan yazı türüdür. Yeni olmasına rağmen, Sâmi dilleri içerisinde en popüler olanıdır. Ayrıca dünyadaki kullanım alanına baktığımız zaman Latin yazısından hemen sonra Arap yazısı gelmektedir (Ferîha, 1952, 11).

Hangi dil olursa olsun harfin görüntüsünün herhangi bir kutsallığı yoktur. Kutsal olan şey harfin sembolize ettiği fikir ve düşüncedir. Harfin geliştirilmesinde yaratıcının herhangi bir rolü bulunmamaktadır. Harfler, uygar insanların sözlerini yazmak için putperestlerden bir zorunluluk olarak aldıkları keyfi bir semboldür. İbn Haldun'un dediği gibi yazı, insan eseri olan bir oluşumdur. Hiçbir millet yazıyı kendisinin bulduğunu söyleyip övgü talep etmemelidir. Çünkü birçok insan taş devrinden bu yana uygarlığın ilerlemesi için düşünce ve yazı sistemini devreye sokma ihtiyacı hissetmiş ve yazı sistemine çeşitli katkılar sunmuştur. Aslında yazmanın hikâyesi sürekli bir değişim ve gelişimden ortaya çıkmıştır. Mesela toplumlar bazen estetik yönü olan çizimlerden çirkin çizimlere, bazen de şekil ve orantılarıyla çirkin çizimlerden güzel harflere geçiş yapmışlardır (Ferîha, 1952, 1-2).

Arap yazısı çok fazla belirsizliğin ve karmaşıklığın olduğu yazı türlerinden birisi olmuştur. Araplar İslam'ın gelişinden bu yana bu sorunları hissetmişler, okulların ortaya çıkıp yaygınlaşmasından sonra bu konuda çeşitli iyileştirmeler yapmaya çalışmışlardır. Ancak bugün Arap düşünürler; Arap yazısının okuyucunun okumasını kolaylaştırmadığını, okuyucunun uzun ve zorlu bir uğraştan sonra okuyarak öğrendiği düşüncüyü takip etmesine yardımcı olmadığını düşünmektedirler (Ferîha, 1952, 2).

Arapça, diğer Sâmi dillerinde olduğu gibi sessiz harflerle yazılan bir dildir. Bu durum kelimenin görüntüsünü cansız bir iskelet haline dönüştürmektedir. Dolayısıyla okuma süreci zorlaşmaktadır. Bu nedenle okuyucu Arapça bir kelimeyi okumadan önce nasıl okuması gerektiğini bilmelidir. Daha sonra ise doğru okumaya geçecektir. Aksi halde doğru okuma yapılamaz. Aslında burada bir tezatlık ortaya bulunmaktadır. Çünkü normal şartlarda önce okuma yapılır, sonra okunulan şey anlaşılır. Ancak Arapça'da, önce okunacak kelime şekilsel olarak anlaşılmalı ki hemen arkasından doğru okuma gelebilsin. Bu konuda Enîs Ferîha: *"Biz bir kelimeyi veya cümleyi doğru okuyabilmek için ilk önce yazılanı anlamamız gereken tek milletiz. Yeryüzü halklarının hepsi ilk önce okur, sonra anlar. Ancak bizde durum tam tersidir. İlk önce anlarız, sonra okuruz. Bu konuda bir anımı paylaşmak istiyorum. Bir çocuk, öğretmenine harekesiz bir metin okuyordu. Çocuk, 'فستكون' kelimesine geldiğinde, bu cansız iskelet karşısında bir an durdu. Kafası karışmış bir halde bu kelimeyi nasıl okuyacağını düşünüyordu. Neticede çocuk, farklı ihtimaller dahilinde olan bir okuyuşu seçip şöyle söyledi: 'فستكون' Bu okuyuş şekli üzerine biz de güldük. Aslında çocuk yüzlerce olasılıktan birini seçmişti. Bu kelimenin kaç farklı şekilde okunabileceğini bir matematik öğretmenine sorup öğrenebilirsin. Birinci Fuat Arap Dili Akademisi, bu problemin ekonomik, fiziksel ve eğitim açısından Arap dili için tehlikeli bir durum olduğunu anlamıştı. Bu sebepten bu problemi çözmek için en iyi öneriyi getirene, bin Mısır paundu para ödülü vereceğini söyledi. Ancak bu sorun hâlen devam etmektedir (Ferîha, 1955, 26).*

Arap yazısı bugün Arapçanın en büyük problemlerinden birisidir. Bugün hayata ayak uydurma kaygısı taşıyan Arapların cehaleti ortadan kaldırmak için ve kültürlerini yaymaları için önlerindeki en büyük engelin Arap yazısında olduğunu görmüşlerdir. Bu problemi gözden geçirmenin zamanı gelmiştir. Ayrıca bu sorunun tehlikeli bir şey olduğunu da biliyorum. Bu konu tüm Arapları ilgilendiriyor. Bu nedenle bu konuda belirleyici sözü söyleyecek organa yardımcı olmak için ve aydınlatıcı bir kamuoyu oluşturabilmek için hepimizin ortak bir fikir birliği içerisinde olması gerektiğini düşünüyorum.” demiştir (Ferîha, 1952, 2).

Modernist bir kişiliğe sahip Enîs Ferîha'nın tecdîd ve teysîr çalışmaları kapsamında Arap yazısı hakkındaki yenilikçi yaklaşımları incelendiği zaman onun bu konuda farklı bir düşünceye sahip olduğu görülmektedir. Ferîha, Arap yazısında sesli harflerin (harekeli harfler) olmayışını bir eksiklik olarak görmüş, bu nedenle Arap yazısının yenilenmesini ve kolaylaşmasını savunmuştur. Müellif bu sorunu daha anlaşılır bir şekilde ifade etmek için konuyu hayatından bir örnek vererek sunmuştur. Enîs Ferîha, Arapların bugün bu konu hakkındaki önerilerini değerli bulmakla birlikte sorunun hâlâ devam ettiğini söylemiştir. Ayrıca sorunun çözümü için toplumsal ortak bir yapının oluşması gerektiğine vurgu yapmıştır. Ancak şu anda şartların buna müsait olmadığını da belirtmiştir. Enîs Ferîha'nın bu konu hakkındaki önerisi ise Arap harflerini, Latin harfleriyle değiştirmek olmuştur. Ancak Enîs Ferîha'nın bugün bu önerisinin kabul edilmediği görülmektedir. Araştırmanın ilerleyen bölümlerinde müellifin bu önerisi konu bağlamında tekrar ele alınıp, değerlendirilecektir.

4.3.4. Arapçanın Bilim ve Sanatta Acizliği Problemi

Arapça, bilim ve sanat alanında kendisini tam olarak ifade edememiştir. Bu durumun en önemli nedeni ise bilim ve sanatla ilgili yeni ifadelerin, belirli anlam ve kullanımlara sahip terimlerin çoğunun Arap sözlüğünde yer almamasıdır. Ayrıca bu ifadelerin Arap düşüncesini ilgilendiren bilimsel konular arasında olmamasıdır. Çünkü Arap düşüncesinin gelişimi, bazı sebeplerden dolayı tarihin belirli bir noktasında durmuştur. Dolayısıyla Arap dilinin ilim ve sanata yetişememesi doğaldır. Her insanın dili, hayatının ve çevresinin bir aynasıdır. Bir milletin dili, O milletin kültürünü ve yaşam şeklini bize aktarmaktadır. Mesela Eskimoların fakir dili, sözcük dağarcığı onların yaşamını ve onların kuru sert çevresini ifade etmek için iyi bir araç olmaya uygun olabilir. Ancak bugün Eskimoların dilinde herhangi bir değişiklik yapmadan bu dili batı medeniyeti düşüncesiyle, ruhuyla, bilgisiyle aktarmak imkânsızdır. Arap dili için de aynı şey geçerlidir. Yani Arapça'da herhangi bir değişiklik yapmadan batı medeniyetinin düşüncesiyle batı medeniyetinin ruhuyla, bilgisiyle hareket etmek imkânsızdır (Ferîha, 1955, 27-28).

Arapça; kıyâs, tercümeler, t'arib, tevlîd, ihyâ, iştikâk imkânıyla, kelimeleriyle ve daha birçok yönden zengin bir dildir. Bu zenginlikler sayesinde yakın doğu medeniyetini kendisine aktarmayı başarmıştır. Lakin son iki yüzyılda ilim, sanat ve felsefe ilerlerken Arap dili bu ilerlemenin gerisinde kalmıştır. Dolayısıyla Arap dili fen, sanat ve felsefeyle ilgili yeni tabirleri ifade etmede aciz kalmıştır. Mesela, günümüzdeki üniversiteler bilim ve sanatla ilgili ilimleri yabancı bir dille öğretmektedir. Ancak üniversiteler bunu bu şekilde istediği için yapmamıştır. Aksine Arap üniversiteleri tıp, kimya, biyoloji, bitki vb. ilimleri öğretmenin Arapça'da zor bir iş olduğunu bildikleri için bu eğitimlerin yabancı dille yapılması gerektiğine inanmıştır. Neticede ilim tahsil etmiş herkes, yukarıda bahsedilen ilimlerin tabirlerinin yabancı dilden geldiğini kabul etmektedir. Dolayısıyla Arapça bu tabirleri kendi dilinde ifade edemediği için sanat ve bilimde geri kalmıştır. Bu konu tartışmaya gerek olmayacak kadar açık ve net bir şekilde ortadadır (Ferîha, 1955, 28).

Müellif, Arap toplumunun bilim ve sanatta geri kaldığını bu sebeple Arapçanın sanatı ve bilimi ifade etmede yetersiz olduğunu söylemiştir. Enîs Ferîha ile aynı dönemde ve aynı ülkede yaşamış olan Lübnanlı âlim Subhî es-Sâlih (1926-1986), Bu konunun çözümü için 1966 yılında T'arib Koordinasyon Daimî Ofisi açıldığını belirtmiş. Bu ofisin, Arapça bilim sanat terimleri sözlüğünün çıkarılması hususunda Arap üniversitelerini doğru ve bilimsel bir terminoloji oluşturmaları için katkı sunmaya çağırdığını söylemiştir. Bu konuda bazı akademisyenlerin, bilimsel terimlerin Arapça'ya Latince lafızlarıyla doğrudan aktarılması konusunda bir sakınca görmediğini belirtmiştir. Çünkü bu akademisyenlere göre Arapça, bilim ve sanatla ilgili ifadeleri aktarmada aciz kalmıştır. Sâlih, bu konuda aşırıya gitmeden belirli bir sınırlama getirilmesi gerektiğine inanmış ve T'arib konusunda, bütün dillerde Latince lafızları kullanılan bilimsel terimleri kullanmanın en iyi çözüm yolu olduğunu savunmuştur (Sâlih, 2009, 351-352).

Enîs Ferîha, Arapçanın bilim ve sanatta geri kalmasının sebeplerinin daha iyi anlaşılması için modern medeniyet ile batı medeniyetini geçmişi açısından değerlendirmiştir. Modern batı medeniyeti üzerinden sadece üç asır geçtiğini söylemiş ancak bu durumun batı medeniyetinin çok eski zamanlara dayanmadığı anlamına gelmediğini belirtmiştir. Bilakis batı medeniyeti; Babil'e, Roma'ya, İskenderiye'ye ve Atina'ya kadar dayanmaktadır. Lakin müellif modern medeniyetin ekonomisiyle, ilmiyle ve felsefenin gelişmesiyle modern Avrupa'nın ortaya çıkardığı bir durum olduğunu söylemiştir. Modern zaman diliminde modern medeniyetin oluşmasında Arapların bir fırsatı olmadığını belirtmiştir. Bu konuda: *"Biz, batı medeniyetinin aslında doğu medeniyetinden alındığını, tüm bilim ve sanatın orta çağdaki Arapların faaliyetlerine dayandığını iddia eden içimizdeki aşırıların görüşlerini kabul etmiyoruz. Arapların medeniyete katkıları elbette ki olmuştur. Ancak Arapların bu konudaki faaliyetleri belli bir zaman sonra durmuştur. Bu durumun sebepleri, çalışmamız açısından bizi ilgilendirmemektedir. Bizi daha çok ilgilendiren şey ise modern zamanda yaşayan Arap ulusunun, modern medeniyetin oluşmasında katkısının olmamasıdır. Bunun nedeni ise modern medeniyet gelişirken, Arap dünyasının uykuda kalmasıdır. Bu konuda şu husus çok önemlidir: Her kim icat, buluş yapmıyorsa bilime bir katkı sunmuyorsa kendi dilinde sanat ve bilimle ilgili tabirleri ifade etmede zorluk çekmesi doğal bir durumdur."* demiştir (Ferîha, 1955, 29).

Enîs Ferîha'ya göre biraz farklı düşünen Lübnanlı âlim Subhî es-Sâlih, bütün meselelerde geri kalmışlığın en önemli sebebini, bilimsel düşüncüyü geliştirme hususundaki ilgisizliğe bağlamıştır. Bir dilin yayılabilmesi için kültürel ve bilimsel gerçekliğe katkı yapması gerektiğine inanmaktadır. Ayrıca Arapçanın bir medeniyet dili olduğunu belirtmiş, bu dilin bilim ve sanat dallarında canlı ifadeler yaratmaya elverişli olduğunu söylemiştir (Sâlih, 2009, 351). Ancak Enîs Ferîha, sanatta ve bilimde Arapçanın geri kalmasını Arap toplumunun kendisine bağladığı gibi, sesli harflerden yoksun olan Arapçanın bu terimleri ifade etmede güçlük yaşadığını da belirtmiştir.

Avrupalılar, tükenmez bir dil kaynağına yani Yunanca ve Latinceye sahip olmuşlardır. Yunan ve Latin halkı, küresel medeniyetin yaratılmasına katkıda bulunmuştur. Onların dilleri, esnek ve yumuşak bir yapıda olduğu için sanat ve bilimle ilgili tabirleri rahat bir şekilde ifade etmişlerdir. Nitekim Avrupa dilleri, terimlerin gelişimini kolaylaştıran birçok dilsel özelliği Yunancadan ve Latinceye almıştır. Dolayısıyla Avrupa dillerinde sanat ve bilimle ilgili terimlerin oluşmasında bir kolaylık oluşmuştur. Enîs Ferîha'ya göre Araplar bilimde ve sanatta medeni milletlerle ortak çalışmalar yaparsa, işte o zaman Arap dili, bilim ve sanattaki acizliğini ortadan kaldırmış olacaktır. (Ferîha, 1955, 29). Lakin Arap âlimlerinin, filozoflarının ve sanatçıların kendi tabirlerini oluşturmaya kadar, Arapçanın bu acizyet üzerinde kalması doğru değildir. Çünkü çağdaş hayat medeniyeti her zaman yakalamayı istemektedir. Eğer sanat ve bilimde bir kelimenin Arapça karşılığı

bulunulamıyorsa, bu kelimeyi başka bir dilden almanın bir zararı yoktur. Neticede Arapça Habeşçe'den, Farsça'dan, Aramice'den, Yunanca'dan ve Latince'den birçok yabancı kelime almıştır. Bu noktada Arapça'daki bir noksanlığa işaret etmek aslında kötü bir şey değildir. Çünkü bu durum bize durumumuz hakkında bilgi vermektedir. Nitekim bilimin gerektirdiği ilk şey belirlilik ve açık olmaktır. Tüm bunların yanında Arap dilinin kelime hazinesi yönünden çok zengin olduğu da bilinen bir gerçektir. Ancak Arapça'da tek bir şeyin onlarca hatta yüzlerce ismi varken, Arapça bazı konularda birkaç kelimeyle sınırlı kalmaktadır. Mesela dilbilimiyle (Linguistics) ilgili Arapların bu alanda çalıştıkları ve başarılı oldukları bilinmektedir. Ancak ses bilimi (fonetik) araştırmaları hakkında veya dil psikolojisindeki modern teorileri tartışan bir kitap Arapça'ya aktarıldığında sorunlar yaşanmaktadır. Bu konuda müellif somut bir örnek getirerek şöyle söylemiştir: “*Ses biliminden söz edildiğinde İngilizce'nin şu kelimeleri birbirinden ayırdığını görüyoruz: 'Noise, acoustics, pitch, tone, resonance, sound, voice, intonation, phonology' aynı şekilde Fransızca'da da ses bilimi ile ilgili şu kelimeler arasında ayırım yapılır: 'Langue, language, parole, parler.'* Arapça'da ise ses bilimi ile ilgili ‘صوت’ kelimesinden başka bir şey bulamıyoruz. Bu sebeple Arapça'da yukarıda verilen kelimeleri ayırt etmek zordur. Ancak bu yetersizliğin dilin bir özelliği olduğunu söylemiyoruz. Asıl söylemek istediğimiz şey, Arapçanın temel problemlerinden birinin onun sanatta ve bilimde aciz kalmasıdır. Ancak zihinler harekete geçirilirse ve cesaretimiz olursa bu dil sanat ve ilimi yakalayabilir.” (Ferîha, 1955, 30-31).

Müellif, dilsel meselelerin önemli olduğuna inanmaktadır. Bu sebeple dilsel problemlerin çözümünün de hızlı olması gerektiğini savunmuştur. Çünkü, bu konular medeniyet ve düşünceyle ilgilidir. Medeniyetin ve uygarlığın gerisinde kalmamak için dilsel sorunların bir an önce çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Ferîha, sorunun çözümü için dilin kısıtlamalardan kurtulması gerektiğini, yenilenmesi ve kolaylaşması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Arapların çağın gerisinde kalmasının nedenini Arap diline bağlamamakta, Aslında bu sorunun Arapların bizzat kendisinden kaynaklandığını anlatmaya çalışmaktadır. Yani Enîs Ferîha, Arap dilinin sanat ve bilimde geri kalmasının nedenini Arapların belli bir dönemden sonra sanata ve bilime katkı sunmamalarına bağlamaktadır. Arapçanın bu konudaki eksikliğini gidermek için farklı dillerden yabancı kelimeler almasını da doğal karşılamakta ve bu konuda bir sınır tanımamaktadır. Enîs Ferîha, bir dilin bilim ve sanatta gelişmesi için toplumun o alanda yenilikler, icat ve buluş yapmasının gerekli olduğuna vurgu yapmıştır. Ayrıca Arap toplumunun medeni milletlerle ortak çalışma yapmasını hem gerekli görmüş hem çözüm yolu olarak önermiştir. Dolayısıyla Arap dilinin bu meseledeki eksikliğini giderebilmesi için Arap toplumunun eskiden olduğu gibi cesaretle ayağı kalkmasını, bilimsel çalışmalar yapmasını istemiştir.

4.4. Dilbilimi (Linguistics) ve Dilbiliminin Enîs Ferîha Üzerindeki Etkisi

Filoloji ile aynı anlama gelen dilbiliminin Arapça karşılığı Fıkḥü'l-Luġa'dır. Medeniyet araştırmalarına vesile olmak üzere dil incelemelerini kapsayan bu ilim; dilin genel kanunlarına ilişkin konuları kapsayan bir ilim dalı olmuştur (Durmuş, 17 Haziran 2023).

Enîs Ferîha, bu ilme çok değer veren biridir. O, yenilikçi yaklaşımlarını dilbilimini referans alarak oluşturmuş ve geliştirmiştir. Dolayısıyla onun için bu ilim, dilsel meselelerin çözümünde her zaman mihenk taşı olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde müellife göre dilbiliminin tanımından, geçirdiği tarihsel aşamalardan ve çalışma alanından kısaca bahsettikten sonra bu bilimin müellif üzerindeki etkisiyle ortaya çıkan dilsel konular değerlendirilmiştir.

Modern anlamda dilbilimi, lisede ve yüksek okullarda öğretildiği gibi morfoloji, gramer veya belâğat dersleri gibi bir ders değildir. Bu dersler (nahiv, sarf ve beyân) dilbiliminin sadece teknik kısmıdır. Dilbilimi dilin sadece bir yönüyle değil, insani, sosyal ve psikolojik bir olgu olarak dilin birçok yönüyle ilgilenmektedir. Ayrıca bu bilim, iletişim dersinin bir parçasıdır. Dilbilimi; düşünce, felsefe, din, edebiyat, bilim ve sanatla çok yakın ilişkisi vardır. Bu sebeple onun dilsel ve felsefi olarak insanları yönlendirmede çok değerli ve büyük faydaları bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle dilbilimi: Tüm beşerî bilimlerin temeli ve insanın evreni ve yaşamı anlama biçimidir. Ancak üzücü olan, bu modern bilimin edebiyat çevrelerinin çoğu tarafından bilinmemesi ve halkın geneli için hayatın gerçeğiyle hiçbir ilgisi olmayan boş çalışmalar olarak görülmesidir. Lakin işin sevindirici tarafına bakıldığında Arap üniversitelerin bazıları, özellikle Mısır üniversitelerinin bu alanda bölümler açtıklarını ve uzman yetiştirmek için batıya öğrenciler gönderdikleri görülmüştür (Feriha, 1955, 58).

Sosyologlar, toplumsal olguları bilime tabi kılmaya çalışmışlardır. Dilbilimciler ise son çeyrek asırda bilimsel bir yöntemle dili, bilime ve onun yasalarına tabi kılmaya uğraşmışlardır. Çünkü dil; biyolojik, sosyal ve psikolojik bir olgudur. Dilbiliminde kullanılan bilimsel yöntem; her şeyden önce nesnelliğe, yani benlikten, her türlü amaçtan, tutkudan, ön yargıdan kopmaya ve gözleme dayanmaktadır. İlk olarak doğa bilimlerinde uygulanan bu yöntem, insanı maddi ve manevi daha iyi bir yaşama ulaştırmak için parlak bilimsel keşifler sunmuştur. Dilbilimi ise bu bilimsel yasalarla dilin çeşitli yönleriyle ilgili önemli teoriler geliştirmiştir (Feriha, 1955, 59-60).

Müellif, dilbiliminin Yunanlılara, Araplara ve Brahmanlara kadar uzanan bir tarihi olduğunu söylemiştir. Bu konuda o kadar geriye ve derine gitmeye gerek olmadığını belirtmiş dilbiliminin sadece 18. 19. ve 20. yüzyılda geçirdiği aşamaları kısaca anlatmıştır (Feriha, 1955, 60-61). Aşağıda bu aşamalardan özetle bahsedilmiştir.

Dilbilimi, 18. yüzyılda, klasik filoloji ve dilsel görüşmeler çağı olarak bilinmektedir. Dilbilimciler bu yüzyılda dilin kökenini araştırmışlardır. Bu araştırmalarının çoğu dil alanından çok felsefe alanına yakın olmuştur. Bu çabaların sonucunda Sanskrit dili keşfedilmiştir. Sir William Jones, bu keşfedilen dilin eski Anglosakson, Yunanca ve Latince dilleriyle ilişkisinin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde diller şu şekilde adlandırılmıştır: Eski İran olan Arya' ya nisbetle Âryan dilleri, Hint-Germen ve Hint-Avrupa dilleridir. Ayrıca bu yüzyıl dilbiliminde romantizmin yüzyılı olarak bilinmektedir.

19. yüzyılda dilbilimi, genel anlamda dillerin tarihi seyri içerisindeki gelişimini tarihsel olarak ele alan çalışmaların yüzyılı olmuştur. Dilin sarf, nahiv, sözdizimi açısından tarihsel çalışmalarını incelemiştir. Bu yüzyıldaki dilbilimciler, herhangi bir dilde konuşan insanların yaşamlarını geleneklerini ve göreneklerini dilde bulmaya çalışmışlardır. Dilbilimcilere göre 19. yüzyılda filoloji kelimesi, insanların zihniyetini ve medeniyetini incelemekle eşanlamlıdır. Başka bir deyişle dil, kendisi için değil bizzat halk için olmuştur. Yani dil, bu dönemde insanın ruhunu yansıtan bir ayna olmuştur. Ayrıca bu dönemdeki biyoloji bilimleri, dilbilimi üzerinde etkili olmuştur. Bu durum aile, anadil, akrabalık ve dilin ilk beşiği sözcüklerinin kullanımında görülmektedir. 19.yy.'daki dilbilimciler kelimelerin anlamı ve tarihteki gelişimi üzerine yapılan çalışmaları basitleştirmişlerdir. Bu çabaların en iyi örneğini İngilizcedeki 'Oxford' sözlüğü ve Fransızcadaki 'Larousse' sözlüğü oluşturmaktadır (Feriha, 1955, 61-62).

20. yüzyıla gelindiğinde ise dilbilimi, betimleyici bir usul geliştirmiştir. Bu dönemde, dilin tarihsel ve psikolojik yönüyle ilgilenilmemiş, daha çok sarf, nahiv, ses ve söz dizimi üzerine çalışılmıştır. Bu yüzyılda bu konuları en iyi temsil eden yer Londra'daki okullar olmuştur. Bu

dönemdeki dilciler, gramerinin sebepleriyle ilgilenmemişlerdir. Mesela fâil neden ref olur veya mef'ûl neden nasb olur şeklindeki tartışmalara girmemişlerdir (Ferîha, 1955, 62-63).

Ferîha, dilbiliminin geçirdiği aşamaları anlattıktan sonra onun gelişimini henüz tamamlamamış modern bilimlerden biri olduğunu söylemiştir. Bu ilmin şimdiye kadar iki aşamadan geçtiğini belirtmiştir. Birinci aşamada dilbiliminin çalışma alanı aşağıdaki başlıklarla sınırlı olmuştur.

- Genel dilbilimi (General linguistics)
- Karşılaştırmalı filoloji (Comparative philology)
- Sarf ve nahvin tarihsel gelişimi (Historic grammar)

İkinci aşamada ise modern döneme geçiş yapmış, aşağıdaki alanları da içine alarak yoluna devam etmiştir.

- Biyolojik ve fiziksel alan
- Felsefi ve psikolojik alan
- Betimleyici (vasfî) bir bakış açısıyla felsefeden ve mantıktan soyutlanmış dilsel alan

Genel dilbilimi, ilgi alanını tek bir dili incelemekle sınırlandırmaz. Dili, sosyal bir insan fenomeni olarak ele almaktadır. Dilin ses, yapı ve stil kurallarını inceledikten sonra dilin gelişimine büyümesine ve lehçelere dağılmasına bakar ve dilin toplum üzerindeki etkisini incelemektedir.

Karşılaştırmalı filoloji ise dillerin ortak ve farklı yönlerini bulmaya çalışmakta, bir dilin başka bir dille etkileşiminden ortaya çıkan morfolojik ve gramer gelişmeleri incelemektedir. Ayrıca dilde sebeplere ışık tutan durumları bu karşılaştırmalarla bulmaya çalışmaktadır (Ferîha, 1955, 64).

Dilbiliminin gramerin tarihsel gelişimi alanındaki çalışmaları ise bir dilin biçim bilgisinin (sarf) ve sözdiziminin (nahiv) tarihsel anlamda incelenmesi anlamına gelmektedir. Dilbilimi bu alanda daha çok lehçelerin yaşayan (Living grammar) gramerine bakmaktadır, böylece gramerde tarih araştırmasında gizlenen şeyleri açığa çıkartabilir. Dilbilimi modern döneme gelince, yukarıda kısaca açıklanan konulara ek olarak üç önemli alanda daha çalışmalar yapmıştır (Ferîha, 1955, 65).

Dilbiliminin biyolojik ve fiziksel çalışma alanına 'Prelinguistics' denir (Ferîha, 1955, 67). Bu alan, dilsel sesleri fiziksel (fizyolojik) yönleriyle ele almaktadır. Ses akciğerlerde başlayan gırtlığa, ağza ve ağız çıkışına doğru giden bir hava yoludur. Ancak bu hava yolu, akciğerden dudağa giden yolda, ses telleri, damak arkası, dil gibi organların havanın yollarına koyduğu engellere göre uyum sağlamaktadır. Mutasyona uğrayıp değişmektedir. Normal nefes alıp verme ile dilsel sesleri telaffuz etmek için kullanılan hava farklı şeylerdir. Nitekim ciğerden havayı dışarıya atarken ağız açıp ses tellerinin, damak arkasının, dilin, dişlerin ve dudakların hava yoluna izin vermesi sağlanırsa, yani nefes engelsiz bir şekilde serbest bırakılırsa, dilsel bir ses oluşmaz normal solunum gerçekleşir. Ancak ciğerden havayı dışarı atarken ses tellerinin, damak arkasının, dilin, dişlerin ve dudakların hava yolunu tıkaması sağlanırsa işte o zaman dilsel sesler ortaya çıkmaktadır. Mesela falanca dilde yirmi sekiz veya yirmi dokuz dilsel ses olduğu söylendiğinde bilimsel olarak akciğerden dudaklara giden hava yolunun mutasyona uğrayarak yirmi sekiz veya yirmi dokuz farklı sese dönüştüğü kast edilmektedir. İşte bu dilsel ses çalışmalarının hepsi fonetik bilimi olarak dilbiliminin biyolojik ve fiziksel alanına girmektedir. Bu ilim, dilbilimi alanında temel bir ders olduğu için dilbilim alanında uzmanlaşmak isteyen herkese mecburi okutulan derslerden biri olmuştur. Nasıl ki bir doktor fizyoloji ilmini bilmeden uzman bir doktor olamazsa bir dilbilimi öğrencisi de birçok dil olgusunu içinde barındıran dilbiliminin fizyoloji alanını bilmeden sesli harfleri, sessiz harfleri, lehçelerin ortaya çıkışını, seslerin düzenini, yapısını, yumuşamayı vb. anlayamaz (Ferîha, 1955, 65-66).

Büyük üniversiteler, dilbiliminin bu alanı için profesörleriyle, laboratuvarlarıyla ve ofisleriyle özel bölümler kurmuşlardır. Bu üniversitelerden biri ziyaret edilirse orada fonetik bilimiyle ilgili kullanılan kayıt cihazları röntgen cihazları ve önemli laboratuvarlar görülebilir (Ferîha, 1955, 67).

Dilbiliminin felsefik ve psikolojik alanıyla ilgili olarak müellif, dilin tanımıyla ilgili söylediklerini burada kısaca tekrar etmiştir (bk. Sayfa 17-21). Bu konuda: *“Dilin tanımını yaparken, onun psiko-sosyal boyutuna değinmiştik. Bu konu ile ilgili, babasından kendisi için bir elma koparmasını isteyen çocuğun olayını, çocuğun babasıyla aralarında geçen diyalogu aktarmıştık. Bu olayda, görünüşteki basitliğine rağmen konuşma sürecinin, dış dünyamız tarafından bizi etkileyen zihinsel imgelerle ve bu zihinsel imgelerin anlamlı ses imgelerine dönüşmesiyle ilgili olduğunu belirtmiştik. Ayrıca konuşma sürecinin çok karmaşık bir süreç olduğunu söylemiştik. Neticede zihinde neler olup bittiğiyle ilgili, sözlü sembollerin nasıl oluştuğu ile ilgili, konuşmacının kelimeleri nasıl sunduğuyla ilgili ve kelimelerin zihinde nasıl oluştuğuyla ilgili birçok soru sorduk. Tüm bu süreç ve sorular dilbiliminin felsefik ve psikolojik alanına girmektedir.”* demiştir (Ferîha, 1955, 67).

Betimleyici (vasfî) bir bakış açısıyla felsefeden ve mantıktan soyutlanmış dilsel alana gelince, bazı dilbilimciler sosyal, felsefî ve psikolojik koşullara bakmadan dili sadece betimleyici (vasfî) bir yöntemle anlamaya çalışmışlardır. Dolayısıyla bu kişiler bilimsel bir yöntemle dilin ses özelliklerini, kurallarını ve kelimelerinin gelişimini olduğu gibi incelemişlerdir. (Ferîha, 1955, 69).

Dilbilimi (Linguistics) bu alanda hem yeni diller üzerinde hem de eski diller üzerinde çalışma yapmıştır. Yaşayan diller üzerinde yapılan çalışmalar betimleyici (vasfî) bir yöntemle yapılmıştır ancak eski dillerde durum biraz farklıdır. Çünkü eski dil çalışmalarının ilk yazılı örnekleri belirli bir zamandan sonra ulaşmıştır. Bu nedenle eski dil çalışmaları geleneksel (tradition) kaynaklara dayanmaktadır. Üniversitelerde okutulan İbranice veya milattan önceki ilk bin yılda Brahmanlar tarafından konuşulan Sanskritçe üzerine yapılan çalışmalar eski diller üzerine yapılan incelemelere örnek olarak gösterilebilir (Ferîha, 1955, 69-70).

Dilbilimcilere göre eski dil çalışmaları üzerindeki en büyük eksiklik onun konuşmadan çok yazıya dayanmasıdır. Yani bu konu hakkındaki çalışmalar sadece yazıtlar üzerinden yapılmaktadır. Eski dillerle ilgili konuşma ve söz terkipleri ise kitaplarda olan bir şey değildir. Bunlar daha çok insanların hayatında uyguladıkları şeylerdir. Ancak bu durum eski dil çalışmalarının önemsiz olduğu anlamına gelmemektedir (Ferîha, 1955, 70).

Araplar için dilbilimi, önemli bir ilim olmuştur. Nitekim Araplar, dinî ve sosyal hayatlarında Kur’ân-ı Kerîm’in konumu gereği dilbilimi alanında ortaya çıkmışlardır. Ne yazık ki Arap dilbilimciler, fasîh Arapça dışında diğer lehçeleri pek fazla dikkate almadıkları gibi dili de yaşayan, gelişen ve değişen sosyal bir olgu olarak görmemişlerdir. Bilakis Arap dilbilimcilerin bu konu hakkındaki çabaları belirli bir lehçeyi belirli bir zaman ve mekâna göre incelemek ve bu lehçenin kurallarının değişmemesi için onu kontrol altında tutmak olmuştur. Lakin dil, durgunluğu kabul etmez sürekli bir akış içerisinde. Dil, akan bir nehir gibidir (Ferîha, 1955, 71).

Gayrimüslim olan Enîs Ferîha, Arapların dilbilimi alanında öne çıkmasını sağlayan unsurun Kur’ân-ı Kerîm olduğunu kabul etmiştir. Ancak Arapların fasîh Arapça’yı öne çıkartarak diğer lehçeleri ötekileştirmelerini eleştirmiştir. Müellifin bu konu hakkındaki eleştirisinin arka planında yatan nedenleri Mısırlı Sâmi dilleri uzmanı, Arap dili ve edebiyatı âlimi Ramazan Abdüttetvâb (1930-2001) kısaca açıklamıştır. Bu meselede Arap dilbilimcilerin Kur’ân-ı Kerîm’in dili olan fasîh Arapça’yı incelemeye büyük ilgi duyduklarını, eski Arap lehçelerini incelemeyi ise ihmal ettiklerini, ayrıca Arap dilbilimcilerin, fasîh Arapça dışındaki lehçeler hakkında sadece kısa rivayetlerden

bahsettiklerini söylemiştir. Neticede tüm bunların fasîh Arapça'yı öne çıkaran temel sebepler olduğunu belirtmiştir (Abduttevvâb, 1420, 76).

Müellif, dilbilimiyle ilgili temel bilgiler verdikten sonra bu bilimin görüşlerine referans olduğunu belirtmiş ve toplumların dilsel meselelere bakış açısını değiştirmesinde onun önemli katkıları olduğunu savunmuştur. Ayrıca dilbiliminin Arap toplumu için ortaya koyduğu önemli sonuçları şu şekilde sıralamış ve değerlendirmiştir.

- Herhangi bir dil, başka bir dilden daha üstün değildir.
- Dil, sürekli ilerleyen bir olgudur.
- İyi dil veya kötü dil diye bir şey yoktur.
- Dilbilimi, yazı ve kurallardan ziyade daha çok telaffuza dayanır.
- Dil, fonemlerden daha fazlasıdır.
- Dil ve düşünce uyumlu olmalıdır.
- İnsan olmadan dilin varlığından söz edilemez (Ferîha, 1955, 72).

4.4.1. Herhangi Bir Dil, Başka Bir Dilden Daha Üstün Değildir

Modern dilbilimi, dilin bütün milletleri ayrı ayrı karakterize eden sosyal bir olgu olduğunu ispatlamıştır. Ayrıca dilbilimi, dilin yaratıcıyla bir ilgisi olmadığını göstermiştir. Çünkü dil; yukarıdan aşağıya doğru inmeyen, bilakis aşağıdan yukarıya doğru hareket eden, insanın gelişmesiyle gelişen ve medeniyetin büyümesiyle büyüyen insani bir olgudur. Birçok yönden herhangi bir dilin, başka bir dile hiçbir şekilde üstünlüğü bulunmamaktadır. Her dil, kendine ait toplum yaşamını ifade etmektedir. Üstünlük ise ancak medeniyetlerin birbirine karşı olan üstünlüğüdür ve toplum hayatının zengin olmasıyla ilgili bir durumdur. Aynı şekilde dilin seslerinde de bir ayrım yapmak doğru değildir. Mesela birisi çıkıp İtalyanca'daki seslerin Arapça'daki seslerden daha hoş olduğunu söyleyebilir. Ancak bir toplum için seste hoş olarak tatlı olarak kabul edilen başka bir toplum için çirkinlik kabalık olarak görülebilir. Mesela bir dilde belâgat olarak değerlendirilen bir şey, bir başka toplum için muğlaklık ve kapalılık olarak değerlendirebilir. Bir dilin sözcük dağarcığının başka bir dilin sözcük dağarcığından daha fazla olduğunu söylemenin ve bunu bir üstünlük olarak görmenin hiçbir anlamı yoktur. Çünkü kelime dağarcığı meselesi dilin özüne girmemektedir. Örneğin Arapça'da bir şeyin pek çok ismi olduğu konusunda övünülür, ancak başkaları için bu durum abartılı bir şey olabilmektedir. Bir dildeki herhangi bir kelime zayıflayıp yok olabilir yerini başka kelimeler alabilir. Ayrıca bir dil, başka bir dilin veya başka bir yüksek medeniyetin kelime dağarcığını da alabilir. Bu durum herhangi bir dil için geri kalmışlık veya üstünlük anlamına gelmemektedir. Nitekim bir toplum dilini geliştirirken tercüme yapabilir alıntı yapabilir. Tüm bunlar dile zarar vermez aksine onu daha çok zenginleştirir (Ferîha, 1955, 73-74).

Müellifin bu konu hakkındaki görüşüne bakıldığında, dilin herhangi bir özelliğinin üstünlük aracı olamayacağını, üstünlüğün ancak medeniyetlerin yükselişiyle mümkün olacağını, bir dilin kendisini geliştirmek için tercüme yapmasının, alıntı yapmasının ve başka dillerden kelime almasının doğal bir şey olduğu anlaşılmaktadır. Ferîha, tüm bu sayılanların diller için bir üstünlük olmadığını söylemiştir. Ayrıca dilin kökeninin Allah tarafından insana öğretildiği görüşünü (tevkîfî) reddetmiştir. Enîs Ferîha'nın bu konuda dilin insanlar tarafından oluşturulduğunu ve dilin gelişiminin insanın gelişimiyle paralel olduğunu savunduğu görülmektedir.

4.4.2. Dil, Sürekli İlerleyen ve Değişen Bir Olgudur

Her dilin kaçınılmaz doğal bir seyri bulunmaktadır. Yani bütün diller devamlı bir akış içerisinde olup, sürekli gelişir ve değişirler. Bu doğal bir süreçtir. Bir dilin gelişimi ve değişimi başlangıç noktasından ne kadar çok uzakta olursa dilin gelişimi ve yeniliği o kadar büyük olmaktadır. Hangi toplumdan olursa olsun bir kişinin farklı dillerin kelimelerinin, gramerinin, ses biliminin ve anlatım yöntemlerinin tek bir mecradan ortaya çıktığına inanması çok zordur. Bu durum ilk bakışta garip gelebilir. Fakat böyle bir şeyin olması mümkündür. Mesela Sâmi dilleri incelendiğinde Arapçanın, İbranice'nin, Babilce'nin, Fenikçe'nin, Süryanice'nin ve Habeşçe'nin aynı ırmaktan akan farklı dilleri temsil ettiği görülmektedir. Lakin bu dillerin aralarında bariz farklılıklar da bulunmaktadır. Ayrıca aynı ırmaktan beslenen farklı diller kendi aralarında da çeşitli kollara ayrılmaktadır. Neticede lehçeler ortaya çıkmaktadır. Mesela Latinceden ortaya çıkan Fransızca, İtalyanca ve İspanyolca bu duruma örnek gösterilebilir. Latinceden ortaya çıkan bu diller daha sonra çeşitli lehçelere dönüşmüştür. Bu lehçelerin bazısı toplumun çözülmesi ile birlikte yok olurken, bazısı da ait olduğu dilin büyümesi ile gelişmiş ve günümüzde yaşamaya devam etmektedir. Tüm bunlar dilin bir nehir olduğunu, dilin sürekli akan değişen ve gelişen bir olgu olduğunu bize ispatlamaktadır. (Ferîha, 1955, 74).

Dil; dalları aşağıya doğru sarkan, dalları toprağa değip tekrar kök salan daha sonra bu dalların genç ağaçlara dönüştüğü bir ağaç gibidir. Ana ağaç ölebilir; ancak toprağa kök salmış dallardan yeni ağaçlar tekrar filizlenir. Eğer bir dil öldü deniliyorsa asıl kast edilen şey, toplumda meydana gelen topyekûn bir değişimdir veya yaşamı çevreleyen koşulların meydana getirdiği köklü değişikliklerdir. Ayrıca bugünün dilinin dünün dilinden farklı olduğu açık ve net bir şekilde görülmektedir (Ferîha, 1955, 75).

Bir dilin ömrünü uzatmak için dile çeşitli katı zor hükümler ve sabit kurallar getirilebilir. Dile ve edebiyata kutsallık vererek dilin ve edebiyatın ömrü uzatılabilir. Ancak kaçınılmaz olandan kaçış yoktur. Kaçınılmaz olan şey de ölümdür. Her canlı ölümlüdür dilde bir canlıdır dolayısıyla dil, bu yasaya tabidir. Mesela bugünkü fasîh Arapça'da unutilan, ölmüş veya kullanılmayan çok fazla unsur bulunmaktadır (Ferîha, 1955, 75).

Daha önce de zikrettiğimiz gibi Enîs Ferîha, dilin bir canlı olduğunu sürekli değiştiğini ve geliştiğini savunmaktadır. Müellife göre, dilin zamana karşı kendisini koruması için kurallara ihtiyacı vardır. Lakin dilin felsefik katı zor kurallarla çevrili olması onun gelişimini durdurmakta ve doğal seyrine zarar vermektedir. Nitekim bu durum zamanla dilde kullanılmayan çok fazla dilsel unsurun varlığına neden olmaktadır. Sonuçta bir dildeki ölü dilsel unsurların varlığı zamanla dilin yok olmasına neden olabilir. Ancak bu yok olma Ferîha'ya göre gerçek anlamda bir dilin ölmesi anlamına gelmez. Çünkü dilin bazı kullanımları zamanla yok olsa da toprağa değen dilin genç dalları onu tekrar canlandırabilir. Ayrıca dilin değişmesine veya yok olmasına neden olan en büyük etkinin toplumdaki büyük değişiklikler olduğunu söylemiştir.

4.4.3. İyi Dil veya Kötü Dil Diye Bir Şey Yoktur

Modern dilbiliminin ortaya çıkardığı bu sonucu Arapların kabul etmesi çok zor olmuştur. Çünkü Arap toplumu fasîh Arapçayı iyi bir dil, Âmmîce'yi ise kötü bozulmuş bir dil olarak görmüştür. Aynı şekilde Araplar yüksek bir otoriteye saygı duymaya alışmıştır. Bu sebepten fasîh Arapça ön plana çıkmayı başarmıştır. Ancak modern dilbilimi bu konuda farklı düşünüp herhangi bir otorite tanımamaktadır. Dilbilimine göre tek bir yüksek otorite vardır, o da insan unsurudur. Fasîh

Arapça'ya göre ise dili insan unsuruna dayandırmak bir hata olarak görülmüştür (Ferîha, 1955, 75-76).

Müellif, iyi bir dilin anlamada ve kavramada veya insanların iç duygularını kolayca ifade etmede işini mükemmel yapan dil olduğunu söylemiştir. Bu konuda dilbilimini kendine referans kabul edip kitlelerin inandığı şeylerle çelişen her kuralı bir anormallik olarak kabul etmiştir. Bu durumun eski klasik dillere saygı duyulmadığı veya değersiz olduğu anlamına gelmediğini de belirtmiştir. Bilakis bu meseleler halkların tarihi ve dillerin tarihi ile ilgili bir meseledir. Ancak yaşayan dil doğal akışı içinde bulunduğumuz noktaya kadar gelmiş olan dildir. Yani Ferîha'ya göre bulunduğumuz noktadaki dil doğru dildir (Ferîha, 1955, 76).

Enîs Ferîha'nın iyi dil veya kötü dil yoktur demesine rağmen kendince iyi dilin tanımını yaptığı görülmektedir. Enîs Ferîha'nın bu konuda kastettiği şey, eski diller veya yeni diller, bir başka deyişle gelişmiş diller veya gelişmemiş diller değildir. Onun bu meselede asıl anlatmak istediği konu, fasîh Arapça ve Âmmîce arasındaki iyi kötü karşılaştırmasıdır. Çünkü bu konu yüzyıllardır tartışıla gelmiştir. Ancak henüz bir çözüme kavuşturulamamıştır. Müellif bu noktada; daha çok resmi makamlarda ve okullarda konuşulan, felsefi katı kurallarla çevrili olan, iyi bir dil olarak tanımlanan fasîh Arapça'ya karşı halk arasında yaygın olarak konuşulan ve kabul gören Âmmîce'nin iyi bir dil olduğunu modern dilbilimin verileriyle ispatlamaya çalıştığı görülmektedir. O, kendine has üslubuyla somut bir örnek vererek her iki dili sosyolojik açıdan inceleyip şöyle söylemiştir: “*Mesela kahvedeki bir adam bilgiçlik taslayarak ve Arap dilbilgisi kurallarını da tam olarak kullanarak şöyle söylese: "يا غلام اجلب لي قُح ماء" 'Oğlum bana bir bardak su getir. ' orada oturanların fasîh Arapça'yı bilmediklerini varsayarsak onların bu söze karşılık tepkileri şöyle olurdu: 'Bu adam doğru bir dille nasıl konuşacağını bilmiyor. ' nitekim şöyle söylemesi gerekirdi: "يا ولد جيب مي او يا ولد هات كباية مي" işte doğru olan budur.*” (Ferîha, 1955, 76). Enîs Ferîha böyle bir örnek vererek aslında şunu anlatmak istemiştir. Toplum tarafından kullanılan ve iletişim dili olan Âmmîce, fasîh Arapça'dan daha iyi bir dildir. Çünkü iyi olan toplum içinde anlaşılan konuşulan dildir. Yani İnsanların duygularını tam olarak anlatabilen dilin iyi olduğunu, İnsanların hislerine karşılık vermeyen dilin ise kötü dil olduğunu söylemek istemiştir.

Enîs Ferîha iyi dil veya kötü dil ayrımının dilbiliminin alanına girmeyeceğini söylemiş bu meselenin aslında siyasî ve tarihsel arka planı olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Almanca'dan örnekler getirmiştir: “*Mesela Almanların dilini ele alalım. Wurttemberg halkı tarafından konuşulan Almanca, Alsace halkı tarafından konuşulan Almanca ve İsviçre halkı tarafından konuşulan Almanca, modern dilbilimi açısından fasîh Almanca gibi bağımsız kendi kendine yeten dillerdir. Aslında fasîh Alman dili, kilisenin muhalefetine rağmen insanların okuması ve anlaması için Tevrat'ı onunla çevirdiği Luther'in lehçesinden başka bir şey değildir. Almanlar, kalplerine yakın olan bu esnek, akıcı lehçeden etkilenmiştir. Bu sebeple onu fasîh dil olarak kabul etmişlerdir. Tevrat'ın tercümanı Luther, Alsace lehçesi gibi farklı bir lehçeyi kullansaydı işte o zaman bu dil, fasîh Alman edebi dili olacaktı. Yani bir lehçenin fasîh bir dil mertebesine yükselmesi, harici bir otoriteye veya özel şartlara bağlıdır. Ancak modern dilbilimi, halkın otoritesinden başka bir otorite tanımamaktadır. Örneğin, dördüncü asrın dilinin ikinci veya altıncı asrın dilinden, kırmızı kitabın dilinin mavi kitabın dilinden daha iyi olduğunu iddia etmek doğru değildir. Neticede en iyi dil, anlaşılan dil ve kolay olan dildir.*” (Ferîha, 1955, 76-77).

Enîs Ferîha, farklı yerlerde konuşulan Almanca ile Luther'in lehçesi olan fasîh Almanca'nın modern dilbilimi açısından farklı özgün diller olduğunu söylemiştir. Bu örnek üzerinden yola çıkarak Arap toplumunda konuşulan fasîh Arapça ile Âmmîce'nin modern dilbilimi açısından farklı özgün

diller olduğunu vurgulamak istediği görülmektedir. Tıpkı fasîh Almanca'da olduğu gibi fasîh Arapça'da da dilin öne çıkmasını sağlayan şeyin yüksek bir otorite olduğunu belirtmiştir. Ancak bir dili fasîh dil seviyesine çıkartan yüksek otoritenin aynı zamanda o dili iyi bir dil haline getirdiği anlamına gelmeyeceğini de söylemiştir. Müellif, toplum tarafından kabul gören, anlaşılan ve kolay olan dilin ise iyi dil olduğunu savunmuştur. Ayrıca Ferîha'nın görüşlerinden yola çıkarak onun Âmmîce'yi fasîh dil seviyesine çıkarmak için dillerle ilgili genel kabul görmüş kıyaslamaları reddettiği görülmektedir.

4.4.4. Dilbilimi, Yazı ve Kurallardan Ziyade Daha Çok Telafluza Dayanır

Yazmak dilin özünden olan bir şey değildir. Çünkü dil yazıdan çok daha eskidir. Yazmak aslında sergilemek anlamına gelmektedir. Dil ise dilsel malzemelerin toplamıdır. Yazı, tıpkı bir müzik parçasının notaları gibi seslerin sembolüdür. Nasıl ki, müzik notaları müziğin bizzat kendisi değilse yazı da dilin bizzat kendisi değildir. Yazı, ancak dilin bir parçası olabilir. Yazının sembolleri Latin veya Arap harflerinden, geometrik şekillerden oluşabilir. Mesela Arapça'daki "ن" harfi Latince'de veya Çince'de 'n' şeklinde sembolize edilmektedir. Aslında bu semboller arasında bir fark da yoktur. Bu farklı simgelerin fonetik bir değere sahip olması koşuluyla değişik şekillerde sembolize edilmeleri doğal görülmüştür (Ferîha, 1955, 78).

Enis Ferîha, kullanılan alfabenin telaffuzu kolaylaştırması gerektiğine inanmakta ve Arap alfabesinde sesli harflerin olmayışından dolayı Arapça'da telaffuzun zor olduğunu savunmaktadır. Bu dilsel problemi çözmek için ise Arap alfabesini, sesli harflere sahip olan latin alfabesiyle değiştirmeyi önermektedir. Müellif, bu konu hakkında Arapça bir cümleden hareket ederek şunları söylemiştir: *"Harekesiz olarak yazılan Arapça yazımız, okuyucu tarafından harekeleri eklenene kadar ve kelimelerin doğru telaffuzu çıkana kadar cansız bir iskelet gibidir. Yani, okuyucu kelimelere harekeleri koyarak kelimeleri canlandırmış olur böylece doğru konuşma ortaya çıkar. Bu durum bir yere kadar diğer diller için de geçerlidir. Lakin bu durum batı dillerinde açık ve net bir şekilde görülür. Mesela "من علمني حرفاً صرتُ له عبداً" 'Kim bana bir harf öğretirse onun kölesi olurum.' cümlesini ele alalım. Bu cümledeki harflerin tümü sessiz harflerden oluşur. Bu cümlelerin şöyle veya böyle okunduğunu önceden bilmeyen birisi bu cümleyi doğru okuyamaz. Yani bu cümlelerin Arapçasına zahiri bir gözle bakan okuyucu kelimeler harekesiz olduğu için doğru telaffuzu çıkaramaz. Biz burada bu cümleyi sesli harfler olmadan sadece sessiz harflerle Latin alfabesiyle yazarsak okuyucu bu işi daha net bir şekilde görecektir. 'mn lmn hrf srt lh ' bd' evet bu cümleyi bu şekilde sesli harfler olmadan okumak mümkün değildir. Demek ki yazmak gerçek anlamda telaffuz anlamına gelmez. Burada örnek olarak gösterdiğimiz cümleyi Araplar önceden bildikleri için harekesiz bir şekilde rahatlıkla okuyabilirler. Ancak Arap olmayanlar veya bu dili yeni öğrenenler bu cümleyi doğru bir şekilde telaffuz etmekte zorlanırlar. Yani kelimeye canlılık katan hareke olmadan cümle doğru telaffuza kavuşmaz. Demek ki yazı (harf), dilin kendisi değil dilin sözcüklerini kodlamak için sadece bir semboldür. Yazının asıl görevi Latin alfabesinde olduğu gibi kelimelerin kolaylıkla nakledilmesini sağlamaktır. Ancak bu durum resimli yazıda ve sessiz harflerden oluşan Arapça'da böyle değildir. Çünkü Arapça'da yazıyı telaffuz etmek için ya önceden duymak, bilmek ya da yazıyı harekelemek gerekir. Ayrıca dilin durağan olmadığını devamlı değişkenlik arz ettiğini; yazının ise katı istikrarlı ve tutucu bir yol takip ettiğini belirtmeliyiz. Neticede telaffuz ile yazı arasında farklar vardır. Mesela İngilizce'de 'laugh' şeklinde yazılır; 'laaf' şeklinde okunur. Fransızca'da 'ils mangent' şeklinde yazılır; 'il manj' şeklinde okunur. İngiltere'de ve Fransa'da insanlar, dilde kolaylaştırmayı talep ettiklerinde, inatçı bir tepkiyle karşılaşırlar. Ama çok yakında*

bir gün gelecek sadece dilbilimciler değil, her insan yazmanın sadece bir sunum olduğunu, telaffuzun ise bir öz olduğunu anlayacaktır. Bu mesele biz Araplar için doğru anlamamız gereken bir meseledir. Çünkü Arap harfleri, dilimizin en karmaşık sorunlarından birisidir.

Çağdaş dilbilimciler klasik sarfilmini, yazıda dilin bir ölçüsü olarak kabul etmişlerdir. Birçok dilde sarf ve nahiv kurallarının çoğu, telaffuzu anlama kuralları değil, bilakis yazma kuralları içindir. Eski dilbilimciler, yazının mumyalanıp sabitlendiğini ve dilin yaşayan büyüyen gelişen bir beden olduğunu gözden kaçırdılar. Bu durum yazılanla telaffuz arasında büyük bir farkın ortaya çıkmasına neden oldu.

Sarf ilmi dili dondurur. Onu, belli bir yerde sabit tutar. Ancak bu iş, çelik bir tankın önüne sazlardan bir çit koyan adamın durumu benzer. Yani dil durağan değildir devamlı gelişen ve değişen bir olgudur. Ne yaparsanız yapın bu gerçeği değiştiremezsiniz. Dilin önüne koyulacak engeller, kurallar, yasalar dilin gelişimini durduramaz.” (Ferîha, 1955, 79-80).

Müellif yazının dilin sadece bir parçası olduğunu söylemiş, Sembollerin kolay kolay değişmediğini, dilin kendisinin ise sürekli değişen ve gelişen bir olgu olduğunu savunmuştur. Birçok dilin yazı ve telaffuzla ilgili çeşitli sorunlar yaşadığını belirtmiştir. Bu bağlamda Arap harflerinde sesli harflerin olmamasından dolayı özellikle Arap olmayanların ve Arapça’yı yeni öğrenenlerin telaffuzda ciddi sıkıntılar yaşadıklarını gözlemlediğini söylemiştir.

Enîs Ferîha’nın bu konuda modernist ve batı hayranlığı kimliğini ön plana çıkardığı görülmektedir. Çünkü müellif, Arap alfabesindeki bu eksikliğin giderilmesi için herhangi bir tamamlayıcı öneride bulunmamış, bilakis bunun yerine doğrudan kökten değişimci ve reddedici modernist batı zihniyetini kabul etmiştir. Nitekim bu dilsel problemin çözümü için Arap alfabesi yerine Latin alfabesinin kullanılmasını önermiştir. Ancak Arap harflerini Latin harfleriyle değiştirme konusunda Arap toplumunda henüz şartların müsait olmadığını düşündüğü için bu konu hakkındaki görüşünü üstü kapalı bir şekilde söylemiştir. Enîs Ferîha’nın bu konu hakkındaki görüşü, çalışmanın dilsel problemlerin çözümü bölümünde daha net bir şekilde değerlendirilmiştir.

4.4.5. Dil, Fonemlerden Daha Fazlasıdır

Dil, sadece fonemlerden oluşan sessel kelime grubu veya yazılı semboller değildir. Bu sayılanlar dilin önemli birer parçasıdır. Fakat dil, çok geniş bir kavram olup hayatın kendisidir. Mesela insanlar konuştuklarında veya şarkı söylediklerinde bir makine gibi duygusuz ve hissiz söylemezler. Çünkü konuşulan her şeyin içerisine duygular girmektedir. Bu sebeple dil, insan unsurudur. Ayrıca dilin insanı etkileyen sihirli ve güzel bir tarafı bulunmaktadır.

Kelamda birçok insan unsuru faktör bulunmaktadır. Mesela konuşurken bazen doğal bazen de yapmacık davranılır, konuşmaya his ve duygu katılır, ses tonu bazen kısık bazen de gür çıkmaktadır. Ayrıca el veya yüzle yapılan gizli ve açık jestler, yüz hatlarına yansıyan duygular kelamı zenginleştirmektedir. Müellif, dilin hayatın bizzat içinden ortaya çıktığını ve geliştiğini söylemiştir. Dolayısıyla bu konuyu anlatırken hayatın içinden iki örnek vererek aktarmıştır (Ferîha, 1955, 80-81).

“Londra tiyatrolarında oynayan bir romanı izlediğimi hatırlıyorum seyirci onu o kadar çok beğenmişti ki iki yıl boyunca bu tiyatro oynamaya devam etti. Bu romanı tiyatrodan izlemeden önce romanın ucuz bir baskısını okuduğumu biliyorum. Baskının fiyatı bir şilindi. Onu okumaktan zevk aldığımı hatırlamıyorum. Çünkü içindeki sohbetleri ve esprileri felsefeden, gerçeklerden, samimiyetten yoksundu. Ama romanı sahnede izlediğimde bambaşka bir duygu hissettim. Çok eğlendim, çok güldüm, çok düşündüm ve çok duygulandım. Peki, bu durum niçin böyle oldu? Çünkü romanı insan unsuruna dokunmadan sadece okumuştum. Ancak aynı romanı tiyatrodan izlediğimde

romandaki karakterler canlanmış oldu. Karakterler konuşmaya başlayınca onların sözleri hayat buldu. Böylece seyirci oyuncuların akıllarından geçen duygu ve düşünceleri net bir şekilde anlamaya başladı. Oyuncuların gözleri yüz hatları ve vücutlarının hareketleri resmen konuşuyordu. Demek ki dil sadece fonem değil, insan unsuru ile hayat bulan bir olgudur.

Bu konu hakkında hayatın içinden şöyle bir örnek daha verebiliriz: Öğretmenler, sınıfta insan unsurunun güçlü ve etkili okuma üzerindeki belirgin gücünü fark etmişlerdir. Siz herhangi bir sınıfa girip çocuklarının nasıl okuduklarını gözlemlediniz mi? Öğretmenler, çocukların okumaları sırasında bazen seslerini yükseltmelerini bazen de seslerini kısımlarını isterler. İşte bu sınıf ortamında soru ve cevap var, yoğunluk var, yumuşaklık var, neşe var ve hüznün var, sempati var ve istek var. Tüm bu durumlarda anlam, insan unsuru eklenerek ortaya çıkmaktadır. Ancak üzücü olan şey, bizim Arap okullarımızda okumanın, ilk sınıftan son sınıfa kadar sinir bozucu bir melodiyle hala bir tür mekanik tekrar olmasıdır.” (Feriha, 1955, 81-83).

Müellif; ilk bakışta dilde görünmeyen ancak onun derinliklerinde var olan insan unsurundan, his ve duygu gibi önemli faktörlerden bahsetmektedir. Özellikle insan unsurunun dilin oluşumunda ve gelişimindeki konumuna vurgu yapmıştır. Bu konuda müellifin görüşüne katılıyoruz. Çünkü dil, ister istilâhî, isterse de tevkîfî olsun insan için olan bir olgudur. Neticede dilin hem etkilediği hem de etkilendiği unsurun insanın bizzat kendisi olduğu açık ve net bir şekilde ortadadır. Ancak Enis Feriha Arap toplumunda dilin gelişiminin farklı olduğunu söylemiştir. Arap toplumundaki dilin insan unsurundan, his ve duygulardan uzak olduğunu savunmakla beraber Arap dilinin katı kurallarla çevrili olduğunu, Arapların eğitim sisteminin bu kuralları devamlı tekrar eden bir kısır döngü içerisinde olduğunu söyleyip eleştirmiştir.

4.4.6. Dil ve Düşüncenin Uyumu

Dil ve düşünce, tek bir psikolojik sürecin iki yönlü tezahürüdür. Dil ve semboller olmadan düşüncenin varlığı meselesi sıklıkla gündeme gelmiştir. Bu mesele daha çok psikoloji, felsefe ve mantık alanıyla ilgilidir. Bu konuda bilim adamlarının farklı ve bazı çelişkili görüşleri bulunmaktadır. Görüş ayrılıklarının, çelişkilerin nedeni ise bu meseleyi çözmekle uğraşanların kesin bir cevap bulma istekleri olmuştur. Bu konuda kimisi: ‘Evet, dil ve sembol olmadan soyut düşünce mümkündür.’ kimisi ise ‘Hayır, dil ve sembol olmadan soyut düşünce mümkün değildir.’ görüşündedir. Ancak günümüze kadar gelmiş olan bu meselenin olumlu ya da olumsuz kesin bir sonucu bulunmamaktadır. Mesela ‘Bu gece iyi uyudum.’ denildiğinde burada bir düşünce ifade edilmemekte, daha çok hissedilen fiziksel bir duruma verilen tepki söylenmektedir. Başka bir deyişle, ‘uyudum’ denildiğinde başkalarının yaşayarak bildiği bir olayı veya eylemi ifade etmiş oluruz ve uykuyu, uyku sürecini açıklamaya gerek yoktur. ‘Gece’ denildiğinde ise dinleyiciye belirli bir düşünce veya resim aktarılmış olur. Aynı şekilde ‘iyi uykular’ denildiğinde de bir düşünce aktarılmış olur. Sonuç olarak dilin söz varlığı yani kelimeler, düşüncüyü simgelemektedir. Kapsülü andıran her bir kelime, aslında tecrübenin zihinde oluşturduğu bir fikri veya zihinsel bir resmi içermektedir (Feriha, 1955, 83). Bu açıdan bakıldığında düşüncenin, duysal ve ahlaki imgelerin hepsinin dilin söz dağarcığına dahil olduğu görülmektedir. Ancak bu durum, evrende dilden yoksun bir simgenin olmayacağı anlamına gelmemektedir. Yani dilsel bir sese bürünmemiş düşünce, görüntü ve olguların olmayacağı anlamına gelmemektedir. Mesela matematik ve doğa sembollerinden bağımsız olarak kendi kendine var olan gerçekliklerdir. Ancak, bireyin dil ve semboller olmadan matematiksel ifadeleri düşünebileceği, matematiksel denklemleri çözebileceği veya doğadaki gerçekleri anlayabileceği şüpheli bir konudur. Mesela yer çekimi kanunu yer çekimi ile ilgili sembollerle

formulize edilmeden önce var olan bir gerçekliktir. Bu realiteyi semboller olmadan ifade etmek çok zordur. İşte tam burada dil, düşünceleri dile getirmede kolaylıklar sunmaktadır. Bu konuda Profesör Sapir: “*Dil dümdüz bir yol veya silindirin yüzeyinde gördüğün delikler gibidir. Dil iğnenin geçmesi için uygun bir yol hazırlar.*” demiştir (Ferîha, 1955, 84).

Enîs Ferîha, bu meselede bir fikrin doğuşundan önce genellikle bir tür açık veya gizli dilsel bir ifade geldiğini söylemiştir. Ancak bu yeni doğan fikrin, dilsel bir sembol taşımadıkça, yani fikir bir dilbilimsel simgeye dahil edilmedikçe, kendi öz varlığa kavuşamayacağını belirtmiştir. Müellife göre bir fikir, bir dilsel kapsüle yani simgeye girerse işte o zaman fikrin insanların mülkü haline geldiğini ve düşüncenin bir parçası olduğunu söyleyebiliriz. (Ferîha, 1955, 85).

4.4.7. İnsan Olmadan Dilin Varlığından Söz Edilemez

Enîs Ferîha, bu konuyu çok önemseydiği için dilsel meselelerle ilgili birçok yerde insan unsuruna atıf yapmıştır. Çünkü insan unsurunu dilin realitesi olarak kabul etmiştir. Ayrıca bu meselenin birçok tarihi kanıtları ve delilleri mevcut olduğundan kendisinin kanıt arayışına girmeyeceğini belirtmiştir. Ancak eski dillerden bir örnek getirerek konuya açıklık getirmiştir. Mesela bir dönem Babilce geçmişte yakın doğu nüfusunun büyük bir bölümü tarafından konuşulan zarif bir dil olmuş, birçok bölgede Babilce’nin yazılarına saygı duyulmuş ve uzun yıllar boyunca takip edilmiştir. Ayrıca bu dilin, bizlere büyük bir sözlüğü barındırabilecek yazılı izler bıraktığını da söylemiştir. Ancak bugün bu lisan ölmüştür. Çünkü onu konuşanlar yok olmuş ya da farklı medeniyetlere karışmıştır. Neticede insan olmadan dilin varlığı söz konusu değildir. Bugün Babil milleti yoksa Babilce de yoktur (Ferîha, 1955, 86-87).

Müellif için ‘*İnsan olmadan dilin varlığından söz edilemez*’ ifadesinin geniş kapsamlı sonuçları bulunmaktadır. Bu ifadenin en geniş kapsamlı etkisi ise âmil-ma’mul ilişkisine dayalı olan Arap grameri felsefesinin yeniden gözden geçirilmesi olmuştur. Bu konuda kadîm dilciler âmil olmadan kelimenin i’râbının yapılamayacağını savunmuşlardır. Yani i’râbın sebebi âmildir. Kelimenin merfû, mansûb ve mecrûr okunması âmil olmadan olmaz. Kadîm dilciler bu dilsel olguları bir kelimenin diğer bir kelime üzerindeki etkisi olarak açıklamışlardır. Bunu da âmil olarak isimlendirmişlerdir. Onlar ‘اَنْ’ mübtedayı nasb yapar, haberi ise ref yapar. ‘كَنْ’ mübtedayı ref yapar, haberi ise nasb yapar demişlerdir. Enîs Ferîha’ya göre eski gramerciler, sanki kelimeleri sihirli bir şeymiş gibi algılamışlar ve bir kelimenin başka bir kelime üzerindeki etkisini bu şekilde açıklamaya çalışmışlardır. Müellif, bazı kadîm dilcilerin âmil mantığını kabul etmediğini ve kendisi gibi düşündüğünü belirtmiştir. Mesela İbn Cinnî *el-Haşâ’iş* adlı eserinde: “*Cezm, nasb ve ref bunların manası nedir? Bu sadece konuşmacının kendisine bağlı olduğu bir durumdur. Muhakkak ki insanın bizzat kendisi konuşma işinde telaffuzda ilk ve son âmildir*” dediğini söylemiştir. Ferîha’ya göre bu konuda kendi görüşlerini destekleyen bir başka kadim dilci olan zâhirî fakihî Arap düşünür İbn Madâ el-Kurtûbî’dir. O, *Kitâbü’r-Red ‘ale’n-nühât* isimli eserinde bu konuya değinmiştir. Kitabında gramercilerin bir zamanlar sıkı sıkıya bağlı kaldıkları âmil teorisinin mantığını çürütmeye çalışmış ve şöyle söylemiştir: “*Âmil bizzat insanın kendisidir.*” (İbn Madâ, 1366, 9; Ferîha, 1955, 87).

Enîs Ferîha, dil öğretiminde doğru dil teorisinin sonuçlarının neler olduğunu okuyucunun bizzat kendisinin tasvir etmesine izin verilmesi gerektiğine inanmaktadır. Ayrıca Arapların gramer hakkındaki sözlerini tek hüccet kabul etmeyi doğru bulmamıştır. Bu konuda Arap gramercilerin kuralları insan unsurundan uzak felsefî ve manevî bağlara bağlamasını, âmil denilen hayali bir unsura bağlamasını eleştirmektedir. Müellif bu konuda: “*Londra Üniversitesi’nden Profesör Firth ‘ün seminerine katıldığım sırada aramızda çıkan bazı tartışmaları hatırlıyorum, kendisine âmil*

teorisinin sebebiyle ilgili sorular sordum ve ondan cevap istedim. Profesör bana bu sorunun cevabının basit olduğunu, âmil teorisinin sebebinin İnsan unsuru olduğunu söyledi. Başka bir ifadeyle bu sorunun cevabının önsezi, tahmin veya nedenini bilmediğimiz bir şey olduğunu söyledi.” demiştir (Ferîha, 1955, 87-88).

Enîs Ferîha, dilin insan için olduğuna, dilin kurallarının yine insan tarafından şekilleneceğine vurgu yapmıştır. Yani, insan olmadan dilin varlığından söz edilemez. İnsan yaşarsa dil yaşar, insan ölürse dil de ölür demek istemiştir. Bu bağlamda kadîm dilcilerin çoğunun dilin kurallarını insana değil de felsefik varsayımlara dayandırmalarını eleştirmiş, bu sebeple âmil teorisini reddetmiştir.

Müellif, kadîm dilcilerin i'râbın sebebi olarak isimlendirdikleri âmil olgusunu, insan olgusu olarak değiştirmek istemiştir. Dilbilgisinde sebep ve sonucu ortaya çıkartan tek unsurun insan faktörü olduğuna inanmıştır. Ferîha'nın böyle düşünmesinin altında yatan asıl sebebin Âmmîce'yi fasîh dil seviyesine çıkarmak istemesi olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Âmmîce'de okuma ve yazmada dilbilgisine pek önem verilmez. Sıradan halk, i'râb ve âmil hakkında pek bir şey bilmemektedir. Halk, okurken ya da yazarken sadece manaya dikkat etmektedir. Yani Âmmîce'deki tek unsurun insan unsuru olduğunu söyleyebiliriz. Ancak fasîh Arapça'da durum farklıdır. Çünkü fasîh dilde hem manaya hem de gramere dikkat edilmektedir.

Aslında bütün dillerde olduğu gibi Arapça da manada ve gramerde insan unsurundan izler taşımaktadır. Yani bir kelimenin manasını, telaffuzunu ve gramerini insan oluşturmuştur. Mesela, “Zeyd, Amr'a vurdu.” dediğimiz zaman işi yapanın Zeyd (fâil) olduğunu; işten etkilenenin Amr (mef'ûl) olduğunu insan belirler. Ayrıca Arapça'da ‘Zeyd’ kelimesinin dâmmeli, ‘Amr’ kelimesini ise fethalı okunması gerektiği kuralını yine dili konuşan insanlar koymuştur.

Farklı alanlarda birçok eser veren büyük Türk âlimi imam Birgivî (öl. 981/1573), *İzhârü'l-esrâr* isimli eserinde i'râb ve âmil konusunda şunları söylemiştir: Âmil; İsimlerde fâaliyyet, mef'ûliyyet ve izafiyet gibi gizli manaların açığa çıkması için kelimenin sonunun i'râb işaretleriyle (hareke veya harfle) değiştirilmesini gerektiren sebeptir. Böylece âmil sayesinde, isimlerdeki gizli manalar açığa çıkmış olur. Yani hangi kelimenin fâil, mef'ûl veya izafet olduğu i'râb işaretleriyle açığa çıkmış olur. Fiillerde âmile gelince, sadece muzâri fiillerde âmil görülür. Çünkü muzâri fiil isme benzer. Mesela, aynı kökten türeyen bir kelimenin ismi fâili ile muzâri fiiline aynı manayı verebiliriz. Ayrıca aynı kökten türeyen ism-i fâilin ve muzâri fiilin hareketlerinde bir benzerlik de vardır (Birgivî, 1430, 50-51).

Enîs Ferîha, mananın önemine ve insan unsuruna daha çok vurgu yapmak için âmili reddettiğini yukarıda belirttik. Halbuki imam Birgivî 'nin de söylediği gibi mananın tam olarak anlaşılabilmesi için i'râba ve âmile ihtiyaç vardır. Özellikle Arap olmayanların manayı daha rahat anlamaları için ve akıcı konuşabilmeleri için i'râbın ve âmil ma'mul ilişkisinin en azından temel düzeyde bilinmesi gerektiğini düşünüyoruz. Çünkü imam Birgivî 'nin de belirttiği gibi i'râb ve âmil ma'mul ilişkisi cümlede bize fâiliyyetin, mef'ûliyyetin ve izafiyetin anlamını açığa çıkartan önemli dilsel unsurlardır.

4.5. Nesilden Nesile Aktarılan Edebi Lehçenin Ortaya Çıkışına Etki Eden Belirleyici Faktörler

Arap toplumunda, fasîh Arapça ile Âmmîce arasındaki mücadele çok eskilere dayanmaktadır. Ancak bu mesele son zamanlarda farklı yerlere çekilmek istenmiştir. Nitekim fasîh dili savunanlar Âmmîcenin bozuk bir lehçe olduğunu söylemişler. Âmmî dilini savunanlar ise fasîh Arapça'yı geri kalmışlığın nedeni olarak görmüşlerdir (Soyupek, 2016, 30). Enîs Ferîha bu konuda toplumun dilini

ön plana çıkartarak Âmmîce'yi savunmuş, fasîh Arapça'yı ise Arap toplumunun geri kalmışlığının nedeni olarak görmüştür.

Enîs Ferîha'nın dilbiliminden etkilendiğini ve modernist bir yaklaşımla fikirlerini savunduğunu daha önce söylemiştik. Müellif önceki başlıkta olduğu gibi burada da dilbilimini referans alarak dil ve lehçe arasında bir ayrım olmadığını belirtmiştir. Bu konuda: *“Dilbilimi, prensip olarak lehçe ve dil arasında belirgin bir ayrım yapmaz. Dilbilimine göre her lehçe sarfiyla, nahviyle ve söz diziniyle başlı başına bir dildir.”* demiştir (Ferîha, 1955, 91).

Arap toplumu, lehçe ve dil arasındaki farkı daha çok bir bozulma olarak algılamıştır. Yani lehçe, fasîh dilden kopma, bozulma veya gerileme anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle lehçe, fasîh dilin bozulmuş halidir. Neticede Arapların çoğu Âmmî dilini bir çöküş ve bir gerileme olarak görmüşlerdir. Ancak müellif bu durumu reddetmektedir. Çünkü Ferîha'ya göre lehçelerle ilgili çalışmalar, lehçelerin dilsel bir gerileme veya çöküş olmadığını, aksine bir dilsel gelişme ve ilerleme olduğunu şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlamıştır. Bu konuda: *“Bazı lehçelerin fasîh dilden daha önce var olması lehçelerin bir çöküş ve gerileme olmadığını kanıtlamaktadır. Örneğin Âmmîce'de muzâri harf kesra okunmaktadır: 'يُكْتَبُ، يَشْرَبُ' bu okuyuş şekli fasîh edebi dil olan Kureyş dilinde daha önceden vardı. Şimdi nasıl olur da Âmmîce'de muzâri harfin kesrâ olarak okunması dilsel bir bozulma sayılır? Başka bir örnekte şöyle verilebilir: İsviçre'de, Alsace'de ve Württemberg'da konuşulan Alman lehçesi, fasîh Almanca olarak kabul edilen Luther'in lehçesinde daha eskidir. Öyleyse fasîh Alman lehçesinin dışında sayılan bu lehçeler nasıl olurda yozlaşmış, bozulmuş bir dil olarak kabul edilir?”* demiştir. Müellife göre lehçe ile dil arasında temelde bir fark yoktur. Ancak herhangi bir lehçe, harici ve özel koşullardan dolayı öne çıkmayı başarabilmektedir. Ferîha, asıl meselenin bir üst makamla, mertebeye veya otoriteyle ilgili olduğunu belirtmiştir (Ferîha, 1955, 92-94).

Tarihe bakıldığında birçok milletin, bir lehçeyi resmi ulusal dil mertebesine yükseltmek için çeşitli yüksek otoriteler kullandığı görülmüştür. Bu belirleyici faktörler bir taraftan bir lehçeyi öne çıkartırken, diğer taraftan diğer lehçeleri ötekileştirmiştir. Nesilden nesile aktarılan edebi bir lehçenin, resmi dil seviyesine çıkmasını sağlayan yüksek otoritenin birden fazla olduğu ve bu belirleyici faktörlerin birbirini etkiledikleri görülmektedir. Araştırmanın bu bölümünde bir lehçeyi resmi ulusal dil olarak kabul eden, diğer lehçeleri ötekileştiren yüksek otoritelerin neler olduğu aşağıda değerlendirilmiştir.

4.5.1. Askeri ve Siyasi Faktörler

Bir toplumdaki askeri ve siyasî zaferler veya yenilgiler o toplumun kaderini değiştirmektedir. Bütün milletler, kazandığı askeri ve siyasî zafer sayesinde edebiyatlarını, kültürlerini, dillerini hâkim oldukları bölgelerde yayma imkânı bulmuştur. Mesela, Rus lehçeleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Siyasî, askeri ve politik faktörler sayesinde Bulgaristan, Sırbistan ve Çekya ülkeleri Rusya'dan ayrılıp bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra Rus lehçesini değil, Bulgarca, Sırpça ve Çekçe lehçelerini konuşmaya başlamışlardır. Bu konuda İspanya'nın edebi lehçesi de örnek olarak gösterilebilir. Aslında bu dil Araplara karşı savaşan Kastilya ordusunun lehçesidir. Araplara karşı yürütülen bu savaşta Kastilya ordusu, askeri ve siyasî bir güce sahip olmuştur. Neticede daha önce yerel dilsel unsurlar içeren basit bir dil olan kastilya lehçesi, siyasî ve askeri zaferler sayesinde hâkimiyet altına alınan ülkenin resmi dili olmuştur. Ayrıca Romalıların dili için de aynı şeyler söylenilebilir. Mesela, Latince Romalıların küresel bir imparatorluk olarak ortaya çıkmasından önce İtalya'nın eski insanları tarafından konuşulan lehçelerinden biridir. Daha sonra Roma'nın askeri ve

siyasî üstünlüğü sayesinde Latince, Romalıların ulusal edebi dili haline gelmiştir. Tüm bu örneklerden “*Bir toplum yöneticisinin dinî ve kültürü üzerine yaşar*” ilkesinden hareket edilerek siyasî ve askeri zaferlerle basit bir lehçenin bir ülkenin resmi dili haline nasıl geldiği açık ve net bir şekilde görülmektedir (Ferîha, 1955, 96-97).

4.5.2. Dini Faktörler

Nesilden nesile konuşulan, edebi bir lehçenin öne çıkmasına etki eden önemli yüksek otoritelerden birisi de dinî faktör olmuştur. Bu faktörün etkisini gösteren en güzel örnek fasîh Alman dilinin ve fasîh Arap dilinin ortaya çıkışıdır. Bu konuda fasîh Alman diliyle ilgili şunlar söylenilebilir: Almanya’daki reform hareketlerinin tarihine bakıldığında dinî faktörün dil üzerindeki etkisi açık ve net bir şekilde görülmektedir. Katolik kilisesine karşı savaştan Luther (1483-1546), kiliseye karşı kullanabileceği en iyi silahın dil ve din olduğunu biliyordu. İnsanların İncil’i anlayarak okuyabilmeleri için onu anlaşılır bir dile çevirmek istemiştir. Çünkü Katolik kilisenin kullandığı Latince resmi dili, İnsanların anlamadığı ve kutsal kitapların anlaşılmadığı bir dil olmuştur. Luther, bu durumu iyi bildiğinden Tevrat’ı kendi şehrinin (Hannover) lehçesine çevirmiştir. Böylece Tevrat anlaşılır bir hale dönüşmüştü. Alman halkı, akıllarına ve kalplerine yakın olan bu pürüzsüz, akıcı lehçenin çevirisinden etkilenmiş, zamanla Luther’in bu lehçesini fasîh dil olarak kabul etmişlerdir. Fasîh Arap diline gelince, Kur’ân-ı Kerîm’in indirilmeye başlanmasıyla Necid Hicaz lehçesi yüce bir edebi mertebeye ulaşmıştır. Bu durum açık ve net bir şekilde herkesin bilip kabul ettiği malum bir durumdur. Yani, Arap dili eski formunu korumasını Kur’ân-ı Kerîm’e borçludur (Ferîha, 1955, 97).

Mısırlı Sâmi dilleri uzmanı, Arap dili ve edebiyatı âlimi Ramazan Abdüttévâb (1930-2001), Enîs Ferîha’nın görüşlerine benzer şekilde dinî otoritenin fasîh dil üzerindeki belirleyici etkisini gösteren şeyler söylemiştir. İslam’dan önceki çok eski zamanlardan beri Mekke ve çevresi insanların farklı bölgelerden hac yapmak için bir araya geldikleri kutsal bir ortam olmuştur. Böylece farklı bölgelerden gelen Arapların Mekke ve çevresinde toplanması sağlamıştır. Bu durum ortak fasîh bir dilin oluşmasını sağlamıştır. Bu ortak fasîh dilin Kureyş dili olarak adlandırılması ise bilinçli bir isimlendirme olmamıştır. Bu bölgeye dışardan gelen birisi bu fasîh dilden hızlı bir şekilde etkilenmiştir. Böylece fasîh müşterek dil ön plana çıkmıştır (Abdüttévâb, 1420, 78-79).

Kur’an, toplumsal hayatta muhataplarını etkilediği gibi Arap dilini de etkilemiştir. Neticede Müslümanların Kur’ân-ı Kerîm’i sürekli okumaları ve dinlemeleri Müslümanların duygularını, düşüncelerini ve dillerini güçlü bir şekilde etkilemiştir. Böylece Arap dilinde İslam’dan önce kullanılan kaba ifadelerin yerini, İslam’ın gelmesiyle Kur’ân-ı Kerîm’in fasîh üslûbu almıştır.

4.5.3. Edebi faktörler

Herhangi bir lehçenin öne çıkmasını sağlayan yüksek otoritelerden birisi de edebi faktörlerdir. Bu durumun örnekleri çok fazladır. Bu konu hakkında çok eski tarihlere gidildiğinde klasik Yunan dilinden yani Eflatun’un ve Aristoteles’in dilinden örnek verilebilir. Bu dil milattan önce dördüncü yüzyılda ‘Etika’ halkının lehçesi olarak kullanılmıştır. Milattan sonra 9.yy.’da ise İyonya’nın resmi dili olarak kullanılmıştır. Yunun dilini ön plana çıkartan en önemli faktör bu lehçeyle yazılan felsefe, ilim ve edebiyat olmuştur. Ayrıca modern İtalya’nın dili de edebi faktörlere örnek olarak gösterilebilir. Aslında modern İtalya’nın dili Floransa’nın bir lehçesidir. Bu lehçeyi resmi dil seviyesine çıkartanlar ise İtalyan şair ve siyasetçi Dante Alighieri (1265-1321), döneminin en büyük bilgini sayılan İtalyan hümanist ve şair Francesco Petrarca (1304-1374) ve Rönesans hümanizmi için

oldukça önemli olan İtalyan yazar ve şair Giovanni Boccaccio (1313-1375) olmuştur (Ferîha, 1955, 98).

Enîs Ferîha edebi faktörlerin diller üzerindeki etkisini anlatırken daha çok yabancı dillerden örnek vermiş, fasîh Arapça'dan ise bahsetmemiştir. Bu konuda müellifin bilinen şeyler olsa da Arap dilinin edebi yönünden bahsetmemesi üzücü bir durum olarak karşılanmıştır.

Edebi faktörün etkisiyle ilgili fasîh Arapça hakkında şunlar söylenilebilir: Arap toplumunda Mekke'de çok eski zamanlardan beri çeşitli panayırların kurulması ve bu panayırlarda yapılan edebiyat, şiir yarışmaları edebi fasîh lehçenin gelişimini ve yayılmasını hızlandırmıştır. Bu panayırlar ticaretin yanında âdeta sözün pazarlandığı, görücüye çıktığı yerler olarak edebiyat pazarları olarak bilinmektedir. Buralarda yapılan yarışmalar neticesinde seçilen şiirler altın yaldızla yazdırılarak Kâbe'ye asılmıştır. Kâbe'ye asılma şerefi elde eden ilk yedi şiire 'Muallakat-ı seb'a' denilmiştir. Böylece bu panayırlarda fasîh Arapça ile yapılan edebiyat ve şiir yarışmaları bu dili ön plana çıkarmış ve onun değerini artırmıştır.

4.5.4. Toplumsal ve Ekonomik Faktörler

Sosyal, sınıfsal ve ekonomik faktörler bir lehçenin öne çıkmasını sağlayan etkenlerden biridir. Bunun en güzel örneğinin Fransızca olduğunu veya 17. yüzyıldan sonra gelişen Paris dili olduğunu söylemek doğru olur. Bu lehçe, gelişmekte olan genç yazarlar için edebi örnek bir dil haline gelmiştir. Ayrıca İngilizce için de aynı şeyler söylenilebilir. Bu dil incelendiğinde onun İngiltere'nin şehirlerinden biri olan Midlands'da konuşulan bir lehçe olduğu görülmektedir. Aslında bu dil, eski Anglosakson halkı ile Norman halkının konuştuğu lehçenin bir karışımıdır. Ayrıca bu lehçenin içerisinde Romalıların ve Yunanlıların dilinden eklenen bilimsel terimler de vardır. Neticede farklı toplumlardan oluşan bir lehçe Londra dilini oluşturmuştur. Yani İngilizceyi meydana getirmiştir (Ferîha, 1955, 98-99).

Ekonomik faktörlere gelince Mekke ve çevresinde kurulan panayırlarda ticaret yapmak için farklı bölgelerden insanlar gelmiştir. Bu panayırlarda şairler ve hatipler için edebi meclisler kurulmuştur. Bu meclislerde seçme şiirler ve güzel sözler söylenmiş, yaklaşık iki ay boyunca devam eden bu etkinliklerde Mekke halkı, dışardan gelen bu insanlarla hem ticaret yapmış hem de dilsel etkileşim içine girmiştir. Böylece farklı Arap kabileleri arasındaki ilk dilsel ortak tohum Mekke ve çevresinde atılmıştır. Neticede ticaret sayesinde özellikle edebi çevre arasında bu ortak fasîh dil, hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır (Abduttevvâb, 1420, 79).

Müellif, edebi bir lehçeyi resmi dil seviyesine çıkartacak yüksek otoritenin zaman ve mekâna göre değişebileceğini, günümüzdeki yüksek otoritenin ise selefi bir bakış açısına sahip olduğunu söyleyip eleştirmiştir. Ayrıca Ferîha, yüksek otorite olarak sadece halkı kabul etmiş, diğer otoriteleri ise üstü kapalı bir şekilde reddetmiştir. Bu konuda özetle şunları söylemiştir: *“Sonuç olarak bir lehçenin yüksek bir otorite sayesinde resmi dil seviyesine nasıl çıktığını müşahade etmiş olduk. Bu konu hakkında birçok örnek gösterdik. Bir lehçenin resmi bir dil olması için bir otoriteye veya birden fazla otoriteye bağlanması gerektiğini gördük. Peki, bugün bir lehçenin resmi bir dil olmasını sağlayan yüksek otorite nedir? Bugün dünyadaki bütün milletler; gücün geleneksel olduğunu, seleflik olduğunu, tarihin dili olduğunu, şiir, nesir, hikâye, şarkı biçiminde bize gelen dil olduğunu kabul etmektedir. Ayrıca bu durumu kabul eden insanlar gelenekten ayrılmayı toplumdan ayrılma olarak görmektedir. İnsanların sahip olduğu en gerici şey, dile bakış açılarıdır. Bu nedenle her ülkede bu aşırı muhafazakâr selefi grubu görürsünüz. Ancak halkın, bizzat otoritenin kendisi*

olduğunu kabul etmeliyiz. Mesela, İngilizcede 'Through' ifadesini 'Thru' şeklinde okutan belirleyici faktör ile 'Laugh' ifadesini 'laf' şeklinde okutan belirleyici faktör halkın kendisidir.

Tüm bu gerici bakış açısına rağmen dilbilimi, dilde halkın otoritesinden başka bir yüksek otorite tanımaz. Yani dilbilimi için tek yüksek otorite vardır o da halktır. Hayatın her alanına nüfuz eden demokrasi ruhu doğrultusunda üstün güç halkındır. Dil ne aristokratların dilidir ne sarayın dilidir ne de bir yazar veya şair topluluğunun dilidir. Bilakis dil, halk içindir. Neticede halkın söylediğini doğru kabul ediyoruz.” (Ferîha, 1955, 99-100).

Enîs Ferîha, edebi bir lehçenin öne çıkmasını sağlayan belirleyici faktörleri sıralarken onun daha çok yabancı diller ve yabancı milletler üzerinden örnekler verdiği görülmüştür. Çünkü görüşlerini anlatmaya çalışırken modernist bir yaklaşım sergilemek istemektedir. Müellif, fasîh Arapçanın Âmmîce'nin önüne geçmesini sağlayan belirleyici faktörler hakkında görüşlerini anlatırken eleştirel bir bakış açısı kullanmıştır. Ayrıca bir lehçenin öne çıkmasını sağlayan belirleyici faktörleri kısaca örnekler vererek anlattıktan sonra, bugünkü yüksek otoritenin selefilik olduğunu savunmuştur. Bunun yanında gerçek otoritenin halk olduğunu halktan daha yüksek bir otoriteyi tanımadığı vurgulamıştır. Ancak biz bu konuda Enîs Ferîha'dan farklı düşünüp bugün ki yüksek otoritenin sadece batı olduğunu düşünüyoruz.

4.6. Enîs Ferîha'nın Âmmîce Hakkındaki Görüşleri

Arap toplumunda iletişim dili olarak kullanılan Âmmîcenin Enîs Ferîha'nın yanında özel bir yeri vardır. Çalışmanın bu bölümünde müellifin bakış açısıyla Âmmîce ile fasîh Arapça arasındaki bazı farklılıklardan yola çıkarak Âmmîce'nin bağımsız bir dil olduğu, yaşayan gelişmiş ve gelişmeye devam eden bir dil olduğu, gramer açısından bazı özellikleri, doğal yasalara tabi bir konuşma aracı olduğu ve insani unsurun Âmmî diline kattığı yaşam dokunuşu açıklanmaya çalışılmıştır.

4.6.1. Âmmîce Bağımsız Bir Dildir

Arap toplumunun çoğu, Âmmî dilini kendi kendine yeten, yaşayan ve gelişmiş bir dil olarak kabul etmemektedir. Çünkü Araplar; Âmmîce'nin kötü, bozulmuş, dilsel hataları olan, yozlaşmış bir dil olarak karakterize edilen bir yapısı olduğunu ve onun yaşayan değil, ölü bir dili temsil ettiğini düşünmektedir (Ferîha, 1955, 116).

Enîs Ferîha'ya göre Âmmîce, kendine has özellikleri olan gelişmiş ve gelişmeye devam eden müstakil bir dildir. İnsanların gözünde fasîh Arapça ve Âmmîce arasındaki farklılıklar, küçük ve kayda değer olmayan şeylerdir. Ayrıca Arap toplumunda Âmmîce, fasîh dilden basit bir kayma olarak görülmektedir. Dilbilimi açısından bakıldığında ise Âmmî dili, kendi ayakları üzerinde durabilen, kendine has kural ve kaideleri olan müstakil bir dildir. Fonetik, yapısal, etimolojik, söz dizimi, sözcük yapısı, türeme, alıntı veya karşılaştırma boyutlarından hangisiyle bakılırsa bakılsın onun müstakil bir dil olduğu görülmektedir. Âmmîce ile fasîh Arapçanın tek bir dil sayılmasının temel sebebi ise edebiyatçıların çoğunun Âmmîce'den fasîh Arapça'ya çok çabuk geçiş yapabilmeleridir. Bu edipler, hayatının büyük bir bölümünü Arapça kaideleri ve istisnaları en mükemmel şekilde kullanarak geçirmişlerdir. Bu sebeple Âmmîce'den fasîh dile geçiş onlar için çok kolay olmaktadır. Ancak müellife göre Âmmîce'den fasîh dile geçişin kolay olması bu iki dilin aynı olduğu anlamına gelmemektedir (Ferîha, 1955, 117).

Enîs Ferîha bu konu hakkında düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir: “Âmmîce'den fasîh Arapça'ya geçmek kolay bir iş gibi görülebilir. Bu durum en az lise eğitimi almış bir Arap için veya edebiyat çevreleri için geçerlidir. Ancak biz dile kendi gözümüzle bakıyoruz. Dili bilmeyen bir

çocuğun gözüyle veya Arap olmayan birinin gözüyle dile bakmıyoruz. İşte bizim kastettiğimiz dilsel sorun tam da burada çözüme kavuşmaktadır. Yani fasîh dile ve Âmmî diline bir yabancının gözüyle baktığımız zaman bu iki dilin birbirinden bağımsız birer dil olduğunu anlarız. Biz Araplara gelince Âmmîce'den fasîh dile, fasîh dilden Âmmîce'ye kolayca geçebiliriz. Ancak şunu unutmayalım bu iki dil arasındaki geçiş işini Arapların kolay bir şekilde yapabilmeleri için de fasîh Arapçanın kurallarını uzun seneler boyunca okumaları gerekmektedir." (Ferîha, 1955, 118).

Enîs Ferîha, bu meseledeki görüşünü ispatlamak için Âmmîce basit bir cümle verip bu cümleyi fasîh Arapça'ya çeviren bir çocuğun karşılaşacağı çeşitli sorunları maddeler halinde anlatarak Âmmî dilinin, fasîh dilden farklı bağımsız bir dil olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Âmmîce: 'مبارح رحت للسوق واشتريت كيلو عنب خمستعشر قرش او ارش'

Fasîh Arapça: 'ذهبت أمس الى السوق واشتريت رطلاً عنباً بخمسة عشر غرشاً'

Anlamı: Dün pazara gittim. On beş kilo üzüm satın aldım (Ferîha, 1955, 118-121).

- Çocuk, Âmmîce'de kullandığı 'راح' fiilini fasîh dilde kullanmamıştır. Bunun yerine 'ذهبت' kelimesini kullanmıştır. Ayrıca fasîh dilde kullandığı kelimenin sonunu dammeli okuması gerektiğini okulda öğrenmiştir. Ancak Âmmîce' de böyle bir şey yoktur.
- Çocuğun, Âmmîce'de kullanılan ancak çirkin ve kötü olan 'مبارح' kelimesi yerine daha güzel olan 'أمس' kelimesini kullanmasını bilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu kelime hakkında çocuk bize sorular sorabilir. Mesela, bu kelimenin niçin kesre okunduğunu sorabilir. Aslında 'البارح' kelimesi fasîh dilde kullanılmaktadır. Ancak bu kelime Âmmîce'de 'مبارح' şeklinde söylenir. Ancak öğretmen genel görüşün baskısı altında kalıp çocuğa bu kelimeyi kullanmamasını onun yerine 'أمس' kelimesini kullanmasını söyler. Ayrıca öğretmen bu kelimenin sonunun kesra olduğunu unutmaması gerektiğini de söylemelidir.
- Çocuğun daha sonra fasîh Arapçanın 'الى' yerine 'الى' tercih ettiğini öğrenmesi gerekir. 'الى السوق' 'çarşı' kelimesinin 'الى' ile ma'rife olduğunu tenvîn alamayacağını ve başındaki الى ile de sonunun cer olacağını bilmesi gerekir. Çocuk burada cer'in manası ve tenvîn hakkında sorular sararabilir. Bunun için çocuğun anlamasını zorlaştıran açıklamalarda bulunuruz.
- Yukarıda saydıklarımızın çocuğun öğrenebilmesi için çocuğun büyüyene kadar yani 13, 14, 15 yaşına gelinceye kadar uzun bir süre beklemesi gerekmektedir. Çünkü sarf ve nahiv konuları erken yaşlarda öğretilmiyor.
- Arapça'da sayılara gelince, bu konu fasîh Arapçanın en karmaşık konularından birisidir. Çocuğun bu kuralları öğrenmesi gerekir. Ancak bu konuda çocuğun duraksamasına neden olacak birçok başlık vardır. Mesela sayı müzekker mi müennes mi olacak, ma'dûd mansûb mu mecrûr mu gelecek? vb. yukarıda verdiğimiz Âmmîce cümledeki sayıyı fasîh dile çevirmeye çalışan çocuk bu kelimeyi nasıl okuyacak 'خمس', 'خمسة', 'خمسة', 'خمسة', 'عشر', 'عشر', 'عشر', 'عشر' şeklinde farklı okumalar yapabilir. Çocuk bu karmaşıklığın sebebini sorabilir. Ancak öğretmen bu karmaşıklığı çocuğa açıklamayacaktır. Çünkü bu karmaşıklığın sebebi mantığın ve kıyasın olmadığı eski zamanlara dayanmaktadır.
- Çocuğun ma'dûd kurallarını da öğrenmesi gerekir. İster tekil olsun ister çoğul olsun ister mansûb isterse mecrûr olsun sayıların kurallarının hepsini öğrenmesi gerekir.

Hocalar bu kuralların açıklamasını yapabilirler. Ancak çocuk bu işi sadece kabul eder ve baskı üzerine susar.

Enîs Ferîha iki dil arasındaki farklılıkları yukarıda sayarken iletişim dili olan Âmmicenin basit anlaşılır olduğunu, fasîh Arapçanın ise zor ve katı kurallarla çevrili olduğunu göstermeye çalışmıştır. Müellif buradan yola çıkarak aslında bu iki dil arasındaki farkların sanıldığı gibi basit olmadığını söylemek istemiştir. Ayrıca bu iki dil arasında ortak kelimeler olabileceğini söylemiş, ancak bu durumun Âmmî dilin bağımsız bir dil olduğu gerçeğini değiştirmedini vurgulamıştır. Bu konuda farklı dillerden örnek getirerek şunları söylemiştir: *“Dil, sadece bir kelime topluluğu değildir. Almanca, Oxford Larousse sözlüğünün tüm kelimelerini ezberleyebilirsiniz. Ancak Berlin, Londra ya da Paris’teki bir hizmetçiden size bir bardak su getirmesini isteyemezsiniz. Çünkü dil, aynı zamanda bir sözdizimdir. Sadece kelime ezberlemek yetmez. Âmmî dili ile fasîh Arapça arasında sözdizimi bakımından farklılıklar vardır. Tüm bunlar Âmmîce ve fasîh Arapçanın farklı bağımsız iki dil olduğunu bize ispatlamaktadır.”* (Ferîha, 1955, 121).

Müellif, fasîh Arapça ile Âmmîce arasındaki farklılıkların basit olduğu görüşünü reddetmektedir. Dilbilimini kendine referans alarak, bu iki dili farklı bağımsız diller olarak kabul etmiştir. Aynı anlama gelen iki cümleyi, yazılışında ve okunuşundaki farklılıkları kıyaslayarak iddiasını kanıtlamaya çalışmıştır. Neticede; Âmmî dilinin akıcı ve kolay olduğunu, fasîh Arapçanın kurallarının ise zor olduğunu, bu kuralları öğrenmek için uzun seneler çalışmak gerektiğini, özellikle Arap olmayanların ve Arap çocukların bu konuda zorlandığını eleştirel bir bakış açısıyla söylemiştir. Müellif, fasîh dilin kurallarının zor olmasından ve bu kuralların Araplara erken yaşlarda öğretilmediğinden yakınmaktadır. Halbuki Enîs Ferîha’nın fasîh dille ilgili yukarıda bahsettiği kurallar temel kurallar olup ister Arap olsun ister olmasın biraz gayretle çok rahat öğrenilecek meselelerdir. Ayrıca kendisinin de kabul ettiği gibi bütün dillerin kuralları olmalıdır. Bu sebeple Enîs Ferîha’nın bu konudaki iddiasının temelsiz olduğu görülmüştür.

Enîs Ferîha, bir dilin sadece kelimelerden ibaret olmadığını aynı zamanda dilin kendine has bir sözdizimi olduğunu söylemiştir. Bu konuda müellifin görüşüne katılıyoruz. Çünkü bir dilin temel özelliklerinden olan konuşmak, yazmak, okumak ve anlamak sadece kelime ezberlemekle olacak bir iş değildir. Elbette ki kelime ezberlemek dili öğrenmek için önemlidir. Ancak bir dilin sözdizimini ve kurallarını da bilmek, şüphesiz ki o dili daha iyi konuşmaya, daha iyi yazmaya, daha iyi okumaya ve daha iyi anlamaya önemli katkılar sunmaktadır.

Müellife göre Âmmicenin bağımsız bir dil olduğunu gösteren bir başka kanıt ise psikolojidir. Çünkü Arapların çoğu, kendi dillerinin Âmmî dili olduğunu benimsemişler, fasîh Arapçanın ise sadece resmi dil olduğunu düşünmüşlerdir. Ancak Araplar bu durumun hayatlarının bir parçası olduğunu hissetmezler. Yani toplumda iki farklı dilin kullanılması sıradan bir şey haline gelmiştir. Nitekim Araplar; resmi konumları hariç günlük hayatlarında dualarını, şarkılarını, sinirli hallerini vb. ifade ederken iletişim dilini yani Âmmîce’yi kullanmaktadır. Resmi makamlarda ise bu durum tam tersine dönmektedir. Mesela, Araplardan resmi bir konuşma yapılması istendiğinde veya bir ders vermesi ya da bir makale yayınlaması istendiğinde işler değişmektedir. Bu defa Arapların yazdıklarını defalarca okuyup gözden geçirmesi gerekmektedir. Yani resmi bir makamda olan Arap’ın elinde kendini düzeltceği bir kırmızı kalemi devamlı olmalıdır. Bu konuda şöyle bir itiraz gelebilir. Dünyanın herhangi bir yerinde resmi bir görev alan birisi, diline rutuj yapması doğal bir durumdur. Bu bir yere kadar doğrudur. Ancak İngilizce ve Fransızca’nın günlük konuşma diliyle fasîh dili arasındaki fark; Arapların konuşma diliyle fasîh dili arasındaki farktan çok azdır (Ferîha, 1955, 122).

Müellif, birçok yerde olduğu gibi bu konuda da toplumdaki iki dilliliğin ortaya çıkardığı sorunlara vurgu yapmıştır. Ancak Arap toplumundaki iki dilliliğin diğer milletlere göre daha fazla olumsuz sonuçları olduğunu söylemiştir. Özellikle edebi çevrenin halkla anlaşabilmesi için dili kullanırken daha titiz olması gerektiğini vurgulamıştır.

4.6.2. Âmmîce Yaşayan Gelişmiş Canlı Bir Dildir

Bütün toplumların iki dilsel ekolü bulunmaktadır. Birincisi, toplumda konuşulan nakledilen iletişim dilinin savunucularıdır. Bu dilsel ekolün görüşleri, edebi çevre tarafından dilde bir bozulma olarak görülmüştür. İkincisi ekol ise fasîh edebi dilin savunucularıdır. Bu ekol, fasîh dili konuşmacılara ulaştığı şekliyle kullanmaya çalışmaktadır. Ayrıca fasîh dili popüler yapmaya çabalamaktadır. Böylece halkın dil seviyesini yükseltmek istemektedir.

Enîs Ferîha hayatla birlikte ilerleyen sürekli bir değişim içerisinde olan toplum için en kolay ve en rahat dilin Âmmîce olduğunu söylemiştir. Çünkü bu dil toplum tarafından tercih edilmiştir. Bu sebeple Âmmîce, zannedildiği gibi dilde bir bozulma, gerileme veya bir çöküş değildir. Tam aksine gelişmeye müsait bir dildir (Ferîha, 1955, 122-123).

Müellif bu konuyu anlatırken bazı dilsel olgulardan hareket ederek Âmmîcenin gelişmiş ve canlı bir dil olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır. Özellikle i'râb konusunda Âmmîcenin ayırt edici olduğunu vurgulamıştır.

Enîs Ferîha, Âmmîce'de i'râbın olmamasını hayatla birlikte gelen bir gelişme olarak değerlendirmiş ve Arapların çok eski zamanlardan beri i'râbı yok saydıklarını savunmuştur. Bu konuda Hz. Muhammed'den (s.a.v.) ve Hz. Ebubekir'den örnekler vermiştir. Ayrıca şüpheci bir yaklaşımla: *"Ebubekir'in rivayet ettiği haber doğrudur şöyle söylemiştir: 'Yanlış okumaktansa i'râbsız (i'râbı yok sayarak okumak) okumak benim için daha iyidir.' peygamber (s.a.v.) zamanında Kur'an'ı yanlış okuyan adamın haberi doğrudur peygamber şöyle söylemiştir: 'Kardeşinizi irşad (doğru okuyuşu gösteriniz) ediniz.' ayrıca peygamberden bu konu hakkında şöyle bir söz daha rivayet edilmiştir: 'Kur'an'ı i'râb ediniz. Onun garîb lafızlarını araştırınız.' demiştir (Hâkim, 1334, 2/439). Tüm bunlar İslam gelmeden önce halkın dilinde i'râbın olmadığını göstermektedir. Yani Kur'an'ı Kerim gönderilmeden önce i'râb, halkın konuşma dilinde bulunmamaktadır (Ferîha, 1955, 124). Ayrıca müellif İnsanların i'râbı kasıtlı olarak veya ırkçılıktan dolayı dilden çıkarmadıklarını i'râbın diğer Sâmi dillerinde olduğu gibi hayatta kalma değeri (Survival value) olmadığı için kendiliğinden düştüğünü belirtmiştir (Ferîha, 1955, 125).*

Ferîha'ya göre Sâmi dilleri içerisinde fasîh Arapça hariç diğer diller i'râbı bırakmıştır. Aynı şekilde Latineden gelen lehçeler de i'râbla ilgili olguların çoğunu dillerinden düşürmüştür. Avrupa dillerinin bazılarında i'râbın olması i'râbın dilde önemli, kıymetli bir şey olduğu anlamına gelmemektedir. Mesela, i'râbın çok fazla etkisi olmayan İngilizce'de; düşünce, bilim ve sanat rahatlıkla ifade edilmektedir. Eğer i'râb anlama ve kavrama da bir zorunluluk olsaydı, işte o zaman i'râb tüm dillerde kalır ve korunuyordu. Ancak i'râb, zaruret olmadığı için bugün birçok dilde bulunmamaktadır. Arap toplumunda konuşulan Âmmî dili ise doğal seyri içerisinde diğer tüm dillere ayak uydurup, i'râbı yok saymıştır. Bu yönüyle Âmmîce canlı ve gelişmiş bir dil olduğunu göstermiştir (Ferîha, 1955, 127).

Müellif, Âmmîcenin yaşayan gelişmiş bir dil olduğunu ispatlamak için i'râb meselesini reddetmektedir. Hâlbuki i'râb dilin gelişiminin önünde bir engel değildir. Çünkü hem kadîm dillerin hem de birçok modern dilcinin kabul ettiği gramerin vazgeçilmez unsurlarından biri olmuştur. Neticede i'râb ve diğer birçok karene sayesinde cümlelerin tahlili yapılmaktadır.

Modern dönemdeki dilbilimciler, Arap dilinin gramer yapısını kolaylaştırmak için çeşitli tecdîd, teysîr ve ihya çalışmaları başlatmışlardır. Bu meselede Enîs Ferîha gibi kimi dilciler, i'râbın zor ve felsefik bir dilsel olgu olduğunu söyleyip i'râbı kökten reddetmiştir. Lakin Temmâm Hassân gibi bazı modern dilbilimciler ise i'râbı yok saymadan yenilikler sunmuşlardır. Bu konuda Hassân, i'râb meselesini reddetmeden karineler teorisini geliştirmiş ve nahiv alanına önemli yenilikler sunmuştur.

Temmâm Hassân'a göre Arapça bir metni okuyan kişinin temel amacı onu anlamaktır. Bunun için bireyin ister yazılı olsun ister olmasın cümle içindeki işaretlere bakması gerekmektedir. Ona göre dilsel tahliller; mantıksal çıkarımlar ve felsefi söylemler yerine görme ve işitme gibi duyu organlarıyla idrak edilmelidir. Temmâm Hassan bu noktada karineler teorisine dikkat çekmiş ve üç ana başlık altında karineler teorisini şekillendirmiştir. Daha sonra teorisini, makâliyye başlığı altında lafzî ve manevî karineler olmak üzere iki alt başlığa ayırarak anlatmıştır. Ayrıca kelamın doğru anlaşılması için karinelerin birlikteliğinden söz etmiştir. Mesela birçok klasik dilbilimciye göre herhangi bir cümlenin anlamını kavrayabilmenin yolu irâb kurallarını iyi bilmekten geçer. Temmâm Hassân ise bu noktada irâbı bilmenin önemli bir unsur olduğunu belirterek sadece irâbın cümlenin kastettiği anlamı kavramak için tek başına yeterli olmadığını savunmuştur. Kısacası Temmâm Hassân'a göre lafzî karinelere biri olan irâb diğer karinelerle birlikte bir anlam kazanmaktadır (Hassân, 1994, 190-191).

Enîs Ferîha'nın i'râb hakkında kökten reddedici bir tutum sergilemesinin asıl nedeni Âmmîce'yi fasîh dil seviyesine çıkarmak istemesidir. Çünkü Âmmî dilinde dilsel kurallar yok denecek kadar azdır. Halk, bu dili kullanırken kurallara dikkat etmeden harekeye dikkat etmeden okumaktadır. Ancak i'râb demek kural ve okuyuşa dikkat etmek demektir. Bu sebeple fasîh Arapçanın karakteristik özelliklerinden biri de i'râbtır. Bu durumda i'râb ve Âmmîce yan yana gelemeyeceği için Enîs Ferîha'nın karşısında iki seçenek kalmaktadır. Ya i'râbı kabul edip fasîh Arapça ile yoluna devam edecek, ya da i'râbı kökten reddedip Âmmîce'yi savunacaktır. Bu bağlamda müellifin tercihi net olup kuralları pek fazla olmayan halkın dilini, kuralları olan edebi bir dile tercih etmiştir.

4.6.3. Sarf ve Nahiv Açısından Âmmîcenin Bazı Özellikleri

Âmmîce; beyan, sarf, nahiv ve sözcük dağarcığı açısından fasîh Arapça'dan farklı bir dildir. Âmmî dilindeki sarf ve nahiv, gelişme ve ilerlemeyi temsil etmektedir. Müellif bu konuda Âmmîce'deki bazı dilsel konular hakkında kısaca bilgiler vererek onun doğal dil yasalarına tabi olduğunu göstermeye çalışmıştır (Ferîha, 1955, 127-128).

Sâmi dilleri üzerine çalışma yapan dilbilimciler onu Avrupa dilleriyle karşılaştırmışlardır. Bu dildeki zaman mefhumunun Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi kesin olarak tanımlanmadığını görmüşlerdir. Çünkü Sâmi dillerindeki zaman fikri bizzat zamanın kendisi değil, bir eylemin veya olayın tamamlanmasıyla ilgilidir. Yani eylem gerçekleşmişse geçmiş zaman, eylem gerçekleşmemişse şimdiki zaman denilmiştir. Arapça dışındaki tüm Sâmi dilleri zaman mefhumunu bu şekilde tanımlamıştır (Ferîha, 1955, 128).

Arapça, yardımcı fiiller ve bazı harfler sayesinde diğer Sâmi dillerinden daha iyi bir zaman olgusuyla hareket etmiştir. Ancak Sâmi dillerindeki zaman; İngilizce, Fransızca ve Almanca'daki zaman fikrine göre yetersiz kalmaktadır. Âmmîce ise bu konuda gramercilerin kurallarına boyun eğmemiş, doğal ve kaçınılmaz akışını konuşana göre yapmıştır. Yani Âmmîce'deki zaman kavramı konuşmacının doğal seyrine göre değişmektedir. Böylece Âmmî dili zaman kavramını daha iyi ifade

etmiştir. Arap lehçelerini inceleyenler, Avrupa dillerindeki zaman kiplerinin Âmmîce'deki zaman kipleriyle benzerlik gösterdiğini fark etmişlerdir (Ferîha, 1955, 129). Kısacası müellife göre Âmmîce'de zaman kavramının belirli bir kuralı yoktur. Zaman kavramı konuşan kişiye göre şekillenmektedir.

Diğer tüm dillerde olduğu gibi Âmmîce de doğal dil yasalarına tabidir. Fasîh Arapça ise doğal dil yasalarına uymaz. Eğer Âmmîce toplumun konuşma dilinden uzaklaşırsa işte o zaman fasîh Arapça, doğal seyrini takip edecek ve doğal dil yasalarına uymak zorunda kalacaktır (Ferîha, 1955, 129).

Enîs Ferîha, dilde genel bir ilke olan ve dilin doğal yasaları arasında olan ekonomiklik ilkesi hakkında şunları söylemiştir: *“Bu ilke belâğatın cevherlerinden biridir. Mesela, fasîh dilde zamirlerin sayısı on dört iken Âmmî dilinde müsennâ ve müennes çoğul düşürüldüğü için bu sayı sekizdir. Müsennâ, ilkel bir şey olup zaruri bir durum değildir. Bu sebeple dillerin çoğundan müsennâ çıkarılmıştır. Birden fazla olan her şey çoğuldur. Dolayısıyla Âmmîce'de müsennâ yoktur. Ya tekil vardır ya da çoğul vardır. Ayrıca müennes zamirin çoğulunu bıraktığımızda bu zamir sayılarındaki ekonomiklik, fiil çekimlerinde önemli bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Neticede fasîh dildeki on dört sîga ile çekilen fiil çekimi, Âmmî dilinde sekiz sîgaya düşmektedir. Âmmîcenin emir fiilinde ise altı sîga yerine üç sîga ile fiilin çekimi yapılmaktadır. Mesela, 'قام' fiilinin Âmmîce'deki emir çekiminde; müzekker tekil için: 'قَوْم' ifadesi, müennes tekil için: 'قُمِي' ifadesi hem müzekker hem de müennes çoğul için ise: 'قُومُو' ifadesi kullanılmaktadır.”* (Ferîha, 1955, 130).

Müellif Âmmîce'nin sarf ve nahiv açısından fasîh Arapça'ya göre daha sade ve anlaşılır olduğunu söylemeye çalışmıştır. Bir dilin doğal dilsel yasalara tabi olmasının gerekliliğinden bahsetmiş, ekonomiklik ilkesi üzerine iki dilin karşılaştırmasını yapmıştır. Neticede toplumda konuşulan iletişim dilinin kolaylık yönünden fasîh dilin önüne geçtiğini örneklerle göstermiştir.

4.6.4. Âmmîce'de Anlamda Sınırlama ve Alıntı Yapma

Müellife göre Âmmîce yaşamla uyumlu bir dildir. Çünkü fasîh dilde bir kelimenin birden fazla farklı yazılışları bulunmaktadır. Ancak Âmmî dili kelimelerin manasında sınırlama yoluna gitmiş ve birçok ismi sadece bir kelimeyle telaffuz etmiştir (Ferîha, 1955, 130-131).

Bütün diller bir başka dilden kelime almıştır. Bu sebeple Âmmîce'nin farklı dillerden kelime alması doğal bir durumdur. Ferîha; bu durumun dilin kelepçelerini koparması, geleneğin baskısından kurtulması ve dilsel birimlerin tahakkümünden arınması anlamına geldiğini belirtmiştir. Mesela, Âmmîce diğer dillerde olduğu gibi 'تلفون' lafzını başka bir dilden almıştır. Bu meselede dilsel kurumların koymaya çalıştığı kelimeleri kabul etmemiş, dünyada yaygın olarak kullanılan bir kelimeyi tercih etmiştir. Ayrıca Âmmî dili, 'تلفون' kelimesinden isimden fiil türetmiş, neticede 'تَلْفَنَ' ‘telefon etmek’ fiilini ortaya çıkarmıştır. Bu noktada Arap âlemindeki hiçbir dilsel kuruluş, hiçbir resmi kanun veya makam 'تلفون' kelimesinin yerine 'هاتف' kelimesini yerleştirmeye güç yetiremez (Ferîha, 1955, 131).

Enîs Ferîha, Âmmî dilinin dünyada yaygın olarak kullanılan kelimeleri almasında bir sakınca görmemiştir. Hatta bir dil başka bir dilden kelime alırken sadece kendi toplumuyla yetinmemesini yaygın kullanımı tercih etmesini önermiştir. Ferîha dilsel meselelere edebi çevrenin gözüyle değil, bilakis halkın bakış açısıyla bakmaya çalışmaktadır. Fasîh Arapçanın kurallarını bir dayatma olarak yorumlamış, toplumu ve dilbilimini kendisine tek referans olarak kabul etmiştir.

Müellif; kelime dağarcığı bakımından Âmmîcenin sade anlaşılır ve kararlı bir yapısının olduğunu, fasîh dilin ise karmaşık ve net olmayan bir yapısının olduğunu, fasîh dilde bir kelimenin

çok fazla farklı telaffuzu olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu durumu dilde zenginlik olarak değil, dilde kararsızlık olarak yorumlamıştır. Bu konuda: “*Arapça kelimelerin birçok manası vardır ve bazı manaları açık değildir. Âmmîce’de ise kelimenin manasının sınırlı olması sosyolojik veya ilmi yazırlarla meşgul olan herkesin şikâyet ettiği bir durumdur. Ancak Âmmîce manayı sınırlar ve belirlemeye çalışır. Çünkü bilim, kelimenin manasının belirlenmiş olmasını ister. Mesela sözlükteki ‘لرس’ kelimesini ele alalım ve bu kelimenin Âmmîce’de belirli olan bir manası vardır o da ‘عرف’ dir. Lakin sözlüklerde bu kelime için birçok ifade kullanılır.*

Sözlüklerden ‘حوب’ kelimesine bir bakın ve bana bu kelimenin ne anlama geldiğini söyleyin. Bu kelimenin birçok manası olduğunu göreceksiniz. Bu durumun dil açısından bir zenginlik olduğunu veya konuşma dilini tek bir anlamla sınırlamanın noksanlık ve bozulma olduğunu söyleyebilirsiniz. Ancak biz bu konuda sizinle aynı fikirde değiliz. Çünkü biz bu durumu bir zenginlik olarak görmüyoruz. Çünkü hayat belirsizliği kabul etmez, bilmece ve akrobasilere tahammül etmez. Hayat açık ve nettir. Ayrıca hayat ölen bir şeyi ihmal eder.” demiştir (Ferîha, 1955, 132-133).

Birçok dilbilimci, bir kelimenin birden fazla telaffuza sahip olmasını veya bir kelimenin çeşitli anlamlara gelmesini zenginlik olarak görmektedir. Ancak Enîs Ferîha bu durumu belirsizlik olarak tanımlamıştır. Enîs Ferîha’nın bu düşüncesini açık ve net bir şekilde bilimsellikten uzak bir iddia olarak görüyoruz. Ayrıca müellif, kendisiyle çalışmaktadır. Çünkü *Naẓariyyetu fi’l-luġa* isimli kitabında Arapçanın kelime dağarcığını bir zenginlik olarak görmüştür. Bu konuda: “*Bu büyük dil zenginliği (kelimeler) bize Arap medeniyetini yaratıcılığının, Arap medeniyeti sevgisinin bir delili olduğunu ispat etmektedir.*” demiştir (Ferîha, 1981, 98).

Âmmîce sadece insanların günlük hayatında kendilerini ifade edebileceği kadar kelimeye sahiptir. Bu dil edebi ve resmi çevre tarafından pek kullanılmadığı için kelimeleri sınırlı kalmıştır. Fasîh dil ise kelime dağarcığı bakımından zengin ve kelime alternatifi çok olan bir dildir. Bu durumun bir zenginlik olduğu apaçık bir şekilde ortadadır. Ancak müellif, bu meseleye tam tersi bir bakış açısıyla bakmış ve yanlış bir şekilde Âmmîce’deki bariz bir eksikliği görmezden gelmeye çalışmıştır. Ayrıca bu eksikliği Âmmîcenin bir özelliği olarak sunmuştur. Onun bu şekilde düşünmesinin nedeni ise Âmmîce’yi fasîh dil seviyesine çıkarmak istemesidir.

4.6.5. Âmmîce’deki İnsani Unsurun Bu Dile Verdiği Yaşam Dokunuşu

Dil; seslerden, kelimelerden ve sözdiziminden oluşmaktadır. Ancak dil bundan daha fazlasıdır. Çünkü dil yaşamın ta kendisidir. Yaşam unsuru ise insan unsuru demektir. Fasîh Arapça iletişim dili olmadığından hayatı; tatlısıyla, acısıyla sertliğiyle yumuşaklığıyla günlük konuşma dilinde ifade etmesi beklenmemelidir. Âmmîce’de ifade edilen duygular, fasîh Arapça ile ifade edilemez. Eğer bu yapılırsa Âmmîce fasîh dile kuru ve sert gelebilir. Neticede dile yapışık olan insan unsuru, Âmmîce’den ayrılmış olur. Mesela, sahnede fasîh Arapça konuşan bir çiftçi veya fasîh Arapça ile efendisine hitap eden bir hizmetçi hislerini tam olarak ifade edemez (Ferîha, 1955, 133).

Müellif, İnsani unsurun dile bir yaşam dokunuşu verdiğini söylemiştir. Âmmîcenin insanların duygularını tam olarak ifade ettiğini, ancak fasîh Arapçanın insanların duygularını aktarmada yetersiz kaldığını vurgulamıştır. Enîs Ferîha’nın bu konu hakkındaki görüşünü bir yere kadar doğru buluyoruz. Çünkü toplum içinde konuşulan dil ile resmi makamlarda konuşulan fasîh dil bütün toplumlarda birbirinden farklıdır. İnsanlar kendi aralarında konuşurken iletişim dilini kullanırlar. Duygularını bu dille çok daha rahat bir şekilde ifade ederler. Ancak aynı kişiler resmi bir makamdayken toplumda konuşulan dille duygularını tam olarak ifade edemezler. Çünkü resmi dil

daha çok bilgiye, kurala, makama, eğitime ve statüye hitap ederken; halk dili ise daha çok duyguya, coşkuya, heyecana, sevgiye ve samimiyete hitap etmektedir.

Modernist ve milliyetçi bir kişiliğe sahip olan müellifin Âmmî dili hakkındaki görüşleri incelendiğinde kısaca şunlar söylenilebilir. Ferîha'nın Arap toplumundaki iki dilliliğin olumsuz yansımalarının en büyük nedenini fasîh Arapça'ya bağladığı görülmüştür. Bu nedenle Âmmîce'yi fasîh dil seviyesine çıkarmak istemiştir. Bu şekilde dille ilgili toplumsal sorunların çözüleceğine inanmaktadır. Ancak müellif, edebi çevrenin Âmmîce'yi kabul etmeyeceğini de bilmektedir. Bu sebeple müşterek konuşulan Arap lehçesi bazı özellikleri taşıması şartıyla hem iletişim dili hem de resmi dil olarak kullanılmasını önermiştir. Bu konu Enîs Ferîha'nın dilsel meseleler hakkındaki çözüm önerileri bölümünde işlenmiştir (bk. Sayfa, 71-74).

Aslında bu iki dil arasındaki çatışma Enîs Ferîha ve yaşadığı dönemle sınırlı değildir. Bu sorun yüzyıllardır tartışılmaktadır. Konunun arka planında politik sebepler ve batının etkisi görülmektedir. Nitekim 1789 Fransız ihtilalinden sonra batılılar, Müslümanları birbirine bağlayan en güçlü faktörün Kur'an dili, fasîh Arapça olduğunu anlamışlar ve çalışmalarını bu alanda yoğunlaştırmışlardır. Bu bağlamda Mısır, Irak, Lübnan ve Suriye'de çeşitli dilsel çalışmalar başlamıştır. İşgalci Fransız ve İngilizler tarafından desteklenen gayrimüslim Araplar, yerel dillerini Kur'an dili olan fasîh Arapçanın önüne geçirmek için gayret göstermişler. Bu amaçla özellikle Beyrût'ta bulunan Hristiyan Araplar, önemli işler gerçekleştirmiştir. Çünkü bir dönem matbaanın hızla geliştiği Lübnan'da yayın hayatı Hristiyan Arapların tekeline alınmıştır. Burada yetişen edebi çevre, yerel dilin fasîh Arapçanın önüne geçmesi için çeşitli dilsel çalışmalar yapmıştır (Çetiner, 2014, 349). 19. ve 20. yüzyıla gelindiğinde ise Amerikan Beyrut Üniversitesi'nde Prof. Dr. Enîs Ferîha, Beyrût'ta batılıların bir şubesi gibi çalışmış, fasîh Arapça yerine her alanda Âmmîcenin kullanılması savunmuştur. Bu bağlamdan yola çıkarak Enîs Ferîha'nın bazı görüşlerinin batılıların görüşleriyle aynı amacı taşıdığı ve müellifin gayrimüslim kişiliğinin görüşlerini etkilediği açık ve net bir şekilde görülmektedir.

Mısır'daki fasîh Arapça ve yerel dil arasındaki mücadeleye gelince, aynı güç odaklarının burada da ortaya çıktığı görülmektedir. Neticede İngilizler Âmmîce'yi fasîh dil seviyesine çıkarmak için çeşitli çalışmalar yapmışlardır.

İngilizler, fasîh Arap diline karşı amansız bir seferberlik başlatmışlardır. Mısırlıların birçok alanda gecikmelerinin ve geri kalmışlıklarının nedenini Kur'an'ın dili olan fasîh Arapça'ya bağlılıklarından kaynaklandığını savunmuşlardır. İngilizlere göre Mısır, Batı medeniyeti ile yarışmak istiyorsa Âmmî dilini geliştirip onu yazı dili haline getirmesi gerekmektedir. Nitekim İngilizler Âmmîce'yi canlı, kendini yenileyen, halk tarafından kolaylıkla anlaşılan, güncellenebilen, halkın hislerini, duygularını ifade edebilen bir dil olarak görmüşlerdir. Bu konuda fasîh Arapçanın en azılı düşmanlarından biri olan, fasîh dilin ortadan kaldırılması için elinden gelen her şeyi yapmaya çalışan İngiliz ziraat mühendis Sir William Willcocks (1852-1932), Mısırlıların buluş güçlerini kaybetmelerindeki en büyük faktörün Arap toplumunda okuma ve yazmada kullanılan fasîh Arapça olduğunu belirtmiştir. Bu konuda Arapların diğer milletleri örnek alarak halkın dilini edebi anlatım aracı olarak kullanmalarını tavsiye etmiştir (Düsûki, 1950, 2/40).

Geçmişte batılıların fasîh Arapça hakkındaki düşünceleriyle modern dönemde yaşamış Lübnanlı Enîs Ferîha'nın görüşlerinin paralellik gösterdiği açık ve net bir şekilde görülmektedir. Bu da bize Enîs Ferîha'nın görüşlerini besleyen kaynağın batı olduğunu ve müellifin dinî görüşünün iddialarını beslediğini ispatlamaktadır.

4.7. Arap Toplumundaki İki Dilliliğin Ortaya Çıkardığı Problemler

Arap toplumunun iki dili bulunmaktadır. Birincisi, fasîh dil olup kabul edilen resmi edebi dildir. İkincisi ise edebi çevrenin bozulmuş olarak gördüğü günlük hayatın dili Âmmîce'dir. Arapların çoğu, hayatlarındaki iki dilliliğin entelektüel, eğitim ve psikolojik sorunları beraberinde getirdiğinin farkında bile değildir. Çünkü Araplar, siyasî ve ekonomik sorunlarla daha çok meşgul oldukları için toplumdaki iki dillilik meselesiyle pek fazla ilgilenmemiştir (Ferîha, 1955, 134).

Arap toplumundaki İki dillilik probleminin ortaya çıkardığı en büyük sorunlardan birisi, şüphesiz ki düşünce sorunudur. Düşüncenin özgürleşmesi için radikal kararlar almak gerekmektedir.

Müellif, Arapların dilsel problemlerini iki yönlü incelemiştir. Birincisi, sarf ve nahivle ilgili konulardır. İkincisi ise dilbilimi kapsamına girmeyen daha çok psikoloji ve felsefenin alanına giren hususlardır. Ferîha, iki dilliliğin ortaya çıkardığı sorunların büyük bir kısmının psikoloji ve felsefenin alanına girdiğini söylemiştir. Ayrıca bütün toplumlarda iki dilliliğin ortaya çıkardığı problemleri; düşünce, eğitim, kişilik ve güzel sanatlar şeklinde dört alanda toplamıştır (Ferîha, 1955, 135).

4.7.1. Düşünce Üzerindeki Etkisi

Dili, sadece düşünceyi ifade etme aracı olarak görmek yanlıştır. Yani, dili salt bir araç olarak görmek, odun kesmek isteyen bir marangozun sadece testereye ihtiyacı vardır demek kadar yanlış bir mantıktır. Dil ister düşünce olsun, isterse de düşünce dil olsun insanın varoluşunu net bir şekilde algılaması için her zaman dile ihtiyacı bulunmaktadır (Ferîha, 1955, 136).

Dil hem düşünmenin temeli hem de aracıdır. Dil; düşünceyi engelleyen, maliyet, zahmet ve çaba içeren bir şey olmaktan çok, düşünceyi kolaylaştıran doğal bir mesele olmalıdır. Ancak Arap toplumunda; kurallara boğulmamış akıcı bir dilden, zahmet ve çaba gerektirmeyen bir dilden insanların günlük hayatına yabancı bir dile geçişin olduğunu görülmektedir. Toplumda baskın olmaya çalışan fasîh dil, düşünsel çabayı manada etkin kılmak yerine daha çok biçimle ilgilenmektedir. Ancak doğru olan mananın ön plana çıkmasıdır. Biçim ise teferruattır (Ferîha, 1955, 136-137).

Müellif; kolay ve akıcı olan dilin, düşünceyi en iyi bir şekilde ifade edebilecek dilin, Âmmîce olduğunu vurgulamaya çalışmaktadır. Bu konuda Enîs Ferîha, kendisine gelebilecek itirazları şu şekilde eleştirmektedir: *“Bu konuyu abarttığımı düşünüp itiraz edenler olabilir. Fasîh Arapça'ya hâkim olan birisinin konuşmalarının düşünceye engel olmayacağını söyleyebilirsiniz. Örnek verecek olursak, Taha Hüseyin, Abdullah el-Alâyîlî, Ezher şeyhleri ve Şam Kahire'deki dil akademisi üyeleri hepsinin fasîh Arapça konuştuğunu ve düşüncelerini kolay bir şekilde, belâğatlı bir halde dile getirdiklerini söyleyebilirler. Evet, bu mümkün olabilir. Ancak bizim kastettiğimiz durum, sınırlı edebi çevreyle ilgili bir şey değildir. Biz daha çok milyonları, halkı kastediyoruz. Yani çoğu insan, el-Kisâî'nin veya el-Ferrâ'nın beğenisini ifade eden belâğatlı Arapça konuşmak için değil, hayatını kazanmak için çalışmaktadır.”* (Ferîha, 1955, 137).

Enîs Ferîha, edebi çevrenin dilsel becerisini bir ölçü olarak kabul etmemiş, bunun yerine toplumun çoğunluğunu oluşturan halkın düşüncesine ve yaşam tarzına önem vermiştir. Ayrıca dilde biçimin mananın önüne geçmesini eleştirmiştir. Müellif, Âmmicenin ve fasîh Arapçanın düşünce üzerindeki etkisinin ve ortaya çıkan sorunların daha iyi anlaşılması için kişisel tecrübelerine dayanarak kendine has üslubuyla meseleyi somutlaştırarak aktarmaya çalışmıştır. Bu bağlamda on yaşındaki oğlu Rıza'yı konuşturup iki dilliliğin düşünce üzerindeki etkisini anlatmıştır.

“On yaşındaki oğlum rıza, ortalama bir zekâyâ sahip başarılı bir öğrencidir. Okuldaki öğretmenleri Rıza’dan matematik, coğrafya, tarih ve Arapça gibi derslerde fasîh Arapça konuşmasını istiyor. Yaşlıları gibi Rıza da okula gitmeden önce annesinin ve babasının yanına gelir, dersleriyle ilgili konuşur. Oğlum rızayı iki dilliliğin düşünce üzerindeki etkisini göstermek için çalışma konusu yaptım. Rıza’ya dersleriyle ilgili çeşitli sorular sordum Irak’ın coğrafi sınırları neresidir? Bana büyük İskender’in hikâyesini anlat? Şu geometri sorusunu nasıl çözdüğünü bana anlat? Şeklinde farklı alanlardan sorular sordum. Oğlum bu konuları daha önce okulda öğrenmişti. Bu sayede evde sorduğum sorulara Âmmîce konuşarak doğru cevaplar veriyordu. Bu durum çocuğun kendisinden istenileni okulda öğrendiğini gösteriyordu. Ancak oğlum bana şunu söyledi: ‘Aman baba, benim bu soruları fasîh Arapça ile anlatmam gerekiyor.’ Bende oğluma şöyle söyledim: ‘O zaman bana Âmmîce olarak anlattığın şeyleri fasîh Arapça ile de anlat görelim.’ dedim. İşte tam bu esnada Rıza’nın düşüncesi durdu. Rıza, konuşmak istediği düşünceye yani bilgilere ve gerçeklere odaklanmak yerine biçime dikkat etmeye başladı. Artık Rıza’nım zihninde yabancı sözcüklerle birlikte sarf ve nahiv vardı. Sonra Rıza kendine güvenemeyen bir çocuğa dönüştü. Mesele bununla da bitmiyor. Çünkü bu ufaklık ve onun gibiler fasîh dille kendini ifade edemeyince, kendine kızmaya başlıyor. Neticede bu çocukların gözlerinden yaşlar süzölmeye başlıyor. Çünkü bu çocuklar dakikalar önce Âmmîce’de kolaylıkla söylediklerini fasîh Arapça’da söyleyemiyor.

Rıza’nın kendisini ifade edebilmesi için dilin düşünceye rahatlıkla dönebilmesi gerekir. Aksi halde dil düşünceyi ifade edemez. Eğer Rıza’nım dili düşünceye işaret ederse, Rıza kendisinin efendi olduğunu hisseder ve kendisine saygı duyulan bir kişiliğe kavuşur. Lakin Rıza, zihninin dilin hizmetkârı olduğunu düşünüp aklını zincirlediğinde bir daralma ve dile karşı bir yabancılaşıma hisseder. Bu konuda Rıza’nım Arap çocukların hepsini temsil etmediğini söyleyebilirsiniz. Ancak Arap toplumundaki birçok çocuğun, annelerin ve babaların iki dillilik üzerine yaşadığı sorunlar aynıdır.” demiştir (Ferîha, 1955, 138-140).

Enîs Ferîha, iki dilliliğin düşünce üzerindeki olumsuz etkisinin yanlış bakış açısından kaynaklandığını söylemiştir. Müellife göre düşünceyi Arapçanın kalıplarına tabi kılmak yanlıştır. Doğru olan ise dilin kendisini düşünceye tabi kılmak olmalıdır. Yani dil araç, düşünce ise amaç olmalıdır (Ferîha, 1955, 141). Önemli olan şey, dilin düşünceye boyun eğmesidir. İlk önce düşünce sonra dil gelmelidir. Bu şekilde olursa iki dilliliğin düşünce üzerindeki tahakkümü ortadan kalkmış olur. Yazar bu bağlamda eleştirel bir üslupla şöyle söylemiştir: “Ben, dilin benim için daima bir hizmetkar olduğunu düşünüyorum. Arapçanın düşüncelerime boyun eğmesini istiyorum. Yüzlerce yıl önce ölmüş insanların zevklerine hitap eden belirli kalıplara, ilmimin ve düşüncemin boyun eğmesini istemiyorum. Siz hiç mantık, yüksek matematik, felsefe, sosyoloji veya dilbilimi üzerine bir makaleyi çevirmeyi denediniz mi? Evet, ben denedim. Benim gibi deneyenler, Arapça’yı bilimin katılığına ve sertliğine tabi tutmanın ne kadar zor olduğunu inkâr etmezler. Yapılan çevirilerin- yaklaşık olarak yapılan çeviriyi kastediyorum- dilbilimsel eleştiriden, ya da çevirilerin yabancı bir cümle olarak görülme korkusundan dolayı çeviriyi yapanlar dili düşünceye değil, düşünceyi dile boyun eğdirmek zorunda olduklarını da inkâr etmezler.” (Ferîha, 1955, 141).

Enîs Ferîha, Arap toplumdaki iki dilliliğin düşünce üzerindeki etkisinin okutmada, spikerde, vaizde ve öğretmende kendisini daha çok gösterdiğini söylemiştir. Bu kişilerin, bir şeyler anlatacakları zaman veya bir şeyler yazacakları zaman önceden hazırlık yapmaları gerektiğini belirtmiştir. Eğer hazırlık yapmadan sunumlarını gerçekleştirirlerse işte o zaman anlamak ve aktarmak için biçim üzerinde büyük çaba harcamak zorunda kaldıklarını vurgulamıştır. Dolayısıyla

resmi konumlarda bulunan kişiler düşüncelerini dilin kalıplarına tabi kılmak zorunda kalmıştır (Ferîha, 1955, 142).

Bütün toplumlarda iki dillilik sorunu bulunmaktadır. İnsanlar, nerede yaşarsa yaşasın resmi konumlarda dillerini daha düzgün kullanmaya özen göstermişler, kendi aralarında konuşurken ise bu özene pek fazla dikkat etmemişlerdir. Ancak Ferîha'ya göre bu sorun Arap toplumunda çok daha ileri boyutlara ulaşmıştır. Çünkü Arap toplumunda iletişim dili ile resmi dil birbirinden o kadar çok uzaklaşmış ki artık bu iki dil, farklı bağımsız diller olarak görülmüştür. Bu sebeple dilsel meselelerde başta düşünce olmak üzere birçok toplumsal problem ortaya çıkmıştır.

4.7.2. Eğitim Üzerindeki Etkisi

İki dilliliğin eğitim üzerindeki etkisi büyük olup özellikle dört alanda kendisini daha çok hissettirmektedir. Çalışmanın bu bölümünde aşağıda belirtildiği üzere bu etkinin dört temel alan üzerindeki yansımaları müellifin bakış açısına göre aktarılmıştır.

- Zaman unsuru ve ekonomik etkisi
- Okumaktan uzak durmak ve edebi durgunluk
- Kalıpların mana üzerindeki baskısı
- Öğretim kitapları

Eğitim, belli bir zaman içerisinde gelişen bir olgudur. Bütün insanlar, iki veya daha fazla dil öğrenmek için birkaç yılını harcamak zorundadır. Ancak Arapların, batılıların dil öğrenmek için harcadığı zamandan daha fazla zaman harcaması gerekmektedir (Ferîha, 1955, 143).

Müellife göre Âmmice'den fasîh Arapça'ya geçiş bir dilden başka bir dile geçiş demektir. Bu yeni dili, yani fasîh Arapça'yı çok iyi bilmek kolay bir iş değildir. Bu gerçek inkâr edilemez. Çünkü sesli harflerden yoksun olan Arapça'yı okumak her zaman zor olmuştur. Okuyucu Arapça bir cümleyi anlamadan doğru okuyamaz. Daha sonra Arapça'da i'râbı öğrenmek gerekmektedir. Arap toplumundaki bir öğrenci; ilkokulda, lisede ve üniversitede uzun bir zaman geçirdikten sonra çoğu zaman Arapça'yı doğru okuyamadan ve yazamadan mezun olmaktadır (Ferîha, 1955, 144).

Müellif, iki dilliliğin eğitim üzerindeki olumsuz etkilerini anlatırken fikirlerinin eleştirilebileceğini tahmin ederek bu konuda: *“Bazı öğretmenler şöyle diyecekler: ‘Senin tahrip edici fikirlerin bizim öğrencilerimiz için geçerli değildir. Çünkü bizim öğrencilerimiz kısa sürede ve kolaylıkla Arapça okuma yazmayı öğrendiler.’ aslında bu söz bazılarını yanıltabilir. Ancak beni ve Amerikan Üniversitesindeki meslektaşlarımı yanıltamaz. Bu konuda Arap öğrencilerinden genel bir konu üzerinde elli satırlık bir makale yazmalarını, bir cümleyi ya da bir şiiri sarf ve nahiv açısından tahlil etmelerini istedik. Ayrıca her Arap ülkesinde öğrencilerin Arapça seviyeleri hakkında bilgi topladık. Eğer bu yaptığımız çalışmaları yayınlasaydık bize yalancı olduğumuzu söylerlerdi. Ancak söylemeye hazırım ve söylediklerimin sorumluluğunu almaya hazırım. Fasîh Arapça'yı ortaokul ve üniversite eğitiminden sonra doğru, doğal ve akıcı bir şekilde okuyanlar, eleştirmenlerin eleştiriye yer bulamadığı sağlam Arapça yazılar yazarlar, toplum içerisinde çok azdır.”* demiştir

Arap üniversiteleri tehlikeli bir sorunla karşı karşıyadır. Bu sorun üniversitedeki öğrencilerin dil seviyelerinin düşük olmasıyla ilgilidir. Müellif; Mısırlı, Iraklı, Suriyeli profesörlerle bu sorun hakkında konuştuğunu, neticede hocaların kendisiyle aynı fikirde olduğunu belirtmiştir. Ferîha, hocaların üniversite eğitiminin amacı olan zihni eğitmeye ve bilgi toplamaya odaklanmadan önce, öğrencilerin üniversitedeki değerli yıllarının bir veya iki yılını Arap bilimlerinde uzmanlaşmak için harcamaları gerektiğini düşündüklerini söylemiştir (Ferîha, 1955, 144-145). Ayrıca bu konuda: *“Hepimiz hayatımızın değerli bir bölümünü dili öğrenmekle geçiriyoruz. Zaman unsuru gerçekten*

değerlidir. Aslında sorunun dilden kaynaklanmadığı sorunun temelinde öğretmenin, öğretim yöntemlerinin veya öğretim kitaplarının etkisi olduğunu söylemek bir yere kadar doğrudur. Bunun için Arapça öğretmenleri yetiştirmek için yeni fakülteler açılabilir. Öğretim kitaplarını hazırlamak veya öğretim yöntemlerini geliştirmek için uzmanlardan oluşan komisyonlar oluşturulabilir. Ancak iki dilliliğin eğitim üzerindeki olumsuz etkisinin asıl sebepleri çok daha derin ve başkadır. Çünkü Arap dili üzerine yapılan tecdîd ve teysîr çalışmalarına rağmen sorun hale devam etmektedir. Dolayısıyla asıl sorun dilin kendisi olup, toplumdaki iki dilliliğin devam etmesidir.” demiştir (Ferîha, 1955, 145-146).

Ferîha, iyileştirici çözüm önerilerinin faydalı olmayacağına inanmış fasîh dilin varlığını başlı başına bir sorun olarak görmüştür. Hatta Arap toplumdaki birçok dilsel sorunun kaynağının fasîh Arapça olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Enîs Ferîha’nın bu şekilde düşünmesinin altında yatan nedenlerden birinin onun gayrimüslim Hristiyan bir kimliğe sahip olmasıdır. Çünkü İslam’ın birliğini temsil eden Kur’an dili olan fasîh Arapçanın gayrimüslimler tarafından uzun yıllar boyunca eleştirilmesinin batılılar tarafından oluşturulan bir proje olduğu bilinen bir gerçektir.

Toplumdaki iki dilliliğin eğitim üzerindeki olumsuz etkilerinden bir diğeri insanları okumaktan uzaklaştırması ve onlara edebi durgunluk yaşatmasıdır. Aslında insanları okumaktan uzaklaştıran ve edebi durgunluğun oluşmasına neden olan birçok faktör bulunmaktadır. Mesela, yazardan, şairden veya sanatçıdan kaynaklanan sorunlar, ekonomik nedenler, okulların misyonlarını yerine getirememesi, okulların gençlere okumayı sevdirememesi, ebeveynlerin çocuklarını evde okumaya motive edememesi gibi daha birçok neden sayılabilir. Ancak müellife göre Arap toplumunu okumaktan uzaklaştıran ilk sebep iki dilliliğin bizzat kendisidir. Daha sonra Arapçanın zor kaideleri yüzünden küçük yaşlarda beynin arka taraflarına yerleşmiş olan bilinçsiz bir nefretin olmasıdır. Ayrıca fasîh Arapçanın iletişim dili olmamasını da toplumun okumaktan uzaklaşmanın bir nedeni olarak görmüştür (Ferîha, 1955, 146-147).

Müellif bazı hocaların bu duruma itiraz edebileceğini, fasîh Arapçanın okumayı zorlaştırmadığını ve kurallarının kolay olduğunu, toplum tarafından kabul gördüğünü savunabileceğini söylemiştir. Ancak Ferîha, Arapça öğretiminde geniş bir deneyime sahip olan Arap dili ve edebiyatı âlimi, eğitimci, şair, tarihî romanlarıyla tanınan Ali el-Cârim’in (1881-1949) Beyti Merî’de düzenlenen Birinci Arap Kültür Konferansındaki konuşmasında fasîh Arapça hakkında söylediklerini kendisine bir dayanak olarak sunmuştur. Ali el-Cârim: “...talebeler bunun ve bunun gibi daha birçok sebepten dolayı Arapçadan nefret edip mecburen öğrenmek zorunda kalmışlardır. Öğrenciler, Arapça’yı hastanın güvenmediği ve şifa ummadığı acı bir ilaç gibi içmişlerdir.” demiştir (Ferîha, 1955, 147).

Arap toplumundaki iki dillilik probleminin eğitim üzerindeki bir diğer olumsuz yansıması biçimin anlam üzerindeki baskısı olmuştur. Çünkü Arapça’dan miras olarak alınan dilsel kalıplar ve yazı biçimi çoğu zaman mananın önüne geçmiştir. Çeşitli Arap ülkelerinde çok sayıda öğretmen bu konunun tehlikelerini fark etmiştir. Öğretmenler, öğrencilerine bu kalıpların ne olduğunu anlamalarını sağlamak için çok çalışmıştır. Halbuki güzel dil, düşünce ve duyguyu doğal bir şekilde ifade eden dildir. Yani güzel dilin bir zorluğu olmamalıdır (Ferîha, 1955, 147).

Enîs Ferîha, bu meseledeki görüşünü okulda yaşadığı bir hatırasını anlatarak ortaya koymuştur. “Bir Arapça öğretmeni olarak birçok lise öğrencime önce anlamanın sonra kalıpların önemli olduğunu söylerim. Bir öğrencim kompozisyon sınavında benden iyi bir not beklerken başarısız olmuştu. Çünkü kompozisyonunu manadan yoksun bir şekilde süslü ifadelerle yazmıştı.

Başarısız olan öğrencim itiraz ederek şöyle söylemişti: 'Bu nasıl olur? Bize öğrettiğiniz şeyler de bizi bırakıyorsunuz.' demişti.

Aslında orta öğretimin son yıllarında cinas, güzel vezinler, sec'a, istiare, teşbih, mecaz gibi konular öğretilir ve tamamlanır. Bir öğrencinin bu konuları öğrenebilmesi için bir veya iki yılını harcaması gerekir. Neticede öğrencinin zihninde kalıplar yerleşir. Ancak zihinler, mana bakımından yoksun kalır." (Ferîha, 1955, 138).

Müellif, güzel bir nesrin veya şiirin kendine has yöntemleri, kalıpları ve özellikleri olduğunu kabul etmektedir. Ancak bu durum mananın kalıbın baskısı altında kalması gerektiği anlamına gelmemelidir. Bu bağlamda Arap okullarının ilk görevi anlamı ve düşüncüyü ön plana çıkarmak, daha sonra kalıba ve şekle önem vermek olmalıdır. Ancak Enîs Ferîha, tüm bunların gerçekleşmesi için toplumun dilinin 'tek dil' olması gerektiğini belirtmiştir (Ferîha, 1955, 150).

İki dilliliğin eğitim üzerindeki olumsuz yansımalarından biri de öğretim kitaplarıdır. Özellikle çocuklar bu durumdan daha fazla etkilenmiştir. Çünkü fasîh Arapça, nesirde ve şiirde çocuklar için yumuşama göstermemiş, kurallarını çocukların anlayabileceği bir seviyeye indirmeden nesirde ve şiirde yoluna devam etmiştir. Çocuğun zihnindeki anadil, kendi hayatından uzak olan, kurallara boğulmuş aristokrat bir dile kolayca geçememiştir. Ayrıca Arap toplumundaki öğretim kitapların dili, Arapça'ya karşı bir tiksinti ve hayal gücünü öldürecek bir tepki yaratmıştır (Ferîha, 1955, 150).

Müellif, oğlu Rıza'nın ders kitaplarında öğrendiği bir kelimeyi kendisine sormasıyla ortaya çıkan trajikomik olayı anlatarak bu konuya açıklık getirmeye çalışmıştır.

"Oğlum Rıza bir gün yanıma geldi ve bana: 'Baba bu kelimenin 'خصاصة' anlamı nedir?' dedi. Oğluma bu kelimenin anlamını bilmediğimi yaklaşık yarım asırdan beri Arapça okuduğumu, bu kelimeye hiç rastlamadığımı söyledim. Oğluma bu kelimeyi okulda nasıl öğrendiğini sordum. O da bu kelimeyi derste şu şekilde kullandıklarını söyledi: 'قم عن الطعام ولبك خصاص' Ben de oğluma dedim ki, bana biraz mühlet ver. Bu kelimenin hem telaffuzuna hem anlamına çeşitli meşhur sözlüklerden bir bakayım. Bu sözüm karşısında oğlum Rıza kendisini gülmekten alamadı ve şöyle söyledi: 'Babam üniversitede profesör, ancak bizim dersimizde öğrendiğimiz bir kelimeyi bilmiyor.' dedi." (Ferîha, 1955, 151).

Okul ders kitapları hazırlamak kolay bir iş değildir. Bu kitapları hazırlayacak kişilerin uzman bir kadrodan oluşması gerekmektedir. Ayrıca bunun için çocuğa bir şeyler öğretecek kişinin; önce öğretmen, sonra mükemmel bir psikolojik eğitimci, daha sonra ise bir filozof ve sanatçı olması gerekmektedir. Çünkü bir kişinin bir grup âlime hitap etmesi, çocuklara hitap etmesinden daha kolaydır. Ancak Arap toplumunda okul kitaplarını hazırlayanlar; çocuğun diline, kelime dağarcığına, aklına ve seviyesine dikkat etmemiştir. Çocuğun düşüncesini takip etmemiştir. Çocuğun zevkinde, hayalinde ve arzusunda yaşamamıştır. Bilakis, çocuğun aklının idrak edemediği bir üslupla çocukların üzerine gitmiştir. Çocuğun kalbinde ise tam tersi bir tepki bulunmaktadır. Müellif bu konuda Arap toplumu kötü bir durumda olduğundan, çocuklar için batının kitaplarını tercüme etmenin gerekliliğinden bahsetmiştir. (Ferîha, 1955, 151).

Ferîha'ya göre fasîh Arapça, hiçbir zaman çocuklar için uygun bir dil olmamıştır. Çünkü fasîh dil hayal gücünden uzak, duygudan yoksun ve düşüncede zayıf bir dildir. Ayrıca fasîh Arapça; sıradan insanlara hitap etmeyip, daha çok krallara, sultanlara, şehzadelere, zenginlere ve edebi çevreye hitap etmiştir.

Müellif, çocukların gerçek dillerinin anadilleri olduğunu söylemiş, anadilin ise hayatın dili olan Âmmîce olduğunu belirtmiştir. Arapça'yı gelecek nesillere sevdirmek ve çocukların edebi bir zevkle yüksek bir hayal gücüne sahip olarak yetişmeleri için yapılması gereken ilk icraatın çocukların

dil problemlerini çözüme kavuşturmak olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla öğretim kitaplarını gözden geçirmenin önemli bir adım olduğunu vurgulamıştır (Ferîha, 1955, 152-153).

4.7.3. Kişiliğin Oluşumundaki Etkisi

Kişiliği, bilimsel yöntemlerle belirlemeye çalışmak onun sınırlarını çizmek zor bir iştir. Kişilik manevi bir durum olup, insanı çevreleyen tılsımlı sihirli bir yönü bulunmaktadır. Her insan kendisini sevilen veya nefret edilen bir kişilik haline dönüştürebilir. Kişiliğin oluşumunda hem kalıtımın hem de kültürel faktörlerin etkisi bulunmaktadır (Ferîha, 1955, 153-154).

Kişiliğin oluşmasında büyük etkisi olan kalıtım hakkında söylenecek pek bir şey yoktur. Organların sağlıklı olması, yüz hatlarının güzelliği, gözlerin güzelliği, boy, vücut, zekâ ve evlilikler tüm bu faktörler kişiliğin oluşmasında rol oynamaktadır. Ancak bu faktörler üzerine pek fazla bir etkimiz bulunmamaktadır (Ferîha, 1955, 154).

Kişiliğin oluşumundaki ikinci önemli faktör olan kültüre gelince; gelenekler, ahlak, zevk, nezaket, dil, telaffuz güzelliği, kelimelerdeki zenginlik ve ifade yeteneği bunların hepsi kazanılan şeylerdir. Bu faktörlerin oluşumunda insan unsurunun etkisi bulunmaktadır. Bu faktörlerin en önemlisi ise dildir. Birey; ifade, lafız ve ses yönünden güzel konuşamıyorsa, bu durum kişiliğin oluşumunda bir şeylerin eksik olduğu anlamına gelmektedir. (Ferîha, 1955, 154-155).

Gelişmiş milletler, yeni neslin dil eğitiminin güzel ve etkili olmasını istemiştir. Aynı şekilde ebeveynler de çocuklarının dil eğitimine önem vermektedir. Çocuk, anne babasının sıkı kontrolü altında uzun bir dönem anadilini öğrenmeye çalışır. Dilbiliminde '*Speech patterns*' olarak isimlendirilen dilsel kalıplar çocuğun zihnine yerleştiğinde çocuk kendisini çok iyi bir şekilde ifade etmeye başlar. Ancak bu dilsel kalıplar, bireyin duygularını en güzel bir şekilde ifade edecek tarzda olmalıdır. Daha sonra anne, çocuğuna dili güzel kullanması için çeşitli tembihlerde bulunur ve şunları söyler: "*Bunu böyle söyleme, şu şekilde söyle, böyle telaffuz etme bunun yerine bu şekilde konuş, toplumda böyle konuşman kaba olur. Bunun yerine şöyle söylemen daha kibar olur.*" Bu şekilde güzel dil, eski nesilden yeni nesile aktarılmış olur. Ancak gelişmiş toplumlarda bile bu hayati konuya ilgi göstermeyen, genç neslin dilinin anne babasından değil de farklı yerlerden öğrenmesine izin veren sınıflar vardır. Bu nedenle çocukları en güzel bir şekilde yetiştirmek, her anne baba için zorunlu bir görevdir. (Ferîha, 1955, 155-156).

Enîs Ferîha'ya göre Arap toplumunda bir çocuğun dilinin güzel olması hiç kimsenin umurunda değildir. Çünkü Araplarda, Âmmîce'nin bir çocuğun onunla büyüyeceği güzel sofistike dil olmadığına dair önyargılar bulunmaktadır. Arap toplumunda Âmmîcenin özensiz bir dil olduğu düşünülmektedir. Ayrıca çocuğun ileride okulda öğreneceği güzel dilin fasîh Arapça olduğunu söylemek çocuğun anadiline değer vermemek anlamına gelmektedir. Dolayısıyla çocuğun anadiline olan ilgisi Arap toplumu için bir önem arz etmemektedir. Çünkü okul ileride onun doğru eğitimiyle ilgilenecektir (!) Aslında çocuk okulda hayata yabancı bir dil öğrenmektedir. Okulda öğrendiği bu dil, hayatın reddettiği bir dildir. Neticede Arap, İkili bir şahsiyete girmektedir. Kendi dilini konuşurken giydiği doğal sevgi dolu bir kişilik, resmi makamlarda olduğunda ise günlük hayatına dair garip sözler söylemek zorunda kaldığı yapmacıklı ve heybetli bir kişiliktir (Ferîha, 1955, 156).

Müellif, Arap toplumunda iletişim dili olarak kullanılan Âmmîcenin çocuğun anadili olduğunu söylemiş, bu dilin fasîh dilden daha kıymetli olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Okulda öğretilen fasîh dilin ise çocuğun anadiline ve hayata yabancı olduğunu, zorunlu olarak öğretildiğini belirtmiştir. Neticede Arapın, toplumda iki farklı kişiliğe bürünmesinin kaçınılmaz olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Kişiliğin oluşumunu etkileyen başka faktörler de bulunmaktadır. Mesela kendini iyi ifade edebilmek, kişiliğin oluşmasında önemli bir faktördür. Bu konuda Enis Feriha, Arap bir çocuk ile batılı bir çocuk arasında dilsel bir mukayese yaparak şunları söylemiştir: *“Aynı yaştaki Arap bir çocukla batılı bir çocuk arasında karşılaştırma yaparsanız, batılı çocuğun sizinle anlaşılır ifadelerle ve sağlam kelime dağarcığıyla zengin konuşabildiğini, konuşmasında tereddüt etmediğini, kekeleymediğini görürsünüz. Bu durum sizin üzerinizde olumlu bir etki bırakır. Ancak aynı konuyu Arap bir çocukla konuştuğunuzda onun dilini zayıf ve kusurlu bulursunuz. Ayrıca Arap çocuğun kelime dağarcığındaki eksiklikten şikâyet edersiniz. Bu durumun nedeni toplumdaki dilsel ikilikten ve Âmmîce’yi kötü bir dil olarak görmemizden kaynaklanıyor. Bu konuda şöyle bir itiraz gelebilir. Aslında bu mesele eğitim ve kültür meselesidir. Bu meselenin dille bir ilgisi yoktur. Anne ve babanın kültürel düzeyi yükseldiğinde çocuğun dili de gelişir. Evet, hiç şüphe yok ki bu doğrudur. Ancak asıl sorun, eğitim ve kültür sorunu olmaktan çok toplumdaki iki dillilik sorunudur.”* (Feriha, 1955, 156-157).

Enis Feriha, aslında fasih dili Arap toplumu için başlı başına bir problem olarak görmüştür. Ayrıca Âmmîce’yi fasih dil seviyesine çıkarmak istemektedir. Müellif amacına ulaşmak için toplum içindeki iki dilliliğin olumsuz yansımalarını kendine has üslubuyla somutlaştırarak anlatmıştır. Bu konu hakkında Londra’da bir otel salonunda yedi yaşındaki bir İngiliz kızla yaptığı akıcı sohbetini anlatarak iki dilliliğin Arap toplumundaki yansımalarını tahlil etmeye çalışmıştır.

“Londra’da bir otel salonunda yedi yaşındaki bir İngiliz kız çocuğuyla geçirdiğim yarım saati asla unutmuyorum. Küçük kız, annesinin kendisi için aldığı şeylerle meşguldü. Beni görünce şöyle söyledi: ‘Sizce bu elbise güzel mi? Bunu annem benim için Londra’dan aldı.’ Ben de evet güzel dedim. Küçük kıza sen Londralı mısın? Dedim. Hayır, ben Bristolluyum dedi. Sabah erkenden okul ihtiyaçlarımızı almak için Londra’ya geldik. Annem Londra’dan alışveriş yapmayı sever ve bizi de yanında götürür. Ama küçük kardeşim Londra gibi büyük bir şehre seyahat etmenin ve gelmenin anlamına kavrayamadığı için onu getirmedi. Ayrıca hava çok güzel olduğu için de çok şanslıyız. Çünkü geçen sefer Londra’ya geldiğimizde hava yağmurluydu. Bugün ise hava çok güzel. Daha sonra ben, kızın bileğinde estetik bir bileklik fark ettim. Ona dedim ki bu bilekliği annen Londra’dan mı aldı? Hayır, bu bilekliği Hindistan’dan aldım. Size Hindistan’da doğduğumu ve babamın halen Hindistan’da olduğunu söylemedim. Aslında Hindistan hakkında hiçbir şey hatırlamıyorum. Küçükken Bristol’de bir okula gönderildim. Kız kardeşim ise Hindistan hakkında çok şey biliyor ve Hintçe konuşabiliyor. Daha sonra kız çocuğu konuşmaya devam etti ve bana ailesinden, okulundan, Bristol’dan, Londra’ya yaptığı gezilerden ve küçük kardeşine sürpriz yapacağından bahsetti. (Feriha, 1955, 157-158).

Anlattığım bu olay çok basit ve önemsiz gelebilir. Okuyucu burada bu olaydan niçin bahsettiğimi sorabilir? Sebebi şudur: Bu kızla tanıştığım gün aslında aklımda batılı bir çocuk ile Arap bir çocuğun dilini karşılaştırıyordum. Neticede bu olay düşüncemi doğruladı ve küçük kızın kişiliğine hayran kalmaktan kendimi alamadım. Ona olan hayranlığım ve ilgimin nedeni ise onun o akıcı, esnek ve tatlı diliydi. Çünkü kız, tereddüt etmeden ve kekeleymeden konuşuyordu. Kız anlatacağı şeyi nasıl ifade edeceğini akıcı bir şekilde çok düşünmeden söylüyordu. Cümlelerini ifade etmek için kelime aramadı. Çünkü kelimeler onun küçük aklında vardı. Yani küçük kızın küçük beyni ile dili arasında inanılmaz bir uyum vardı. Ancak Arap toplumunda bu yaştaki çocuklarımıza baktığımız zaman çocukların dilleri ve beyinleri arasında bir kopukluk görüyoruz. Çocuklarımızın kendilerini rahat hissettiklerini düşünmüyorum. Genel veya belirli bir konu etrafında dönen, sürekli birbirleriyle bağlantılı bir sohbette Arap çocuklar bizimle konuştuklarında kendilerine güvenmediklerini

görüyorum. Çünkü Arap çocuklara iki dilde konuşmayı öğretmedik. Yarın okulda öğrenecekler dedik. Ancak bir Arap atasözünde söylendiği gibi: *يعلكوا ما طاب لهم العلك* ‘çocuklarımız kendilerine iyi gelen sakızı çiğnemeye devam edeceklerdir.’ (Ferîha, 1955, 158-159).

Sıradan insanların sizinle bir şey hakkında konuşurken kullandıkları dili, bilmedikleri anlamadıkları bir kelimeyi nasıl tekrarladıklarını, döndürdüklerini ve aradıklarını fark ettiniz mi? Bana gelince, insanları gözlemledim ve üzümlere söylüyorum insanların iki dillilik nedeniyle dillerindeki büyük bolluk, sofistike bir uygar aşamada olmaktansa ilkel bir aşamada olmaya daha yakın bir durumdur.” demiştir (Ferîha, 1955, 159).

Müellif, iki dilliliğin toplumda bir çatışmaya neden olduğunu, kişiliğin oluşumunda olumsuz etkisi olduğunu söylemiştir. Özellikle çocuklar bu durumdan daha fazla etkilenmiştir. Bu sebeple Arap çocukların kendilerini tam olarak ifade edemediklerini ve özgüvenlerinin düşük olduğunu savunmuştur.

Enîs Ferîha, Arap toplumundaki iki dilliliğin insanları bilinçsiz bir şekilde dillerden birini edebi çevrenin ve resmi makamların dili olarak görmeye zorlamakta, diğer dili ise evin ve pazarın dili olan kaba zayıf bir konuşma dili olarak görmeye çalışmakta olduğunu söylemiştir. Ancak gerçek acı tablo şudur ki fasîh dil, iletişim dili olarak pek fazla kullanılmamaktadır. Fasîh dil, daha çok resmi makamlar için rafta tutulmaktadır. Neticede hayattaki resmi pozisyonlar çok azdır. Sıradan normal hayat ise resmi makamların küçük bir paya sahip olduğu büyük bir alandır (Ferîha, 1955, 163).

4.7.4. Güzel Sanatlar Üzerindeki Etkisi

Tiyatro, dil ile yakın ilişkisi olan önemli bir kültürel aktivitedir. Tiyatro, medeni milletlerin övündüğü güzel sanatlardan biridir. Ancak tiyatro Araplarda fazla gelişmemiştir ve sadece çocukları eğlendiren bir seviyede kalmıştır. Arap ülkelerindeki tiyatronun gelişmemesinin öncelikli nedeni ise fasîh Arapçadır. Çünkü fasîh dil tiyatronun diline uygun olmayan büyük bir engeldir.

Bu konu açık ve net olup ispata gerek duyulmamaktadır. Mesela tiyatrodaki komik, tarihsel, felsefi, romantik ya da trajik konulu bir roman, doğal yaşam sahnelerinden bir sahneyi temsil etmektedir. Londra’da, Paris’te, Berlin’de ya da Milano’da herhangi bir tiyatroya gidilirse orada geçirilen zamanda roman yaşanmış gibi hissedilmektedir (Ferîha, 1955, 163-164). Çünkü romandaki şahısların dili yaşayan dildir. O şahıslar eğer gülerse gülmeleri doğaldır. Eğer ağlarsa ağlamaları gerçektir. Eğer seviyorlarsa gerçekten sevmişlerdir. Ancak Arap toplumunun sunduğu tiyatrodaki gerçekçi insani kişilikler bulunmamaktadır (Ferîha, 1955, 165).

Enîs Ferîha, Arap toplumunun tiyatrodaki geri kalmasını fasîh Arapça’ya bağlamıştır. Bu konuda gelebilecek itirazlara karşı şöyle söylemiştir: “*Arapların tiyatrodaki geri kalmasının nedenini yazarıda oyuncuda, yönetimde bulabilirsiniz. Yazarımız henüz doğmamış, oyuncumuz henüz oyunculuk kurallarını öğrenmemiş veya yönetmenimizin edebi zevkten yoksun olduğunu söyleyebilirsiniz. Bu söylediklerinizde doğruluk payı olabilir. Ancak tiyatro hayat içindir, insan içindir, insanların olayları içindir. Tiyatro insanların diliyle ifade edilir. Fasîh Arapça ise geçmiş milletlerin dilidir. Hayat geçmiş milletlerin diliyle ifade edilemez.*” (Ferîha, 1955, 165-166).

Müellif, iki dilliliğin güzel sanatlar üzerindeki etkisini anlatırken bunu sadece tiyatroyla sınırlandırmıştır. Müellifin bu konu hakkındaki görüşlerine onun yaşadığı dönem çerçevesinden bakıldığı zaman bir miktar doğru olabilir. Ancak fasîh Arapçanın çeşitli sanatlarda kendini ispatladığı bilinen bir gerçektir. Mesela çok eski zamanlardan beri şiir ve edebiyata önem veren Araplar fasîh dili kullanmışlardır. Ayrıca Arap hat sanatı bugün dünyada öne çıkmayı başaran önemli sanat kollarından biridir.

Enîs Ferîha toplumdaki iki dilliliğin ortaya çıkardığı derin yaraların neredeyse tek nedeninin fasîh dil olduğunu söylemek istemesi acımasız ve altı boş bir eleştiri olarak görülmüştür. Çünkü insanları var olan bir gerçeklikten -ki bu gerçeklik fasîh Arapça'dır- uzaklaştırmaya çalışmak sorunu çözmediği gibi sorunu daha muğlak hale getirmektedir. Bu nedenle müellifin yapmak istediği, kaş yaparken göz çıkarmaya benzemektedir.

5. ENÎS FERÎHA'YA GÖRE DİLSEL PROBLEMLERİN ÇÖZÜMÜ

Enîs Ferîha'nın dilsel problemlere ait görüşleri ayrıntılı bir şekilde bir önceki bölüm başlığında değerlendirilmiştir. Neticede müellifin, fikirlerini iki ana başlık altında toplamaya çalıştığı görülmüştür. Birincisi, Arap toplumundaki iki dillilik meselesidir. İkincisi ise Arap gramerinin felsefe ve mantıktan soyutlanması gerekliliğidir. Çalışmanın bu bölümünde ise ilk olarak müellifin iki dillilik meselesi hakkındaki çözüm önerileri, daha sonra Arap grameri hakkındaki çözüm önerileri birlikte değerlendirilmiştir. Çünkü Ferîha'nın her iki konu hakkında sunmuş olduğu çözüm önerileri birbirleriyle bağlantılıdır.

Herhangi bir problemin çözülmesi için öncelikle problemin anlaşılması gerekmektedir. Daha sonra kararlı, bilimsel ve objektif bir iradeye sahip olunmalıdır. Problem ne kadar zor olursa olsun her sorun çözülebilir. Müellif, gerekli şartların sağlanması halinde Arap toplumundaki iki dillilik sorununun çözülebileceğine inanmaktadır. Bu konuda beş farklı çözüm önerisinin varlığından bahsetmiştir. İlk dört çözüm önerisi Arap toplumunda karşılık bulan mevcut genel değerlendirmelerdir. Beşinci öneri ise müellifin sunmuş olduğu çözüm önerisidir. Bu öneriler şunlardır:

- Fasîh Arapça'yı iletişim dili yapmak
- Durumu olduğu gibi bırakmak
- Mevcut bir lehçeyi zorunlu kılmak
- Tek tip bir lehçe (evrensel yapay bir dil) oluşturmak
- Müşterek konuşulan Arap lehçesini kullanmak (Ferîha, 1955, 170).

Enîs Ferîha, dilsel problemlerin ana kaynağının fasîh Arapça ve onun kurallarıyla ilgili olduğunu birçok yerde zikretmiştir. Müellif, yukarıda sunulan önerilere geçmeden önce özellikle ikinci öneriye tamamen karşı olduğunu belirtmiştir. Çünkü çözüm için durumu olduğu gibi kabul etmek bir çözüm değil, olsa olsa çözümsüzlüğün devamı olacağını söylemiştir (Ferîha, 1955, 170).

5.1. Fasîh Arapçayı İletişim Dili Yapmak

Arap dünyasında dilsel varlığını pek fazla hissetmeyen az sayıda bir grup samimi insan bulunmaktadır. Bu insanlar, fasîh Arapça'yı iletişim dili yapmanın dilsel sorunları çözeceğine inanmaktadır. Onlar, günlük konuşma dilinin fasîh dil olması gerektiğini savunmuştur. Bu gurubun içerisinde Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi'nin kurucusu Lübnanlı politikacı yazar Antun Sadi'de (1904-1949) bulunmaktadır. Bu samimi gurup; çocukları belli bir yaşa gelmeden önce, beyan ve nahiv kitaplarına fazla dalmadan, çocuklarına fasîh dili öğretmişlerdir. Yani çocuklar büyüdüğü zaman fasîh dili doğal olarak öğrenmiş olmaktadır. Neticede bu dil, çocuklar için bir melekeye dönüşmektedir. Ancak bu insanlar sorunun gerçek mahiyetini anlamadığı için problem çözülememiştir. Sorunun özü ise fasîh Arapçanın anlamada ve anlatmada daha çok i'râbla ilgili sorunları olmasıdır.

Bu dilsel ekolün bakış açısına göre fasîh Arapça hem İslam'dan önce hem de sonra bir zamanlar iletişim dili olarak kullanılmıştır. Lakin bu dil, ana vatanından çıktıktan sonra ve Arap olmayanlar fasîh dille tanıştıklarında bozulmalar başlamış, neticede Âmmîce gibi lehçeler ortaya çıkmıştır. Fasîh dili iletişim dili yapmak isteyenler için bu mantıklı bir açıklamadır. Çünkü Arap toplumundaki lehçeler; bir bozulma, dilin fesada uğraması veya dilsel bir çöküş olarak görülmüştür. Doğal olarak samimi olan gurubun, dilsel sorunların çözümündeki bir sonraki adımı eski olan dili eski haline döndürmeye çalışmak olacaktır. Müellife göre Arap toplumundaki iki dillilik sorunu

hakkında duyarlı olan bir gurup insanın mantığı budur. Bu insanlar fasîh Arapçayı iletişim dili yapmanın bütün dilsel sorunları çözeceğine inanmaktadır (Ferîha, 1955, 171).

Enîs Ferîha'nın bahsettiği bu samimi insanlar, fasîh dili, eskiden olduğu gibi iletişim dili yapmak istemişlerdir. Neticede dilsel sorunların bu şekilde çözüme kavuşacağına inanmışlardır. Ancak Ferîha, bu görüşe üç açıdan katılmamıştır. Birincisi, fasîh Arapçanın İslam'dan önce veya sonra konuşma dili olduğunu kabul etmemiştir. Çünkü bu konuda gramercilerin çalışmalarına göre, Arap yarımadasında konuşulan çok fazla lehçe bulunmaktadır. İslam'dan önce veya sonra bu lehçelerin hangisinin iletişim dili olduğu ise bölgeden bölgeye değişmektedir. Bu durum fasîh dilin İslamiyet'ten önce veya sonra genel bir iletişim dili olmadığını göstermektedir. Ayrıca Enîs Ferîha bu meselede: *"Eğer geçmişte fasîh Arapça halkın dili olduysa, insanlar fasîh Arapçanın halkın dili olma özelliğini neden bu kadar kısa sürede kaybettiler?"* diyerek eleştirmiştir. İkincisi, Enîs Ferîha hiçbir zaman Âmmîce'yi bir bozulma, çöküş veya kötü bir dil olarak görmemiştir. Ona göre Âmmîce; her zaman yaşayan, büyüyen ve gelişen bir dil olmuştur. Fasîh dili iletişim dili yapmak isteyenler ise Âmmî dilini bir bozulma ve çöküş olarak görmüşlerdir. Üçüncüsüne gelince, Ferîha'ya göre kurallara boğulmuş bir dilin doğasında zorunlu olarak lehçelere ayrılmak vardır. Bu nedenle i'râbın kalıcı bir kıymeti yoktur. İ'râb sadece bir süslemedir. Dolayısıyla fasîh Arapça i'râba çok fazla önem verdiği için iletişim dili olmaya uygun değildir. (Ferîha, 1955, 172-173).

Enîs Ferîha, fasîh dili iletişim dili yapmanın çoğunluğun görüşü olmadığını, Arap toplumu içinde samimi az bir gurup insanın savunduğu bir şey olduğunu söylemiştir. Ancak bu durum müellifin söylediği gibi değildir. Çünkü bugün birçok dilbilimci, fasîh dilin iletişim dili olması gerektiğine inanmakta ve birçok dilsel problemin bu şekilde çözüme kavuşacağını savunmaktadır. Mesela modern dönem dilcilerinden sayılan Arap dili ve edebiyatı âlimi Şevki Dayf (1910-2005), fasîh Arapçanın en önemli taraflarından birinin i'râb olduğunu söyler. Lehçelerde (Âmmîce) ise i'râba pek önem verilmediğini kelimenin sonunun sükûn üzere okunduğunu belirtir. Neticede kuralsız olan lehçe yerine kuralları olan bir dilin toplum içinde kullanılmasının daha doğru olduğunu söylemek istemiştir (Dayf, 1994, 11).

Ferîha, bahsettiği samimi gurubun fasîh Arapça'yı çocuklara öğretme yöntemini beğenmekle birlikte bu insanların Âmmîce hakkındaki görüşlerini reddetmektedir. Çünkü müellif, fasîh Arapçanın zor ve çetrefilli kurallarla çevrili olduğunu düşündüğü için onun iletişim dili olamayacağını savunmaktadır. Ayrıca fasîh dilin iletişim dili yapılmasının, dilsel sorunları çözmek için tek başına yeterli olamayacağını da belirtmiştir.

5.2. Mevcut Bir Lehçeyi Zorunlu Kılmak

Müellifin bu konu hakkındaki görüşlerine nesilden nesile aktarılan edebi lehçenin ortaya çıkışına etki eden belirleyici faktörler başlığında değinilmiştir. Bu sebeple bu konu hakkındaki bilgiler kısa tutulmuştur (bk. Sayfa, 45-49).

Ferîha, bir çözüm olarak sunulan bu önerinin de iki dillilikle ilgili dilsel sorunları ortadan kaldıramayacağına inanmaktadır. Çünkü bir dilin hem iletişim dili hem de resmi dil seviyesine çıkması için gerekli olan belirleyici faktörlerin zamana ve mekâna göre değişeceğini söylemiştir. Dilbiliminin tarihi ışığı altında bu işin gerçekleşmiş örneklerini vermiştir. Yani mevcut bir lehçeyi zorunlu kılarak onu edebi dil mertebesine yükselten çeşitli yüksek otoritelerin varlığından bahsetmiştir. Mesela Rusça, Almanca, Fransızca, İngilizce, İspanyolca ve fasîh Arapça tüm bu lehçelerin yüksek bir otorite tarafından edebi diller mertebesine yükseltildiğini söylemiştir (Ferîha, 1955, 174). Ayrıca, müellif her dönemin kendi şartları içerisinde yüksek bir otoriteye sahip olduğunu

belirtmiştir. Bu nedenle herhangi bir dilin resmi, edebi dil seviyesine çıkmasını sağlayan faktörlerin zamana göre değişebileceğine vurgu yapmış ve günümüzdeki tek yüksek otoritenin ise halkın kendisi olduğunu söylemiştir. Bugün, Arap toplumunda insani unsurun dışında kalan tüm otoritelerin zamanını yitirdiğini dolayısıyla geçerliliklerini kaybettiklerini savunmuştur. Nitekim Ferîha, halkın seçtiği lehçenin iletişim dili olacağına ve bir gün edebi resmi dil seviyesine yükseleceğine inanmaktadır. (Ferîha, 1955, 175).

Enîs Ferîha'nın, bir dili fasîh dil seviyesine çıkaran en önemli faktörün sadece insan unsuru olduğu hakkındaki görüşüne katılmıyoruz. Çünkü bugün tek otoritenin batı olduğu açık ve net bir şekilde ortadadır. Nitekim müellifin fikirlerinin de batı yönlü olduğu görülmektedir (bk. Sayfa, 55). Ayrıca bir lehçeyi resmi dil seviyesine yükselten belirleyici faktörlerin eskiden olduğu gibi şimdi de varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Mesela Kur'ân-ı Kerîm'in dili olan fasîh Arapça; İslam dininin etkisiyle dün değerli olduğu gibi bugün de yarın da önemini korumaya devam edecektir.

5.3. Tek Tip Bir Lehçe Oluşturmak

İngilizcede bu konuya '*Constructed language*' denir. İnşa edilmiş dil anlamına gelmektedir. Bu durum dilin doğal gelişiminin bir sonucu değildir. Bu terimle oluşturulmaya çalışılan yapay bir dil kastedilmektedir (Ferîha, 1955, 176).

Bu konuda insanlar iki farklı görüşe sahiptir. Birinci görüşe göre, yapay bir dil oluşturmak mümkün değildir. Çünkü milletin ruhu sadece orijinal dilde bulunur. Yapay dilde ruh yoktur. İkinci görüşe göre ise yapay bir dil oluşturmak kolay bir iştir. Çünkü insan medeni ilerleyişinde fikir birliği ve karşılıklı anlayış gerektiren bir mertebeye ulaşmıştır. Bu nedenle yapay bir dil (yeni bir dil) oluşturmak mümkündür.

Yapay dilin görevi hakkında da insanlar iki gruba ayrılmıştır. Birinci grup, bu yapay dilin varlığını devletlerin birbirleriyle anlaşmaları için olduğunu söylemiştir. Ancak bu dil, milli dilin yerine geçmemeli ve onunla çelişmemelidir. İkinci tutucu grup ise bu yapay dilin halk tarafından da kullanılabileceğini yani milli dilin yerini alabileceğini savunmuştur. Çünkü dilde nihai hedef, duygu ve özlemde birleşmiş bir dünya yaratmaktır (Ferîha, 1955, 177).

Enîs Ferîha, dilsel karmaşanın yerine evrensel yapay bir dil oluşturma girişimini aşağıdaki ilkelerden birisine dayanacağını söylemiştir.

- Yerleşik evrensel bir dil, bilinen dillerden veya belli bir dilden oluşturulamaz. Bilakis, yeni kelimelerden, yeni bir gramerden, üsluptan, yeni bir sözdiziminden ve son derece basit bir mantıktan oluşması gerekmektedir. Ayrıca yazımın telaffuzla eşleşmesi gerekmektedir.
- Evrensel dilin; Latince, Yunanca ve Sanskritçe gibi iyi bilinen klasik dillere dayanması gerekmektedir.
- Evrensel dil, bilinen farklı dillerin ortak bilimsel terimlerini almalıdır. Ayrıca dilsel değeri olan sembollerin bir karışımı olmalıdır.
- Yazım kurallarında köklü bir değişiklik yapıldıktan sonra basitleştirilmiş kolay Latince veya İngilizce evrensel dil olmalıdır. Yani, zengin ve yaygın bir dilin tanınması ve geleceğin dili haline getirilmesi gerekir (Ferîha, 1955, 178-179).

Müellife göre evrensel yapay dil, İnsan unsurundan uzaktır. İfade ve lafızda etkileyicilikten uzak mekanik bir durumdur. İnsanlar hiçbir zaman yapay bir dili kabul etmezler, çünkü o, insanların edebiyatını kaybettirir, tarihle bağını kopartır. Halkın hikâyelerinin, şarkılarının, fıkralarının yapay bir dille ifade edilmesi mümkün değildir (Ferîha, 1955, 180).

Enîs Ferîha, toplumun iki dilliliğin neden olduğu dilsel karmaşadan kurtulması için evrensel yapay dil yerine müşterek konuşulan bir iletişim diline ihtiyacı olduğunu söylemiştir. Bu konu hakkında: *“Arap toplumunun sorunlarına gelince, farklı toplumlarda yerleştirilmeye çalışılan yapay dilin veya evrensel dilin oluşturduğu sorunlardan tamamen farklıdır. Eğer Arap toplumunda tek tip konuşulan bir Arapça ortaya koymak istiyorsak, bu bir dilin ortadan kaldırılması veya onun yerine başka bir dil getirmek istediğimiz anlamına gelmez. Böyle bir şey yapmak bizim aklımıza gelmiyor. Çünkü son otuz yılda siyasî, toplumsal ve kültürel faktörlerin etkisiyle ortaya çıkan ve Arap halkları arasında müşterek olan sade bir Arap dilimiz bulunmaktadır. Bahsettiğimiz dil; Filistinli, Lübnanlı, Suriyeli, Iraklı ve Mısırlı kültürlü insanların konuştuğu dil olup Arap toplumunun büyük bir kısmını kapsamaktadır. Bu dil; Beyrut, Bağdat, Şam ve Mısır’daki Arap üniversitelerinde konferans dili olarak kullanılmaktadır. Ayrıca müşterek konuşulan bu lehçe; basın, yayın, turistik, ticaret ve eğitim alanında kullanılan gelişmiş Arap toplumunun dilidir.*

Toplumsal yüksek kesimleri tarafından kabul görmüş olan bu müşterek Arap lehçesi kurallara boğulmuş bir dil değildir. Bilakis, halkın lehçesi olup bölgesellikten uzaktır. Ayrıca İfadelerinde, sözdiziminde ve kelimelerinde fasîh dile dayanır. Biz, bu noktada önemli bir hususu vurgulamak istiyoruz. Fasîh Arapça’yı iletişim dili yapmak isteyenler şöyle söylüyorlar: ‘Siz eğitilmiş, kültürlü insanları dinleyin çünkü bu insanlar fasîh dile yakın bir şekilde konuşuyorlar, Âmmî dilini kullanmıyorlar. Eğer biz fasîh dile daveti biraz daha sıkı tutarsak belli bir zaman sonra insanlar fasîh dili konuşmaya başlayacaktır.’ Bu düşünce bize göre doğru değildir. Ancak biz müşterek Arap lehçesini yakından inceledik. Bu dili konuşan çevrelere katıldık ve konuşmacılarını gözlemledik. Neticede müşterek konuşulan Arap lehçesinde dilsel problemlerimizi tatmin edici çözümler gördük.

Kısacası dilsel sorunlarımıza tatmin edici çözümün Arap ülkelerinde kullanılan ve edebiyatçıların dili olan tek tip lehçenin kabulü olacaktır. Bu sebepten herhangi bir yeni dil ortaya koymanın gerek olmadığını söylüyoruz. Çünkü bizim tek bir dilimiz vardır. O da hayatı basitleştiren, kolaylaştıran, içinde doğduğumuz dildir.” demiştir (Ferîha, 1955, 181-182).

Enîs Ferîha, yeni evrensel yapay bir dil oluşturmaının Arap toplumundaki iki dillilik problemini çözemeyeceğini söylemiştir. Ayrıca fasîh Arapça’yı İletişim dili olarak kabul etmekle veya Âmmîce’yi resmi ve edebi dil seviyesine çıkartmakla dilsel sorunların çözülemeyeceğini anlamış ve orta bir yol bulmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Arap toplumunda hem edebi, kültürlü çevreyi hem de sıradan halkı bir araya getirebilecek ortak bir dilden bahsetmiştir. Bu dilin adı müşterek konuşulan Arap lehçesidir. Müellif, bu lehçenin bazı noktalarda fasîh dile dayandığını, gramer noktasında ise fasîh dilden farklı olduğunu söylemiştir. Ayrıca müşterek konuşulan Arap lehçesinin özellikle son otuz yılda yaygınlaştığını bu dilin hem halk tarafından hem edebi çevre tarafından yaygın bir şekilde kullanıldığını belirtmiştir.

5.4. Müşterek Konuşulan Arap Lehçesi ve Özellikleri

Müşterek konuşulan Arap lehçesi; Mekke ve çevresinde dinî, siyasî ve ekonomik şartların etkisiyle İslam’dan önce ortaya çıkmış, halk tarafından iletişim dili olarak kullanılmış bir dildir (Abduttevvâb, 1420, 78). Bu dil, son yıllarda gelişme göstermiş hem edebi çevre hem de halk tarafından benimsenerek birçok ülkede yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Ferîha, 1955, 181).

Eğitilmiş Araplar arasında yaygın olarak kullanılan müşterek Arap lehçesi, Arap hayatının şartları tarafından oluşturulmuştur. Onu fasîh dilden farklı kılan şey, esnek pürüzsüz itaatkâr bir dil olmasını sağlayan özelliklere sahip olmasıdır. Edebi Arap dili olmaya uygun olan bu müşterek Arap

lehçesinin en önemli özellikleri şunlardır: İ'râbın olmaması, müşterek normlara sahip olması ve kullanılan kelimelerde fasîh dile dayanmasıdır (Ferîha, 1955, 183).

Arap aydınların kullandıkları müşterek Arap lehçesi kurallara boğulmamıştır. Yani müşterek Arap lehçesinde i'râb, âmil ma'mul ilişkisine önem verilmemiştir. Bu durum dilin hayatla baş edebilme yeteneğinin göstergelerinden birisidir. Çünkü i'râbın hayatta kalma değeri yoktur. Yani i'râb anlamak ve kavramak için zorunlu olsaydı hayat i'râb üzerinde kalırdı. Ancak bu gerçekleşmemiştir. İ'râb sadece bir süs olduğu için ve eski zihniyetin bir kalıntısı olduğu için hayat onu dışlamıştır. Bu durumun delile ihtiyacı yoktur. Çünkü Arapçanın tarihi bu iddianın doğruluğunu ispatlamaktadır. İ'râb düşünceye engel olmaktadır. Müşterek konuşulan Arap lehçesinde i'râbın olmaması, konuşmayı kolaylaştırmaya yönelik önemli bir adımdır. Böylece konuşma, düşünce için bir kaldırım taşına dönüşmektedir (Ferîha, 1955, 184).

Enîs Ferîha'nın müşterek Arap lehçesinde i'râbın düşürülmesinden kastettiği şeyin özellikle kelime sonlarının nasıl okunacağıyla ilgilidir. Bu konuda müellif, i'râbın kafa karışıklığına neden olduğunu, onun düşünceyi engellediğini söylemiştir. Yani konuşma veya okuma esnasında bir kelimenin sonunun dammeli mi kesralı mı veya fethalı mı okunacağını düşünmek duraksamaya neden olmaktadır. Dolayısıyla bu durum düşünceye engel olmaktadır. Özellikle Arap olmayanların i'râb yüzünden birçok sıkıntı çektiğini dile getirmiştir.

Norm: Dilde üzerinde anlaşmaya varılan ve kabul edilen ortak, genel, tanıdık kurallardır. Müşterek konuşulan Arap lehçesinin bir özelliği de ortak normlara sahip olmasıdır. Mesela bu lehçe konuşma dilinde olduğu gibi gramer kurallarına boğulmamış ortak bir norma sahiptir. Yani dilbilgisi açısından uyumlu kuralları bulunmaktadır. Mesela müşterek Arap lehçesinde zamirlerin sayısı; fasîh Arapça'da olduğu gibi on dört değil, konuşma dilinde olduğu gibi sekiz tanedir. Bu ortak norm bir dilin ekonomiklik ilkesiyle ilgilidir (bk. Sayfa, 54). Bu zamirler şunlardır: ' هو هي هم، أنت أنت أنتو، ' bu zamirlerin telaffuzları bölgeden bölgeye farklı olabilir. Ancak gelecek nesillere bu zamirlerin telaffuzu öğretilir. Burada önemli olan Arapların yazı dilinden altı zamiri düşürmüş olmalarıdır. Neticede zamirlerin sayısı düşünce mâzî muzâri ve emir fiil çekimleri sayı olarak azalmış olacaktır. Bu şekilde i'râbda kolaylaşmış olur (Ferîha, 1955, 185).

Müşterek konuşulan Arap lehçesinde sayılarla ilgili kurallar tektir. Bu dili kullanan Mısırlı, Iraklı ve Suriyeli Araplar sayıları şu şekilde tek bir ortak normda kullanmıştır:

'وخمستعشر ولد، خمستعشر بنت' 'ثلاث رجال وثلاث نسوان'

Bu cümleleri okurken telaffuz farklı söylenebilir. Ancak bu mesele telaffuz kurallarını oluştururken çözülmesi kolay olan ikincil bir konudur. Önemli olan Mısırlıların, Iraklıların, Suriyelilerin ve Lübnanlıların istemeden ve önceden bilgi sahibi olmadan veya tasarlamadan sayı kuralları üzerinde hem fikir olmalarıdır. Müşterek Arap lehçesindeki sayı kuralları karmaşık olmayan kurallardır. Çünkü hayat sayı kurallarını bu lehçede basitleştirmiş ve kolaylaştırmıştır. Ayrıca müşterek Arap lehçesinin sözdiziminde de sayılara benzer ortak kolay kullanımlar bulunmaktadır (Ferîha, 1955, 186).

Fasîh dilde üç ile on arası sayılar müfred sayı olarak kabul edilir bu sayılar ile temyiz arasında cinsiyette zıtlık vardır. Ancak Enîs Ferîha'nın bahsettiği müşterek konuşulan Arap lehçesinde ise üç ile on arasındaki sayılarda sayı ile temyiz arasında cinsiyette zıtlık olmadığı görülmektedir. Bu durum bir kolaylık olarak görülebilir.

Fasîh dilde on bir ile on dokuz arasındaki sayılar mürekkep sayı olarak bilinir. Birlik ve onluktan oluşan bu sayı türünün kelimeleri ayrı yazılmaktadır. Ayrıca bu sayılar fetha üzere mebnidir. Bu sayıların temyizi müfred mansûb gelir ve cinsiyette de uyum vardır (İbn Hişâm, 1422,

240-241). Enîs Ferîha'nın bahsettiği müşterek konuşulan Arap lehçesinde ise mürekkep sayılar bitişik yazılmıştır ve cinsiyette uyum aranmadığı görülmüştür. Ayrıca müellif telaffuzun farklı olabileceğini belirtmiştir.

Müellif, Arap toplumunda eğitimli sınıflar arasında yaygın olarak kullanılan müşterek Arap lehçesinin kelime dağarcığını, ifadelerini ve üslubunu fasîh dile dayandığını söylemiştir. Çünkü fasîh Arapça kelime dağarcığı ve ifadeleri bakımından zengindir. Avrupa dillerinin, Latince ve Yunancadan faydalandığı gibi müşterek Arap lehçesinin de fasîh Arapça'dan faydalanmasını normal karşılamıştır.

Arapça, belirli bir yere kadar yeni hayata ayak uydurabilmiştir. Bu nedenle Arap dili; alıntı yapmayı, tercüme, kıyâs ve tevlîdi zorunlu kılmıştır. Bahsedilen bu dilsel olgular, eğitimli kişilerin dillerinde yani müşterek Arap lehçesinde kendini göstermektedir. Sonuç olarak, edebi bir dil olan müşterek konuşulan Arap lehçesi hayatın kolaylaştırdığı şekliyle yumuşak, basitleştirilmiş fasîh dildir. Eğitimli insanların da konuştuğu bu dilin başarısından, yaygınlığından bahsetmek ve onu resmi dil seviyesine çıkarmak Arap toplumuna düşmektedir (Ferîha, 1955, 187).

Enîs Ferîha'nın müşterek konuşulan Arap lehçesi hakkındaki görüşleri değerlendirildiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır: Müellif Arap toplumundaki iki dillilik meselesinin çözümü için önerilen mevcut düşünceleri reddetmektedir (bk. Sayfa, 65). Bunun yerine son yıllarda birçok Arap ülkesinde ortak konuşulan bir lehçenin kabulünden bahsetmiştir. Ortak bir paydada buluşmaya çalışan müellif müşterek dili; kelimelerinde, sözdiziminde fasîh Arapçaya dayandırmıştır. Ancak i'râb konusunda, bazı gramer kurallarında fasîh dilden ayrı tutmuştur. Çünkü Ferîha, i'râbın düşüncede duraksamaya neden olduğunu savunmuştur. Bu sebepten i'râbı reddetmektedir. Âmmî dilin özellikle kültürlü kesim tarafından kabul edilmeyeceğini bildiği için de iletişim dilinin yine müşterek konuşulan Arap lehçesi olması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca bu lehçenin başarılı olabilmesi için dört önemli şartın yerine getirilmesi gerektiğine inanmaktadır. Araştırmanın bir sonraki başlığında müellifin bahsettiği bu şartlar değerlendirilmiştir.

5.5. Müşterek Arap Lehçesinin Resmi Dil Olması İçin Gereken Şartlar

Müellif, müşterek konuşulan Arap lehçesinin kabul görüp başarılı olabilmesi için aşağıdaki temel esasların hepsinin karşılanması gerektiğini söylemiştir.

- Edebi bir tarzda olması
- Latin harfleriyle yazılması
- Sarf, nahiv ve fonetik kurallarının belirlenmiş olması
- Tüm bunların Araplar tarafından kabul edilmesi gerekmektedir (Ferîha, 1955, 188).

5.5.1. Edebi Bir Tarzda Olması

Dil, kendiliğinden ortaya çıkan bir şey değildir. Gramerciler tarafından oluşturulmaz. Devlet tarafından veya dilsel bir meclis tarafından dayatılmaz. Bilakis dil, şairler, sanatçılar, gazeteciler, siyasetçiler, sosyologlar, öğretmenler, doğa bilimcileri, köylüler vb. tarafından toplumun her kesiminin katkısıyla oluşturulur.

Müşterek Arap lehçesinin resmi dil seviyesine çıkabilmesi için edebi bir tarzda olması gerekmektedir. Edebiyattan kastedilen şey sadece şiir, hikâye, nesir veya sanat değildir. Bu ifadeyi en genel anlamda kullanıp içerisine siyaset, hukuk, sosyoloji, bilim ve felsefe alanında yazılan her şeyin dahil edilmesi gerekmektedir. Eğer edebi çevre, fikirlerini ve edebiyatını müşterek konuşulan

Arap lehçesiyle sunarsa, ortaya çıkan edebi çalışmalar bu lehçe için yüksek bir otoriteye dönüşür. Ancak edebi çevre, çalışmalarını müşterek konuşulan Arap lehçesiyle ifade etmezse işte o zaman bu dil, sadece bir lehçe olarak kalır. Sonuç olarak bir lehçenin resmi dil seviyesine yükselmesi için gerekli şartlardan biri edebiyat ve edebi çevrenin duyarlılığı olmalıdır.

Araplar, tarihleri boyunca halk edebiyatına fazla önem vermemişlerdir. Onlar için edebiyat çoğu zaman aristokrat dar bir çerçevede yaşayan bir şey olmuştur. Halkın türkülerine, şiirlerine, hikâyelerine, atasözlerine ve efsanelerine gelince bunlar her zaman halk için olmuştur. Bu sebeple Âmmîce halkın edebi bir dilidir. Edebiyatçı, Âmmî dilinde insanları tasvir edilmesi gerektiği gibi tasvir etmiş ve bu dili halkın seviyesine indirmiştir. İşte bu yaşayan edebiyattır (Ferîha, 1955, 189).

Enîs Ferîha, yaşayan edebiyatı halkın edebiyatı olarak tarif edip, Âmmîcenin edebi bir dili temsil ettiğini savunmaktadır. Ancak kültürlü çevre tarafından Âmmî dilinin edebi dil olarak kabul edilmediğini bildiği için müşterek Arap lehçesinin edebiyatta da kullanılması gerektiğinin altını çizmiş, özellikle edebi çevrenin müşterek dili kullanmasının öneminden bahsetmiştir. Bu yönde atılacak adımların müşterek lehçeyi resmi dil seviyesine yükselteceğine inanmıştır.

5.5.2. Latin Harfleriyle Yazılması

Yazı; medeni insanın ilerlemesini hızlandırmış ve düşüncenin, bilimin, sanatın ve tecrübenin nesilden nesle aktarılmasını kolaylaştırmıştır. Dilin, yazılı simgelerle kodlanması gerekmektedir. Ancak herhangi bir dilde yazının şekli tamamen tesadüfidir. Yani bir dili, Latin, Hint veya Arap harfleriyle sembolize etmek tamamen tesadüfidir. Müziğin notaları müziğin kendisi olmadığı gibi, yazının sembolleri de dilin bizzat kendisi değildir. Yani kullanılan alfabe dilin sadece bir parçasıdır.

Müellife göre müşterek konuşulan Arap lehçesinin resmi dil seviyesine çıkabilmesi için Latin harfleriyle yazılması gerekmektedir. Çünkü Arapça’da sesli harfler olmadığından, Arap alfabesi müşterek konuşulan Arap lehçesini sembolize etmeye uygun değildir. Bu sebeple kelimenin telaffuzunu doğru okumak zorlaşmaktadır. Nitekim okuyucu, Arapça bir kelimeye hayat verene kadar kelime cansız bir iskelet gibidir. Yani, kelimenin nasıl okunacağı kâğıtta değil, Arabın beyninde saklıdır. Ayrıca sessiz harflerle yazılan bir kelime, farklı okumalara da kapı aralamaktadır (Ferîha, 1955, 189-190).

Müellif bu konuda: “*Abdülaziz Fehmi Paşa’nın önerdiği gibi Arapça’yı Latin harfleriyle yazmak dilin telaffuzunu herkes için düzelterektir. Dolayısıyla Arap toplumunu birçok maddi ve eğitimsel sıkıntıdan kurtaracaktır. Mesela, Arapça Latin harfleriyle yazıldığında, sarf ve nahiv kurallarının yarısının bir anda işe yaramadığı görülecektir. Çünkü bu kuralların çoğu, çocukların doğru okumasına yardımcı olmak için tasarlanmıştır. Neticede doğru okumak çocuğun önüne geldiğinde bu kurallara ihtiyaç kalmayacaktır. Lakin müşterek Arap lehçesini Arap harfleriyle okumaya ve yazmaya devam edersek farklı okumalara ve farklı fikirlere maruz kalmamız kaçınılmaz olacaktır. Bu nedenle Latin harfleriyle birlikte tüm Araplar için telaffuzu bir kez düzenleriz nasıl okunacağını da gösterdikten sonra başka bir şey yapmaya gerek kalmayacaktır.*” demiştir (Ferîha, 1955, 191).

Enîs Ferîha, Arapça’da önemli bir sorun olan hareke meselesini ancak latin harflerini kabul etmekle çözülebileceğini düşünmüştür. Mesela, Arap harfleriyle yazılmış yabancı dillerden alınan kelimelerin farklı şekillerde okunması bilinen bir gerçektir. ‘carbon, otomatik, radio, television’ bu kelimeler Arapça’da ‘كربون، اوتوماتيك، راديو، تلفزيون’ şeklinde yazılır. Ancak telaffuzları farklı olabilmektedir. Bu kelimelerin telaffuzu batı dilinde bilindiği için Arapça’da söylenmesi kolay olabilir. Lakin telaffuzu bilinmeyen kelimeleri okumak zor olmaktadır. Nitekim zor kelimelerin

okunuşu farklı şekillerde olabilmektedir. İşte bu sebeple Arapça'yı Latin harfleriyle yazmak demek, yabancı kelimeleri dünya milletlerinin telaffuz ettiği şekilde rahatça kullanabilmek anlamına gelmektedir (Ferîha, 1955, 191-192).

Enîs Ferîha, Arapçanın özellikle yabancı kelimelerin okunuşunda ciddi sıkıntılar yaşadığını bir anısını anlatarak belirtmiştir. Bu konuda: *"İraklı bir arkadaşımın gazete okurken 'Churchill' adını 'تشرشل' şeklinde تَعَالَى kalıbına göre okuduğunu hatırlıyorum. Ancak aynı arkadaşım 'Roosevelt' ismini okurken Arapçada bu kelimeye karşılık gelebilecek bir kalıp bulamadı ve bu kelimeyi رُوزفِلْت şeklinde okudu. Arapça'da iktibâs (alıntı yapmak) önemli bir konudur. Çünkü bilim ve sanatta batı terminolojisinden alıntı yapmanın vazgeçilmez olduğu bir zamanda yaşıyoruz. Bu konuda dilimiz üst düzey batı dillerine kıyasla küçük bir tablodur. Yani bizim dilimiz, Batı'dan alınacak bütün kelimeleri bize uyarlayacak kadar çok vezinlere kalıplara sahip değildir. Bu sebeple bu kelimeleri batılı şekliyle alıntı yapmak zorundayız. Arapça, Latin harfleriyle yazıldığında bu alıntıların hepsi doğal hale gelir. Çünkü Latin harfleri dili belirli kılar ve alıntı için kapıyı ardına kadar açar. Neticede bu alıntılar dilin bir parçası haline gelir ve alıntı yaptığımız kelimeler özgün bir yazı biçimine kavuşmuş olur."* demiştir (Ferîha, 1955, 192-193).

Enîs Ferîha, bu meselede milli ve yerli olmak yerine batıya olan hayranlığını bir kez daha ortaya koymuştur. Çünkü Arap alfabesini Latin alfabesiyle değiştirme fikri, müellifin daha önce eleştirdiğimiz fikri olan fasîh dili reddetme mantığının altında yatan nedenlerle aynıdır.

Modern dönemde Arap dünyasında, Arap harfleriyle yazım zorluğu kasıtlı bir şekilde ortaya atılmış, kaynağı batıya dayanan bir konudur. Bu meselenin altında fasîh Arapçanın ortadan kaldırılarak Âmmî dilin onun yerini alması arzusu vardır. Fakat bu isteğin masum bir sebebe dayanması çok güç bir meseledir. Çünkü fasîh Arapçanın Kur'ân-ı Kerîm ve İslam ile olan sıkı ilişkisinin farkında olan müsteşrikler, bu sıkı ilişkinin kopması için Arap İslam âlemine güçlü bir darbe indirmeyi planlamışlardır (Fazlıoğlu, 2005, 52).

Enîs Ferîha'nın iddia ettiği üzere Arap yazısında öne çıkan zorlukları dört ana başlık altında incelenmesi mümkündür (Ya'kûb, 1982, 235-240; Fazlıoğlu, 2005, 53-56).

- Arap alfabesinde sesli harflerin bulunmaması
- Bazı harflerin benzerliği ve noktalar
- Bir harfin değişik şekillerde yazılması
- İmla kuralları

Bilindiği gibi Arapça'da, sesli harflerin işlevini yerine getiren damme, fetha ve kesra şeklinde adlandırılan üç hareke vardır. Bu işaretlerin her birinin özel birer simgesi bulunmaktadır. Yazı içerisinde bu hareketler bazen kullanılır bazen de kullanılmazlar. Bu nedenle bir kelimenin birden fazla farklı şekillerde seslendirilmesi mümkün olmaktadır. Ayrıca hareke harften ayrı bir şey olduğu için hareke tam yerinde değilse yanlış okumalara neden olabilmektedir. Bütün bunlar zorluk olarak görülmektedir. Eğer Arap toplumundaki iki dillilik gerçeği ortadan kaldırılıp iletişim dili olarak fasîh Arapça kullanılırsa, bugün "zorluk" diye görülen sorunların birçoğu kendiliğinden çözülecektir. Aslında Arapça'da sesli harflerin olmayışından kaynaklanan sorunları çözmenin sanıldığı kadar zor değildir. Mesela, yazının hepsine olmasa da yanlış okunma ihtimali olan yerlere hareke koymak bu sorunu büyük oranda çözebilir.

Kadîm dilciler birbirine benzeyen harfleri ayırt etmek için harfin altına veya üstüne nokta koymuşlardır. Ancak bu durum sorunun birini çözerken başka bir sorunla bizleri karşı karşıya getirmektedir. Çünkü noktaların harflerden ayrı olması nedeniyle, yazan kişi, fazladan emek

harcamaktadır. Hatta bazen noktaları untabilmekte veya noktayı tam olarak yerine koyamamakta ya da noktayı fazla koymakla hata yapmaktadır.

Arap harfleri, kendinden önce veya sonraki harfle bitişik ya da ayrı yazılması ve kelimedeki konumuna göre değişik şekillerde yazılması Arap yazısının kusurlarından biri olarak görülmüştür. Ayrıca Arap imla kurallarında ihtilaflı konuların olması bu dilin zorlukları arasında görülmüştür. Mesela hemzenin yazılışıyla ilgili olarak birçok detay bulunmaktadır.

Mısır Arap dil akademisi, 1938 yılında yukarıda bahsettiğimiz Arap yazısının kusurlarının çözümü hakkında bir çalışma başlatmıştır. Komisyona çeşitli öneriler sunulmuştur. O önerilerden biri de Arap alfabesini Latin harfleriyle değiştirme düşüncesi olmuştur. Bu konu ister Arap olsun ister olmasın birçok modern dilbilimcinin ilgi alanı olmuştur. Ancak bu konuda Enîs Ferîha'nın da görüşlerini onayladığı Abdülaziz Fehmi (1870-1961) en tanınmış isimlerden birisi olmuş Arap dil akademisine Arap yazısının problemlerinin çözümü için Arap harflerini latin harfleriyle değiştirmek önerisini sunmuştur. Onun sunmuş olduğu bu proje epey tartışılmıştır (Ya'kûb, 1982, 240).

Abdülaziz Fehmi bu konuda Türkiye örneğini vererek Türkiye'deki okuma yazma oranının bu sayede nasıl yükseldiğine dikkatleri çekmek istemiştir. Ancak onun bu önerisi daha sonra pek fazla taraftar bulamamıştır (Ya'kûb, 1982, 245).

Abdülaziz Fehmi'nin önerdiği alfabede; Latin alfabesi, Arap alfabesi ve Latin harflerine bazı eklemelerle yeni harfler birlikte ele alınmıştır. Latin alfabesinde dengi olmayan on Arap harfine dokunmamıştır. Bu harfler şunlardır: 'أ-ح-خ-ص-ض-غ-ظ-ع-غ'.

Arap harflerinden, 'ب ت ث د ر ز س ف ق ك ل م ن ه و ي' harflerini sırasıyla 'b-t-d-r-z-s-f-g-k-l-m-n-h-w-y' latin harfleriyle değiştirmiştir. Latin harflerinde tam karşılığı olmayan bazı Arap harflerini, Latin harflerine eklemeler yaparak yazmıştır. Mesela Arapça'daki 'ث' harfini Latince'deki t harfine eklemeye yaparak 't' şeklinde, 'ذ' harfini 'd' şeklinde 'ش' harfini 's' şeklinde, elif harfini 'â' şeklinde yazmıştır. Bu harflere ayrıca Arap alfabesinde bulunmayan g-j-p-v-e-x gibi harfleri de eklemiştir. Sesli harfler için ise 'a' harfini fetha yerine, 'u' harfini damme yerine, 'i' harfini de kesra yerine kullanmıştır. Şeddeyi, harfin tekrar edilmesiyle göstermiştir (Ya'kûb, 1982, 246-247).

Abdülaziz Fehmi'nin önerdiği Enîs Ferîha tarafından da kabul gören Arap harflerini latin harfleriyle değiştirme düşüncesi birçok yönden yanlış olduğunu düşünüyoruz. Bu yanlışların bazı olumsuz sonuçları şunlardır:

- Arap alfabesi yerine latin alfabesini getirmek Türk milletinde olduğu gibi Arap milletinin de geçmişle olan bağı koparmaya neden olacaktır. Neticede Arapça yazılmış İslami ilimleri okuyamayan anlamayan bir nesil yetişecektir.
- Hat sanatının zamanla ortadan kalkmasına neden olacaktır.
- Latin harflerinin kabul edilmesiyle farklı okuyuş ve yazım sorunları ortaya çıkacaktır. Mesela "خرج" kelimesi latin harfleriyle yazıldığında 'haraca' şeklinde bir yazımla karşılaşırız Arapçada üç harfle telaffuz ettiğimiz kelimeyi Latince'de altı harfle telaffuz etmiş oluruz.
- Bildiğimiz gibi İngilizcede yazım ve telaffuz farklıdır. Bu nedenle İngiliz aksamına ve İngilizceye hâkim olmayan biri kelimeyi yanlış okuyabilmektedir. Bu konuda İngilizce üzerinde herhangi bir radikal değişikliğe gidilmezken veya bir öneri getirilmezken Arapça'da özellikle harflerden kaynaklanan telaffuz zorluğu hakkında reddiyeci yaklaşımlar çok fazla olması düşündürücüdür.

Diğer dillerde olduğu gibi Arap dilinde de bazı zorluklar bulunmaktadır. Bu zorluklar; alfabeden, okumadan, yazmadan, imlâ kurallarından veya başka bir nedenden kaynaklanabilir. Ancak sorunun çözümü için iyileştirici önlemler alıp kolaylaştırmak yerine reddedici bir üslupla problemlerin üzerine gitmek, sorunu çözmediği gibi onu daha çok zorlaştırdığı görülmüştür.

Dünyada konuşulan diller arasında Arapça önemli bir konumda bulunmaktadır. Arap alfabesi asırlar boyunca birçok İslam ülkesinde kullanılmış, kullanılmaya da devam etmektedir. Ayrıca Arap alfabesinde diğer dillerde olmayan fonemlerin karşılığı vardır. Bu durum Arapçanın ayırt edici bir özelliği olup, bu dili kendi kendine yeten zengin bir dil olarak tanımlıyoruz.

5.5.3. Sarf, Nahiv ve Fonetik Kurallarının Belirlenmiş Olması

Enîs Ferîha, müşterek konuşulan Arap lehçesine belirli kurallar koymak istemesinin okuyucu tarafından çelişkili ve tuhaf bir durum olarak karşılanabileceğini dile getirmiştir. Çünkü müellif, birçok yerde fasîh Arapçanın zor katı kurallarla çevrili olmasını sürekli eleştirmiş, tercihini devamlı tecdîd ve teysîrden yana kullandığını söylemiştir. Ancak yazar bu tutumunun bir çelişki olmadığını, gramer kurallarına hangi açılardan karşı çıktığını şu şekilde dile getirmiştir: “*Âmmîce’de tıpkı diğer diller gibi kuralları olan bir dildir. Çünkü her dilin veya lehçenin sözdiziminde ve kelimelerinde çeşitli kuralları vardır. Zamirlerin sayısı, mâzî, muzâri ve emir fiil çekimleri, ismi fâil ismi mef’ûl sıfat kuralları, İsimlerin çeşitleri, müzekker ve müenneslik, sayıların kuralları, cümle çeşitleri vb. dilde bunun gibi daha birçok düzenleme gerekmektedir. Ancak dil birey için değil, toplum içindir. Dolayısıyla onu bireysel zevklere ve bireysel tuhaflıklara bırakmaya hakkımız yoktur.*

Kurallara karşı çıkmamızın iki sebebi vardır. Birincisi, herhangi bir dile kurallar koymak iki ucu keskin bir kılıç gibidir. Bir yandan dile kurallar koymanın yasa alanda dili koruduğunu görüyoruz. Diğer yandan kuralların dili sınırlandırıldığını ve doğal akışını bozduğunu görüyoruz ve kuralların fasîh Arapça’da olduğu gibi yolu tıkadığını görüyoruz. İkincisi ise sorunun daha çok öğretme yöntemlerinden kaynaklandığını düşünüyoruz ve felsefeden soyutlanmış kurallar istiyoruz. Araplar ise bu konuda daha çok bireysel kurallar icat etmeye ve kurallar için Âmiller icat etmeye kendilerini zorunlu kıldılar. Neticede varsayım üzerine temellendirilmiş kurallar oluşturdular.” (Ferîha, 1955, 193-195).

Enîs Ferîha’nın da kabul ettiği müşterek konuşulan Arap lehçesinin kendine has kuralları bulunmaktadır. Müellif, bu lehçenin kurallarını oluştururken tümevarım yöntemini ‘طريقة الاستقراء’ betimsel bir üslupla kullanılmasını istemiş, genç nesillere bu lehçe öğretilirken orta çağdaki Kûfe ve Basra’nın modası geçmiş yöntemleriyle öğretilmemesini vurgulamıştır (Ferîha, 1955, 195).

Müellif, müşterek lehçenin gramer kurallarını tek tek sıralamamış, sadece kuralların betimsel bir üslupla düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca bu dilin gramer yapısının felsefeden ve mantıktan soyutlanarak oluşturulmasını istemiştir.

5.5.4. Müşterek Konuşulan Arap Lehçesinin Araplar Tarafından Benimsenmesi

Müşterek konuşulan Arap lehçesinin edebi diller mertebesine yükselip resmi dil olabilmesi için Arapların bu müşterek lehçeyi kabul etmesi gerekmektedir. Eğer Araplar bu müşterek dili kabul etmezlerse işte o zaman bu dil, birçok Arap lehçesinden sadece biri olarak kalacaktır. Neticede Arap toplumundaki iki dillilik meselesi sorun olmaya devam edecektir (Ferîha, 1955, 195).

Arapların bu dili kabul etmesi şu iki şarta bağlıdır: Birincisi, dil sorununun önemini ne derece kavradıklarına, İkincisi ise bu lehçeyle yazılacak olan edebiyatın değerini ve güzelliğini anlamalarına bağlıdır. Araplar, edebiyatta, eğitimde ve düşüncede dilsel problemlerin etkisini gerçek manada idrak

edebilirlerse ve edebiyatın akıllarına, gönüllerine hitap ettiğini hissederlerse işte o zaman müşterek konuşulan Arap lehçesinin kendileri için gerekli bir şey olduğunu öğrenmiş olurlar. Ancak bu iş için azim ve gayretli olmaya da büyük ihtiyaç vardır (Ferîha, 1955, 196).

Enîs Ferîha Âmmîce'yi devamlı ön plana çıkarıp, fasîh dili de devamlı ötekileştirmeye çalıştığı çalışmanın birçok yerinde vurgulanmıştır. Aslında Enîs Ferîha'nın çözüm önerileri incelendiğinde onun Âmmîcenin edebi ve resmi dil seviyesine çıkamayacağını anladığı görülmektedir. Çünkü Âmmîce bölgesel olup müşterek bir dil değildir ve müellif bu durumun farkındadır. Neticede müellifin dilsel problemlerin çözümü için ortak bir payda da buluşmak istediği görülmüştür. Bu bağlamda özellikle son yüzyılda Arap toplumunun büyük bir kesimi tarafından yaygın olarak kullanılan, bölgesellikten uzak, müşterek konuşulan Arap lehçesinin varlığından bahsetmesi onun Âmmîce'ye ve fasîh dile bakış açısını bir nebze de olsa değiştirmek zorunda kaldığını göstermektedir. Ancak müellif, müşterek konuşulan Arap lehçesini olduğu gibi kabul etmemektedir. Bu dilin iletişim dili olması ve edebi resmi dil seviyesine yükselmesi için altı önemli şarttan bahsetmiştir. Bu şartlar kısaca şunlardır: İ'râbın olmaması, edebi bir tarzda olması, Latin harfleriyle yazılması, Sarf, nahiv ve fonetik kurallarının felsefeden soyutlanarak betimsel bir yöntemle belirlenmiş olması, kelime ve ifadelerde fasîh dile dayanması ve Araplar tarafından kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir.

Müellif, müşterek Arap lehçesini bazı noktalarda fasîh dile dayandırmıştır. Çünkü Arap toplumundaki kültürlü kesim fasîh dile itibar etmektedir. Ancak müellifin bugün iki dillilik meselesinde çözüm önerisi olarak sunduğu önerinin Araplar tarafından kabul görmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Arap harflerini Latin harfleriyle değiştirme düşüncesi, birçok kesim tarafından eleştirilmiş ve Arapça geçmişte olduğu gibi bugün de Arap harfleriyle yazılmaya devam etmiştir. Dolayısıyla Enîs Ferîha çözüm önerisi olarak sunduğu müşterek konuşulan Arap lehçesini istediği gibi uygulayamamıştır.

5.6. Arap Gramerinin Oluşum Süreci ve Dayandığı Temel İlkeler

Arap dili grameri, başlangıcından bugüne kadar hızla gelişen ve üzerinde oldukça fazla çalışma yapılan Arap edebiyatı tarihinin en geniş konularından birisi olmuştur. Enîs Ferîha, Arap gramerinin başlangıcının gizemli olduğunu söylemiş, tarihin bu gizemi ortaya çıkarmak için çeşitli hikâyeler ve efsanelerle dolu olduğunu belirtmiştir. Mesela Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin (öl. 69/688) nahiv hakkında ortaya koyduğu şeyler, Emevi halifesi Ziyâd'ın (622-673) Ebu'l-Esved ed-Düelî'ye nahivle ilgili verdiği talimatlar, halife Hz. Ali'nin nahiv hakkında ortaya koyduğu ve söyledikleri şeyler vb. (Zeccâcî, 1399, 89; Vâfî, 2004, 205) müellif tüm bunların tarihsel bir konuyu açıklamak için net olmayan tasarlanmış hikâyeler olduğunu söylemiştir (Ferîha, 1981, 73).

Sîbeveyhi'nin (öl.180/796) *el-Kitap* isimli eseri Arap grameri üzerine yazılmış ilk eserdir. Bu kitap kapsamı ve terminolojisi açısından çok iyi hazırlanmıştır. Sîbeveyhi, kitabını yazarken yenilikçi bir yaklaşım benimsemiştir. Bu durum açık ve net bir şekilde ortadadır. Nitekim Kûfe ve Basra ekollerinin ihtilafı tartışmaları buna delil olarak gösterilebilir (Ferîha, 1981, 73).

Müslüman Arap toplumunda bir dönem Kur'ân-ı Kerîm'i okuyan ezberleyen bir neslin ölmesi ve Arap yazısında sesli harflerin olmayışı, gelecek nesillerin Allah'ın kitabını doğru okuyabilmesi için önemli bir mesele olmuştur. Dolayısıyla Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin yaptığı çalışmalar daha çok Kur'an ı Kerim'i okurken ortaya çıkabilecek hatalı okuyuşların önüne geçmekle ilgili olmuştur. Nitekim harflerin altına veya üstüne konulan noktalama (harekeleme sistemi) işaretleriyle bunu yapmaya çalışmıştır (Ferîha, 1981, 74-75; Ferîha, 1981, 119).

Enîs Ferîha, hareke sisteminin çok eski zamanlardan beri kullanıldığını belirtmiş bu noktada Arapların Süryanileri takip ettiklerini söylemiştir. Müellif: *“Eski Süryanice bilen herkes, bu noktalama (hareke) sisteminin Süryanice’den geldiğini hemen anlar. Araplar ile Irak Süryanileri arasındaki fikir ve medeniyet etkileşimi erken yaşlarda başlamıştır. Dolayısıyla Araplar, Süryanice’nin sarf ve nahiv bilgisine sahip olduğunu fark edip onu kullanmışlardır. İşte bu uluslararası entelektüel kültürel temas, abu’l-Esved ed-Düelî zamanında başlamıştır. Yani Arap gramerini Aristo mantığından önce, Süryani mantığı etkilemiştir.”* demiştir (Ferîha, 1981, 75).

Müellif, birçok kadim dilcinin nahvin başlangıcı noktasında kabul ettiği bilgileri tarihi bir sır olarak nitelendirmekte ve bu konu hakkındaki bilgilerin net olmadığını savunmaktadır. Çünkü bu bilgilerin çoğunun bilimsellikten uzak uydurulmuş bir hikâye olduğunu düşünmektedir. Lakin Müslümanların dinî hassasiyeti nedeniyle nahvin temelini gayri ihtiyari bir şekilde oluşturmaya başladıklarını kabul etmiştir. Ayrıca Arap gramerinin bilinenin aksine Aristo mantığından önce Süryani mantığından etkilendiğini söylemiştir.

Enîs Ferîha, nahvin ortaya çıkmasıyla ilgili bilinen yaklaşımların aksine farklı bir yöntem takip ederek Arap gramerinin dayandığı temel ilkeleri beş esas üzerinde toplayıp değerlendirmiştir. Bu ilkeler şunlardır:

- Dinî sebepler
- Arap olmayanların Arapça öğrenme isteği
- Arap yazısının bazı dilsel sorunları
- Milliyetçi dürtüler
- Gramer kurallarının oluştuğu atmosfer (Ferîha, 1981, 76-77; Ferîha, 1981, 118).

Arap gramerinin birinci dayanak noktası dinî sebeptir. Bu amaçla harekelerden ve noktalamalardan yoksun hat yazısıyla yazılmış Kur’ân-ı Kerîm’in doğru okunması için yapılan düzenlemeler, dilbilgisinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Araplar, zamanla çeşitli nedenlerle farklı milletlerle bir araya gelmiştir. Bu sebeple bazı dilsel selikalarını kaybetmişlerdir. Bu durum dilde bozulmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İnsanlar; edebiyat, şiir ve nesir okurken dilsel eksikliklerini gözden kaçırabilirler. Lakin Allah’ın kelamını okurken hata yapan birisini affetmezler. Nitekim Arapların bu dilin korumasını ve muhafazasını Kur’ân-ı Kerîm’e borçlu olduğunu söylemek tarihin kanıtladığı bir gerçekliktir. Ayrıca İslam’ın ilk yıllarında hafızların ölmesi dilin korunması için bir başka neden olmuştur. İşte tüm bu sebepler Arap gramerinin dayanağının dinî boyutunu oluşturmaktadır.

Arap olmayanlar, Kur’ân-ı Kerîm’i okumak için Arapça öğrenmek istemişlerdir. Ayrıca Arap olmayanların bu dili öğretmek istemeleri nedeniyle ortaya çıkan ekoller Arap gramerinin oluşumunu desteklemiştir. İlim öğrenmek her Müslüman için farzdır. Bu sebeple küçük bir çocuk veya Arap olmayan birisi için dili sağlam öğrenmek, kuralların oluşmasına bağlıdır.

Sâmi dillerinde yazı, sessiz harflerle sınırlıdır. Harekeler okuyucuya bırakılmıştır. Bu durum bazı zorlukları ve tehlikeleri beraberinde getirmektedir. Bunun yanında Arapça’da ‘الباء، التاء، الناء’ gibi birbirine benzeyen harfler bulunmaktadır. Bu da bir başka zorluğu ortaya çıkarmaktadır. Eğer harf transkripsiyonlu değilse, yani ayırt etmesi için noktalar yerleştirilmemişse, harfler, okuyucu için kafa karışlığına neden olabilmektedir. Ayrıca Arap yazısındaki sesli harflerin eksikliği, doğru okuma için kurallar oluşturmanın güçlü nedenlerinden birisi olmuştur.

Arap gramerinin oluşmasında milliyetçi dürtülerin etkisi de bulunmaktadır. Araplar, çok kısa süre içerisinde kendilerini Rum, Fars ve Aram halklarının medeniyetine varis olarak görmüşlerdir. Siyasî ve medeni anlamda varis oldukları bu kavimlerin kendilerine ait kutsal kitapları

bulunmaktadır. Bu kutsal kitapların da dilsel kaide ve kuralları vardır. Peki neden Arapların da kutsal olan bu dillerinin bir kural ve kaidesi olmasın? işte bu sebeple birinci asır biter bitmez Arap grameriyle ilgili ilimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Neticede Halil b. Ahmed'in (öl. 175/791) öğrencisi olan, Arap dili gramerine dair zamanımıza ulaşan ilk hacimli eserin yazarı Sıbeveyhi ortaya çıkmıştır. O, Arap dilinin kurallarını mantıki ve felsefi temeller üzerine inşa etmiştir.

Gramer kurallarının oluştuğu atmosfere gelince, Arap dilinin geliştiği ilk merkez Basra şehri olmuştur. Burada Yunan, İran, Arami ve Hristiyan uygarlıkları İslam diniyle tanışmıştır. Basra'da Kur'ân-ı Kerim'in dilini öğrenmek isteyen Arap olmayan büyük bir grup bulunmaktaydı. Dile yabancı olan bu kişilerin onu belirli bir üsluba göre öğrenmeleri gerekli bir durum olmuştur. Neticede Basra bölgesinde Arap olmayan ünlü dilbilimciler ortaya çıkmış ve Arap gramerinin bazı konularını tartışmaya başlamışlardır. Ayrıca yedi kıraat imamından biri, Arap dili ve edebiyatı âlimi ebû Amr bin el-A'lâ (öl. 154/771) ve Basra nahiv mektebinin ilk temsilcilerinden dil ve kıraat âlimi İsa bin Ömer et-Seğafi (öl. 149/766) gibi dilcilerden, hadis-i şeriflerden ve cahiliye şiirlerinden istişhâd için malzeme toplanması gramercilerin yolunu açmıştır. Neticede tüm bunlar Arap dilbilgisinin dayanak noktasını oluşturmaktadır (Ferîha, 1981, 119).

Felsefi ve dinî inançlarla yüklü bu atmosferde, şeriatı korumak için dili toplama ve kontrol etme isteği Arap gramerini ortaya çıkaran temel sebeptir. Bu durum doğal bir süreçtir. Çünkü, milattan sonra yedinci yüzyıl yakın doğuda dinî çatışmaların damgasını vurduğu belirleyici bir yüzyıl olmuştur. Bu dönemde daha çok dinî inançlara ve felsefi tartışmalarla uğraşan entelektüel faaliyetlere yer verildiği için Arap grameri de bu durumdan etkilenmiş, kurallarını dinî ve felsefi temellere dayandırmıştır (Ferîha, 1981, 120-121).

Bu konuda özetle şunları söyleyebiliriz. Kadîm dilciler Arap gramerinin çıkış noktasını bir kişiye veya bir olaya dayandırmışlardır. Bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır. En çok öne çıkan görüş ise şu şekildedir: Halife Ali bin ebû Tâlib (öl. 40/661) nahvin temellerini ilk oluşturan kişi olarak bilinen ebu'l-Esved ed-Düelî'ye Arap gramerinde yapılması gerekenler hakkında bilgiler verir ve şöyle söyler: *أُنْخَ هَذَا النَّحْوُ* 'Bu yolda yürü.' bundan sonra nahiv ilmi dallanıp budaklanarak ilerlemiştir. Bir başka görüşe göre ise ebu'l-Esved, Arap dilinin temellerini bizzat kendisi ortaya çıkarmış ve etrafındakilere de bunu örnek alın deyip nahvin ilk kez ortaya çıkışını bu şekilde sağlamıştır (Zeccâcî, 1399, 89; Vâfi, 2004, 205). Lakin Ferîha, Arap gramerinin ortaya çıkışı ile ilgili anlatılan hikâyelerin tarihinin gizemli sayfalarında olduğunu belirtmiş ve bu konuda anlatılanlara itimat etmemiştir. Neticede Arap gramerinin dayanak noktasını kadîm dilcilerin yaptığı gibi bir hikâyeye veya bir olaya bağlamamıştır. Müellif, Arap gramerinin temellerini bilimsel veriler ışığında yorumlamış ve özetlemeye çalışmıştır. Bu açıdan Enîs Ferîha'nın sebeplerin arkasındaki düşünceye önem verdiği görülmektedir. Bu sebeple müellifin Arap gramerinin temelleri hakkında ortaya koyduğu esaslara katılıyoruz.

5.7. Dilsel Çalışmalarda Kullanılan Yöntemler

Dilsel çalışmalarda iki yöntem bulunmaktadır: Felsefi yöntem ve betimleyici (vasfî) yöntem, bu iki yaklaşım arasında çok büyük farklar bulunmaktadır. Felsefi yaklaşımı benimseyenler, dilsel değişikliklerin nedenlerini bilmemiz gerektiğini söylemiştir. Bu görüşün temeli Aristo mantığına dayanmaktadır. Bu yanlış bir görüştür. Betimleyici (vasfî) yaklaşımı savunanların hareket noktası ise dilsel tezahürlerin sebeplerini bilmemizin önemli bir şey olmadığı ve bilmeye ulaşmanın mümkün olmamasıdır, çünkü müellife göre dilin erken zamanı çok eskidir ve bilmenin de bir yolu yoktur.

Betimleyici yaklaşımın savunucuları ise dilde sadece olup bitenlerin yani görülebilenlerin değerlendirilebileceğini söylemiştir (Ferîha, 1981, 83-84).

Kadim gramerciler, Arap diline felsefi bir bakış açısıyla bakmıştır. Dolayısıyla Aristo mantığından etkilenmişlerdir. Ancak müellife göre önceki başlıklarda da bahsedildiği üzere gramer noktasında Arapların dillerini ilk etkileyen mantık, Süryani mantığı olmuştur (Ferîha, 1981, 84-85).

Enîs Ferîha'nın betimleyici yöntemi savunduğu görülmektedir. O, Arap grameri üzerine yapılan çalışmaların bu yaklaşım tarzına sahip olması gerektiğini savunmuştur. Konu hakkında eleştirel bir üslupla: *"Ne yazık ki bizim bildiğimiz gramer, bize kadar gelen felsefi gramerdir ve hala İslam'ın ilk dönemlerinde olduğu gibidir. Ancak Mısır'da, İbrahim Mustafa'nın İhyâ'ü'n-naḥv, Abdurrahman Eyüp'ün fî Dirâsâtihi'l-naḥdiyyeti'l linnaḥvi'l-'Arabiyyi ve Temmâm Hassân'ın el-Menhecu fî dirâseti'l-luḡaviyyeti isimli kitabında Arap gramerini yeni bir yöntemle ele almayı amaçlayan bir hareket vardır."* (Ferîha, 1981, 86-87).

"Son zamanlarda, Arap gramerini felsefe ve mantığın etkisinden kurtarmayı amaçlayan ve dilin kökenini betimleyici özelliklerle karakterize edip, dili yeni temeller üzerine yerleştirmeyi amaçlayan dilbilimsel bir hareket oluşmuştur." demiştir (Ferîha, 1981, 112).

Enîs Ferîha, kendi döneminde öne çıkan modern dilcilerin yöntemini benimsemiştir. Bu konuda yapılan tecdîd ve teysîr çalışmalarının öneminden ve gerekliliğinden bahsetmiştir. Ayrıca ilk dönem gramer bilgilerin felsefi bir yöntemle oluşturulduğunu söylemiş, bu yöntemi ilerlemenin önünde bir engel olarak görmüştür. Müellif, felsefi tarihsel yöntem ile betimleyici yöntem arasındaki farkı, kelimelerin i'râb ve sarf durumlarını tahlil ederek göstermeye çalışmıştır. Bu konuda şunları söylemiştir: *"Kelimelerin i'râbı hakkında iki duruş sergileyebilirsin. Birincisi, bir filozofun durumuna benzer. Fâil neden merfudur, onun alameti neden dammedir, fâil niçin kesra veya fetha değildir? Eski Araplar, bu ve buna benzer soruları i'râbın birinci sebepleri, ikinci sebepleri ve üçüncü sebepleri şeklinde zikrederek cevapladılar. Eğer bu türden sorular sorup, yanıtlamaya çalışırsanız, bu olguların arkasında yatan nedenlerle ilgilenen bir filozof olursunuz. İkinci duruma gelince, dilbilimsel olgular karşısında önceden belirlenmiş betimleyici bir yöntemle şöyle söyleyerek durabilirsiniz: Arapça bir sözdiziminde fâil veya mübteda merfudur. Ref işaretini ise dammedir, elif veya vav harfidir deyip bir sınırda durabilirsiniz. Ancak nedensellik ilkesi, hikmet içeren bir ilke olduğu için kadîm dilcilerin Aristoteles'in nedensellik ilkesini benimsedikleri görülmektedir. Mesela, bir adam ölüyor ve neden öldüğünü soruyorsunuz ve size zatürre hastalığından öldüğü söyleniyor. Ama siz bu cevap karşısında tatmin olmayıp hala aynı soruları farklı şekillerde daha derinlemesine soruyorsunuz neden öldü? Ölümünün hikmeti nedir? İşte o zaman bu sorduğunuz sorular sezgi, kişisel görüş olup bir muammaya dönüşebiliyor. Modern yaklaşımda ise sezgiye veya varsayıma yer yoktur. Bu yeni ekolün (betimleyici vasfî yaklaşım) savunucuları, tıpkı bir kimyagerin bir maddeyi analiz etmesi gibi, dili unsurlarına göre analiz eder, böylece dilde görülen cümle türlerine dayalı olarak onun seslerini, çekimlerini, yapılarını ve kurallarını inceler. Neticede modern dilciler, kuralları betimleyici bir yaklaşımla ortaya koymuşlardır. Mesela, modern bakış açısına sahip gramerciler "قام" kelimesinin aslının "قام" olduğunu, "قوم" olmadığını söylemiştir. Felsefi tarihsel yöntemi benimseyenler ise "قام" kelimesinin aslının "قوم" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bunun nedeni ise kadim dilcilerin kelimeyi 'فعل' kalıbına uydurmak istemeleridir. Bu konuda betimleyici yaklaşıma sahip olan dilbilimciler, Arapça'da üç harfli fiillerin hepsinin "نسي، غزا، قضى، باع، مد، كتب، قام" şekillerinden birisiye geldiğini ve kendine ait özel çekimleri olduğunu söylemiştir."* (Ferîha, 1981, 113-114).

Kadîm dilciler nahvin sebeplerini ‘Üzerine basılamayan güzel kokan bir gül’ olarak görmüşlerdir. Bu nedenle felsefî tarihi yöntemi değiştirmeden Arap gramerini geliştirmişlerdir. Müellif, kadîm dilcilerin nedensellik ilkesi çerçevesinde benimsedikleri felsefî tarihsel yöntemi reddetmektedir. Çünkü bu yöntemin asıl olanı bir tarafa bırakıp illetlerin ikincil ve üçüncül nedenleriyle ilgilendiklerini söylemiştir. Bu da dilsel çalışmaları zorlaştırmaktadır. Dilsel problemlerin çözümünde betimleyici yaklaşımın ise doğru bir yöntem olduğunu savunmuştur. Çünkü bu yöntem var olan gerçeklikle ilgilenmektedir. Kolaylaştırıcı bir yol izleyen bu yöntem sayesinde Arap gramerinin daha anlaşılır hale geleceğine inanmıştır. Ferîha, betimleyici vasfî yöntemin kurucusu olarak İbn Madâ el-Kurtubî’yi (öl. 592/1196) kabul etmektedir. Onun kendisi büyük, hacmi küçük olan *Kitâbü’r-red ‘ale’n-nühât* isimli eserini betimleyici vasfî yönetime sahip değerli bir kitap olarak görmüştür (Ferîha, 1981, 116).

5.8. Felsefe ve Mantığın Arap Gramerinden Soyutlanması

Yunan düşüncesinin etkisi, Avrupa’daki dilbilimsel çalışmalarda ve Sâmi dillerinde belirgin bir şekilde görülmektedir. Yunanlılar, dilsel meselelerde kendi dillerinin en iyisi olduğunu düşünmüşlerdir. Ayrıca Yunanca’nın kurallarını, tüm uygar diller için geçerli olan mantıksal bir dil olarak görmüşlerdir.

Süryaniler, çok erken bir dönemden itibaren Yunan tarzını takip etmişlerdir. Araplar ise dilsel meselelerde Süryanilerden doğrudan etkilenmişlerdir. Yunan kültüründen ise dolaylı bir şekilde etkilenmişlerdir (Ferîha, 1981, 128-129).

İngiliz veya Amerikalı bir öğretmen, çocuklara bir cümleyi, sözdizimini eski yönetime göre analiz etmeyi öğrettiğinde Yunan mantığını veya Yunan terminolojisini kullanmaktadır. Ancak öğrenci bu durumdan bir şey anlamamaktadır. Mesela ‘The boy ate an apple’ (أَكَلَ الْوَلَدُ تَفَاحَةً) “Çocuk elmayı yedi.” bu cümlede ‘boy’ kelimesine fâil (subject) denir ve ref halindedir. Buna İngilizce de ‘nominative case’ denir. ‘Apple’ kelimesi, ‘ate’ fiilinin mef’ulun bihî olur ve nasb halindedir. İngilizce’de buna ‘objective or accusative’ denir. Dili Arapça olmayan bir çocuk, merfû ve mansûb kelimelerinin ne anlama geldiğini anlamaz. Çünkü onun dili Arapça değildir ve i’râb işaretlerini görmemiştir. Ancak İngilizce’de ‘boy’ lafzının tek bir hali vardır ve değişmez. Burada öğretmen, tıpkı Yunanlıların çocuklarına Yunan terminoloji ve mantığı kullanarak Yunanca öğrettiği gibi İngilizce öğretmektedir.

İ’râbı bilen Almanlara gelince, ref, mansûb ve cer hallerinin ne olduğunu anlayabilirler. Çünkü Almanca’da bu ifadeler karşılık gelen terimler bulunmaktadır. Mesela Arapça’daki ref hali için ‘den’ ifadesi, nasb hali için ‘des’ ifadesi, cer hali için ise ‘dem’ ifadesi Almanca’da kullanılmaktadır. İşte bundan dolayı Batıdaki dil uzmanları arasında Yunan mantığına göre dil öğretimine karşı bir öfke görülmektedir. Bu durumun iki nedeni vardır. Birincisi, her dilin kendine ait kuralları vardır. Bu sebeple başka dillerin mantığına göre hareket etmek doğru değildir. İkincisi ise Yunanlıların iddia ettiği gibi dil mantıksal bir şey değildir (Ferîha, 1981, 129-130).

Yunan mantığının Arap grameri üzerinde de etkisi görülmektedir. Bu etki, fıkı kıyasın ortaya çıkmasıyla birlikte Basra’da başlamıştır. Basra ekolu dilsel verilerini içtihad ve te’vile dayandırmıştır. Bu sebeple Basra ehli, kıyas ve mantık ehli olarak tanınmıştır. Bu ekol belirli kurallar oluşturmuş, kuralların dışında kalanları ise şâz (kural dışı) olarak değerlendirmiştir. Kûfe ehli ise tümevarım yöntemini kullanarak modern bakışa daha yakın olmuştur. Ancak Kûfe ehli şâz konusunda çok fazla katı olmayıp, kıyâsta daha özgür davranmıştır. (Ferîha, 1981, 130-131).

Müellif, birçok dilin doğrudan veya dolaylı olarak Yunan kültüründen etkilendiğini söylemeye çalışmaktadır. Özellikle Basra ekolünün görüşlerinin felsefe ve mantıktan daha fazla etkilendiğini savunmuştur. Enîs Ferîha, Arap gramerinin birçok başlığında felsefe ve mantığın etkisinden bahsetmektedir. Bu başlıkların hepsini aktarmak çalışmanın sınırlarını aşacağından bu konu hakkında felsefe ve mantığın âmil meselesi üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Çünkü Ferîha, felsefe ve mantığın dilsel çalışmalar üzerindeki etkisini gösteren en iyi örneğin âmil meselesi olduğunu söylemiştir (Ferîha, 1981, 143).

Âmil ma'mûl felsefesinde 'etki ve etkilenme' açık ve net bir şekilde ortaya çıkan iki kelimedir. Arapça, i'râblştırılmış bir dildir. Yani isimlerin, sıfatların ve fiillerin sonları cümledeki konumlarına göre veya yerine getirdikleri işleve göre etkilenip değişmektedir. Mesela, وَلَدٌ وَلَدًا وَلَدِي، معلمون معلمين، يفعلون يفعلوا، يفعلون يفعلوا bu kelimeler cümledeki konumuna göre veya görevine göre sonları değişmektedir. Birinin bu kelimelerin neden böyle okunduğunu sorması doğaldır. Bu konuda iki bakış açısı vardır. Birincisi, İbn Cinnî ve İbn Madâ el-Kurtubî'nin söylediği gibi âmil insanın kendisidir. Yani insanın bizzat kendisi bu şekilde okumak istemiştir. Betimleyici bakış açısı, bu durumun sebebini insan olarak görmektedir. İkincisi ise Arap gramerine illet ve sebepler bulmaya çalışan felsefecilerin bakış açısıdır. Bu bağlamda i'râbın sebebinin âmil olduğunu söylemişlerdir. Yani kelimenin sonlarında meydana gelen değişiklikleri âmil denilen bir sebebe bağlamak istemişlerdir (Ferîha, 1981, 143-144).

Âmiller kıyâsi ve semâi olmak üzere iki çeşittir. Semâi âmillerin hepsi lafzidir. Kıyâsi âmiller ise lafzi ve manevi olmak üzere ikiye ayrılır (Birgivi, 928, 1-2). Lafzî âmillere "أن" ve türleri örnek olarak verilebilir. Bu kelime mübtedayı nasb yapar, haberi ise ref yapmaktadır. Lafzi âmile başka bir örnek ise fiil, fâili ref yapan, mef'ûlun bihi nasb yapan lafzi bir âmildir denilebilir. Manevi âmil ise başında lafzi bir etken olmayan âmildir. Mesela şöyle söylenir: Mubteda ibtidâ ile merfudur yani mübtedanın başında bir lafzi âmil yoktur mubteda kendisiyle başladığı için merfû olmuştur. Manevi âmillerin bir diğeri ise muzâri fiildir. Başında cezm veya nasb edatı (âmil) olmayan muzâri fiil, merfûdur (Birgivi, 1430, 84; Ferîha, 1981, 144).

Arap dilbilimci ve edebiyatçı Abdulkahir el-Cürânî (öl. 471/1078-79), âmillerin sayısının toplamda yüz tane olduğunu söylemiştir (Cürânî, 1442, 4). Ancak bu konu hakkında farklı görüşler de bulunmaktadır. Kadîm dilciler; fâilin merfû olmasında, mef'ûlun mansûb olmasında ve mübtedanın merfû olmasında ihtilafa düşmemiştir. Ancak âmilin takdiri olmasında ihtilafa düşmüşlerdir. Bu konuda Enîs Ferîha takdiri i'râbın bir alt yapısı olmadığını, tamamen tahmin, sezgi ve kişisel görüşe ve felsefeye dayandığını göstermek için Buveyhî devletinin başkanı ile Basra ekolüne mensup nahiv âlimi imam ebû Alî el-Fârisî (öl. 377/987) arasında geçen kısa konuşmayı aktarmıştır.

Devlet başkanı: "قام القومُ الا زيدا" bu örnekte müstesna olan Zeyd niçin mansûb olmuştur?

el-Fârisî: "Mukadder olan "استثنى" fiilin takdiri ile mansûb olmuştur.

Devlet başkanı: Peki "استثنى" fiilini mukadder yaptın da "امتنع" fiilini niçin mukadder yapmadın? "امتنع" fiilini kullansaydın Zeyd merfû olurdu.

el-Fârisî: ...? (Cevap veremedi).

Müellif bu meselede tahmin ve sezgiye dayanan takdiri i'râb konusunu eleştirmektedir ve yukarıdaki örneği vererek aslında bazı dilbilimcilerin takdiri i'râb konusunda açıklayıcı bir cevap veremediklerini vurgulamaya çalışmıştır. Enîs Ferîha bu konuda: "Basra ve Kûfe dilbilimcileri arasındaki ihtilafli konulara baktığımız zaman onların özellikle takdiri (varsayım) konusunda farklı düşündüklerini görüyoruz. Çünkü takdiri i'râb konusu, tahmin meselesidir tahmin ise kişisel bir çaba olup insanların bu konuda aynı fikirde olmaması doğaldır." demiştir (Ferîha, 1981, 144-145).

Müellife göre İbn Madâ ve İbn Cinnî gibi eski dilcilerin birçoğu, takdiri âmil meselesini kabul etmemiştir. Ayrıca âmil noktasında ikinci ve üçüncü sebeplere de karşı çıkmışlar ve bu durumun dilsel bir araştırma olmadığını haklı olarak savunmuşlardır.

Enîs Ferîha gramerin felsefe ve mantığın etkisinde kaldığını göstermek için yukarıda verdiği cümleyi tekrar ele alarak farklı bir açıdan değerlendirmiştir. *أَكَلَ الْوَلَدُ تَفَاحَةً* ‘Çocuk bir elma yedi.’ bu cümlede üç tane harekeli kelime bulunmaktadır. Birinci kelime, fethalıdır. İkinci kelime, dammelidir. Üçüncü kelime ise iki fethalı yani tenvinli gelmiştir. Eğer kelimedeki esas olan sükûn (harekesizlik) olmak ise ve hareke sonradan meydana gelmişse, o zaman mâzî fiilin sonu niçin fetha olmuştur? Fâil niçin dammeli olmuştur? Mef’ûlun bih niçin fethalı olmuştur? Müellife göre tüm bu sorular felsefi sorular olup kaynağı Aristo felsefesine dayanmaktadır. Çünkü Aristo’ya göre, her var olan şeyin bir özü olduğu gibi cümlelerin ve kelimelerin de bir özü vardır. Kelimenin özü ise onun ilk halidir (yalın halidir). Eğer özde bir değişiklik meydana gelirse insan bu değişikliğin sebebini sormak zorundadır. Bu açıdan bakıldığında kadîm dilciler Arapça kelimelerin sonlarında meydana gelen değişiklikler için ardı arkası gelmeyen sorular sormuşlardır. (Ferîha, 1981, 145-146).

Müellif, kadîm dilcilerin Arap gramerini ardı arkası gelmeyen sorularla daha çok zorlaştırdıklarını savunmuştur. Bu konuda şöyle söyler: *“Eski dilciler âmil konusunda sadece bir nedenle yetinselerdi, işte o zaman bu mesele basit olurdu. Ancak eski dilciler bu konuda birden fazla sebep bulmaya çalışmışlardır. Mesela, mebnilikte asıl olan sükûndur (harekesizlik). Fiili mâzî mebnidir o zaman fiili mâzî sükûnla gelmeliydi neden mâzî fiil fethalı gelmiştir? Kadîm dilciler, mâzî fiilin muzâri fiile benzediğini bu sebeple fetha üzere mebni geldiğini söylemişlerdir. Çünkü nasıl ki muzâri fiil; sıfat, haber ve hâl olursa mâzî fiilde; sıfat, haber, şart ve hâl olur demişlerdir.*

Mu’rebde ise asıl olan kelimenin harekeli olmasıdır. Mâzî fiil fethalı gelir. Peki niçin dammeli gelmez, hareketlerde fetha niçin daha çok tercih edilir? Kadîm dilciler kelâmda, dammenin ağır bir hareke olduğunu, fethanın ise hafif bir hareke olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca fiil, ağır olduğu ve çok kullanıldığı için fethalı gelir demişlerdir. Yani hafif bir harekeyi ağır bir şeye vererek bir denge oluşturmaya çalışmışlardır. Peki, fiil niçin ağırdır? Sorusuna ise fiilin; edat, isim ve sıfat gibi bir lafız olduğunu söylemişlerdir. Neticede bu soruların ve cevapların sonu gelmemektedir. Kadîm dilciler tüm bunları nahiv için bir hüccet olarak kullanmışlardır.

Kadîm dilciler, fâilin niçin merfû olduğunu da sormuşlardır. Cevap olarak, fâil olduğu için merfû olduğunu, fâilin hükmünün merfû olması gerektiğini söylemişlerdir. Bunu birinci illet olarak kabul etmişlerdir. Keşke bu sınırdan dursalardı. Eğer ref asıl deselerdi illet sormaya gerek kalmazdı. Lakin durmadılar ve devam ettiler. Fâil niçin merfûdur? Sorusuna bu kez, fâil ile mef’ûlun farkını göstermek için veya ikisini birbirinden ayırmak içindir demişlerdir. Neticede mef’ûl mensuptur böylece fâilin de merfû olması gerekir demişlerdir. Bunu da ikinci illet olarak kabul etmişlerdir. Daha sonra kadîm dilciler hareketlerin ağırlığı hakkında sorular sormuşlardır. Birisi çıkıp, fâilin ve mef’ûlun durumu tam tersi de olabilir yani fâil nasb; mef’ûl ise merfûdur diyebilir. Kadîm dilciler bu soruya da şu şekilde cevap vermişler: Kelâmda fâilin kullanımı azdır mef’ûlun kullanımı ise çoktur. Fâil için damme harekesini verilmelidir. Çünkü damme harekesi, ağır olduğu için kelâmda daha az kullanılan fâile yakışmaktadır. Yani, kadîm dilciler, burada ağır harekeyi hafif bir şeye vererek denge oluşturmaya çalışmışlardır. Mef’ûlun ise çok kullanıldığını ağır olduğunu bu sebepten hafif olan fethayı mef’ûle verdiklerini söylemişlerdir. Burada da hafif harekeyi ağır bir şeye vererek denge kurmaya çalışmışlardır. Neticede bu iş, kelâmda dammenin değil, fethanın daha fazla kullanılması anlamına gelmektedir. Kadîm dilciler, bu durumu üçüncü illet olarak kabul etmişlerdir.

Sonuç olarak kadîm dilcilerin yaptığı dilsel çalışmaların dilbilimi alanından çıktığını, felsefe, sezgi ve varsayım alanına girdiğini görüyoruz. Bu düşüncenin karşısında olan modern betimleyici ekol ise dilsel gerçekliği kabul etmenin yeterli olacağını savunmuştur. Ayrıca 'aslı biliyorsak illet aramaya gerek yoktur.' ilkesinden hareket edilmesi gerektiğini söylemiştir. Mesela, fâilin aslı merfû olmasıdır. Bunun ötesine geçip başka illet aramaya gerek yoktur demişlerdir. Yukarıda verdiğimiz "أَكَلَ الْوَلَدُ تَفَاحَةً" cümlesine geri dönersek, Araplar bu cümleyi bu şekilde kullanmışlar deyip, bu kullanımın bizim için yeterli olduğunu kabul edip âmil konusunda bir yerde durmamız gerekmektedir demeliyiz." (Ferîha, 1981, 146-147).

Enîs Ferîha, nedensellik ilkesinin Arap gramerini zora soktuğunu savunmaktadır. Kadîm dilcilerin referans olarak kabul ettikleri Aristo mantığına dayanan bu ilkenin, âmil ma'mûl ilişkisinde sonu gelmeyen sorulara kapı araladığını söylemiştir. Bu nedenle felsefe ve mantığın Arap gramerinin etrafını sardığını vurgulamıştır. Ayrıca müellif nedensellik ilkesini, dilsel meselelerin çözümünde önemli bir sorun olarak görmektedir. Modern dilbilimcilerin ise betimleyici bir yöntem takip ederek sadece gerçeklik üzerinde dilsel çalışmalarını yaptığını söylemiştir. Müellif bu yöntemin doğru olduğunu savunmaktadır.

Ferîha, bu konuda çözüm önerisi olarak Arap gramerinde birden fazla illet aramak yerine asılla yetinmek gerektiğini vurgulamıştır. Var olan gerçeklik üzerinden dilsel çalışmaların yapılmasını önermiştir. Böylece Arap gramerinin felsefe ve mantığın etkisinden kurtulacağına inanmaktadır. Müellifin önerisini bir yere kadar doğru buluyoruz çünkü Arap gramerindeki felsefe ve mantığın etkisi, özellikle Arap olmayanları veya bu dili öğrenmek isteyen Arap çocukları yormaktadır. Ancak Enîs Ferîha'nın önerisinin bilimsellikten uzak olduğunu düşünüyoruz. Çünkü nedensellik ilkesi, araştıran, sorgulayan ve ilmin derinliklerine inmek isteyen biri için vazgeçilmez bir unsurdur. Mesela bir göz doktoru zahiri olarak göze baktığında tedavi sürecini tamamlayamaz. Gözün arkasındaki retinayı, korneayı, göz damarlarını, lensi, sarı noktayı ve vitreus boşluğunu incelemesi gerekmektedir. Bu durumun bir dilbilimci için de kendi alanında geçerli olduğunu düşünüyoruz.

5.9. Arapça Öğretiminin Kolaylaştırılması

Arap dilinin kurallarının oluşturulmasından bu yana bin yıldan fazla zaman geçmiştir. Ancak Arapça'yı çocukların seviyesine uygun bir şekilde düzenlemek veya onu çocukların ruhlarına sevdirmek için henüz radikal bir değişiklik yapılmamıştır.

Herhangi bir dilin kurallarının oluşturulma amacı, onu bozulmalara karşı korumak ve bir sonraki nesle açık ve net bir şekilde bozulmadan ulaştırmaktır. Bu konuda kadîm dilciler, kurallar ve düzenlemelerle dili kontrol etmenin nihai amacını gerçekleştirmişlerdir. Ancak eski dilciler, yöntem konusunda tarihi felsefi yönetime bağlı kalmışlardır. Bu noktada modern dilcilerin bir kısmı da felsefi yöntemi malesef takip etmiştir (Ferîha, 1981, 161).

Araştırmanın önceki başlıklarında, Enîs Ferîha'nın modern betimleyici yöntemi tercih ettiğini söylemiştik. Müellif, bu konuda kadîm dilcilerin kullandığı tarihi felsefi yöntemi her fırsatta eleştirmiştir. Çünkü bu yöntemin Aristo mantığına, dolayısıyla ardı arkası gelmeyen sorulara dayandığını savunmuştur. Ayrıca Ferîha'nın, bazı modern dilcilerin betimleyici yöntem yerine felsefi yöntemi tercih etmelerini de kınadığı görülmüştür. Neticede müellif, Arapça öğretiminin kolaylaştırılması meselesindeki temel noktanın yöntemle başlaması gerektiğine inanmaktadır.

Dünya; psikoloji, dil ve eğitim alanlarında önemli adımlar atmıştır. Bu sebeple insanların bilimi her alanda takip ettiği gibi dil öğretimi alanında da onu takip etmesi gerekmektedir. Özellikle

gençler ve çocuklar için Arapça öğretiminin yöntemleri konusunda üstlenilen temel eğitim kaygıları aşağıda sayılan alanlarla ilgili bir mesele olmuştur.

- Kuralların felsefesi bir boyut kazanması
- Gramer kitaplarını yazma işini sadece akademisyenlerle sınırlandırmak
- Gramer konularının karmaşık tasnif edilmesi
- Dilin kurallarındaki karmaşık kavramların aşırı kullanımı
- Kurallarda manadan çok şekil üzerinde durulması
- Gramer öğretimi kitaplarının yetersizliği (Ferîha, 1981, 162).

Kelâm ilminin gelişmesiyle birlikte Arap dili üzerindeki felsefe ve mantığın etkisi daha belirgin hale gelmiştir. Özellikle gramer kurallarına bakıldığı zaman bu durum açık ve net bir şekilde görülmektedir. Kadîm dilcilerin âmil ve m‘amûl ilişkisine verdikleri önem bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Müellif bu konuda: “*Eski dilciler dili, mantığa ve felsefeye tabi kılmaya çalışmışlardır. Ancak dil mantığa tabi olmaz, çünkü dil mantıktan daha eskidir ve dilin felsefeye ihtiyacı yoktur. Ya da mantığın dil için zaruri olmadığını, dili çocuklara öğretirken felsefeye ihtiyacımız olmadığını söylemeliyiz.*” demiştir (Ferîha, 1981, 162).

Enîs Ferîha, dil kurallarının felsefe ve mantık çerçevesinde işlenmesinin Arapça öğretimini kolaylaştırmanın önündeki önemli bir engel olarak görmektedir. Dolayısıyla bu sorunun çözümü için gramerin tekrar gözden geçirilmesini, felsefe ve mantığın yerine insan unsurunun öne geçmesini istemiş, dildeki ilk ve son âmilin insan olduğunu vurgulamıştır. Müellif bu bağlamda görüşlerini kadim dilcilere dayandırmak için ibn Cinnî’yi ve ibn Madâ’yı kendisine referans kabul etmiştir (Ferîha, 1981, 163).

Müellife göre Arap dili kuralları için yazılan kitaplar, çocuklar ve gençlerin seviyelerine uygun bir şekilde yazılmamıştır. Bilakis Arap grameri; dilbilimi, felsefe, dinî bilimler ve edebiyat eleştirisiyle ilgilenen öğrencilerin mantığına göre oluşturulan matematiksel (yani dilcilerin birden çok sebep arayışına girmeleri) ve zihinsel bir ilim olmuştur. Büyükler için yazarlığın en zor tarafı çocuklar için yazabilmeyi başarmaktır. Yani yazılanları çocuklara anlatabilmek ve çocukların gözünde onların seviyesinde bir yazar olmak zor bir iştir (Ferîha, 1981, 163). Ferîha’nın bu konu hakkındaki düşüncesine katılıyoruz. Çünkü hangi alanda olursa olsun büyüklerin, çocukların seviyelerine inmeyi başarak onlara bir şeyler öğretebilmeleri önemli bir üslup meselesidir. Nitekim öğretmen çok bilgili olabilir. Ancak bildiğini öğrencilere aktaramıyorsa öğretmenin bildiği sadece kendisinde kalır. Böylece, öğretmen mesleğini tam olarak icra edememiş olur.

Arap gramerini açıklamak için yazılan eserlerde çok fazla ayrıntıya girilmiştir. Neticede dilin terminolojisi fazlaca karışık olmuştur. Arap dili için yazılmış çağın ruhundan uzak olan bazı kitapların dilsel meselelerde örnek alınmaya devam ediliyor olması ise başka sorunları beraberinde getirmiştir. Ayrıca kadim dilcilerin yazdığı kitapların arkasından gelen şerh ve hâşiye geleneği, gramerin sıradan insanlar tarafından anlaşılamadığını göstermektedir. Eski dilcilerin gramer üzerine sonradan yaptıkları bu basitleştirme çalışmaları, onlar için önemli bir fazilet olmuştur. Lakin klasik dilciler gramerle ilgili zorluk sorununu tam olarak çözememişlerdir.

Hâşiye ve şerh geleneğinin gramerin gelişimi noktasında, nahiv alanında bir durgunluğa sebep olduğunu düşünenler olduğu gibi, bu geleneğin yaşanan doğal gelişmelere bağlı olarak gramerde kültürel zenginliği ve canlılığı sağladığını savunanlar olmuştur (Maral, 2021, 47). Ferîha, bu geleneği değerli görmekle birlikte onun dilsel zorluklara tam olarak cevap veremediğini düşünmektedir. Ayrıca dildeki şerh ve hâşiye geleneğinin ortaya çıkmasını, kuralların sıradan insanlar tarafından anlaşılamamasına bağlamıştır.

Modern dilcilere gelince, klasik dilcilere göre gramerle ilgili daha iyi kitaplar yazmışlardır. Modern dönemde yazılan bu kitaplar, kaidelerin ortaya konulmasında bir kolaylık olmuştur. Ancak modern dilcilerin gramerle ilgili çalışmaları da sorunların hepsini çözememiştir (Ferîha, 1981, 163-164). Müellifin bu noktada dilsel çalışmaların sade anlaşılır ve basit olması gerektiğine inandığı ve kadim dil kitaplarının yerine modern kitapların takip edilmesi gerektiğini savunduğu görülmüştür.

Enîs Ferîha, Arap gramerinin çocukların zihnine uygun bir şekilde kolaylaştırılarak yeniden tasnif edilmesi gerektiğine inanmaktadır. Dilbilimini kendine referans alan müellif, modern dilbilimin yaptığı analizi en doğru sınıflandırma olarak kabul etmektedir. Bu bağlamda dili ters çevrilmiş bir piramite benzetmiş ve gramerin yapısını alttan üste doğru kümülatif bir ilerleyiş içerisinde beş bölüm halinde sunulması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca bu bölümlere farklı mertebelerde eklenebileceğini söylemiştir. Ancak bu mertebelerin çoğunun üniversite öğrencileri için geçerli olduğunu belirtmiştir (Ferîha, 1981, 164-165).

- Sesin (fonem) mertebesi
- Hecelerin mertebesi
- Kelimeler mertebesi
- Söz dizimi mertebesi
- Üslûp mertebesi

Fonetik bilimi, dili ses düzeyinde inceleyen bir bilimdir. Sesleri, fizyolojik ve fiziksel yönleriyle ele alır ve seslerin çıkışlarını, özelliklerini bunlar sayesinde meydana gelen çeşitli değişiklikleri incelemektedir. Bu faydalı ders sayesinde Arapça'daki idğam ve i'lâl gibi konuları kolay bir şekilde anlaşılabilir. Arap dilinin kurallarını oluştururken bu ilmin verilerinden faydalanılabilir. Ancak bu ilim, ilk ve orta dereceli okullarda öğretilecek bir ders değildir (Ferîha, 1981, 165-166).

Enîs Ferîha, konuların sınıflandırılması noktasında hem eski hem de yeni gramer kitaplarında ciddi problemlerin olduğunu savunmuştur. Mesela sıfat konusuyla ilgili: *“Eski ve yeni dilbilgisi kitaplarını alın, sonra bu kitapların içinde bir çocuğun sıfat hakkında bilmesi gereken her şeyi, sıfatla ilgili bir bölümü veya bir babı bulmaya çalışın, ama boşuna uğraşıyorsunuz. Çünkü sıfatın sarf ve nahiv bölümleri arasında ve çeşitli başlıklar altında (sıfat, sıfat-ı müşebbehe, ism-i fâil, n'at vb.) dağılmış olduğunu görürsünüz. Araştırma bağlamında sıfatın geçtiği başka sarf ve nahiv bölümleri de olabilir. Öğrenciler bahsettiğimiz bu bölümlere baktıkları zaman sıfat hakkında hiçbir şey öğrenmeden kitabı okumayı bırakıyorlar. Aslında öğrencilere sıfatın veznini, türevlerini, ikilini, çoğulunu, i'râb hallerini, vb. yani sıfatla ilgili her şeyi parça parça farklı bölüm veya bablarda anlatmak yerine onu birbirine bağlı tek bir konu halinde ele alabiliriz.”* demiştir (Ferîha, 1981, 166-167).

Arap gramerini kolaylaştırmanın önündeki bir diğer sorun, özellikle çocukların anlamayacağı karmaşık kavramların aşırı kullanılmasıdır. Bu konuda öğretmenlerin çoğu, gramerdeki terimlerin çoğunun belirsiz ve karışık olduğunu kabul etmiştir. Çünkü sarf ve nahiv kavramlarının ilk anlamları ile sembolize ettiği şey arasında uçurum vardır. Bu durum çoğu öğrenci için bir engel teşkil etmektedir. Mesela, mûsned, mûsnedün ileyh, muzârî, mubtedâ, mûbâlağa sîğası, sıfat-ı müşebbehe, ğayrî munsarîf, i'râbda mahallî olmayanlar ve bunun gibi daha birçok terim, dilbilimciler ve akademisyenler tarafından anlaşılmakta; ancak çoğu öğrenci için bir şey ifade etmemektedir. Bu konuda müellif, kendi öğrencilerinin serzenişini şu şekilde dile getirmektedir: *“Öğrencilerim bana: ‘Hocam, sarfın ve nahvin terimleri, beynimizde kök salmadıkları ve belirsiz oldukları için aklımızda*

yer edinmiyorlar. Bu sebeple sarf ve nahve ait olan bu terimler zihnimizden hızla buharlaşıyor.' dediler." (Ferîha, 1981, 167).

Müellif bu konuda İyileştirici çalışmaların yapılmasını tavsiye etmektedir. Yani gramer kavramlarını revize etmekten bahsetmektedir. Bu şekilde dilin kavramlarının daha anlaşılır olacağını ve terim sayısında sadeleşme olacağını savunmaktadır. Bu meselede: *"Biz Arap gramerine ait tüm terminolojiyi denize atmayı önermiyoruz, çünkü gelecekteki kitaplarımızda eskilerin kullandıkları i'râb, sarf, ref, nasb, cezm gibi kavramların geçerli olan taraflarını tutacağız. Ancak bu kavramların birçoğundan vazgeçiyoruz. Bazı kavramları ise anlaşılması daha kolay ve bize daha yakın olan isimlerle değiştiriyoruz. Mesela, "مبتدا" yerine "موضوع الكلام" kavramını getiriyoruz. "الفعل المضارع" yerine "الفعل الحاضر" kavramını getiriyoruz. Neticede i'râbın ortaya çıkardığı bazı durumları düşürmek, cümleyi öğelerine göre analiz etmek ve bazı kavramları değiştirmek de dahil olmak üzere dili inceleme şeklimiz, terim sayısını azaltacaktır."* demiştir (Ferîha, 1981, 167-168).

Dili kontrol etmenin yani, grameri oluşturma'nın nihai amacı sadece kelimenin şeklini ve onda meydana gelen değişikliklerin nedenlerini bilmek değildir. Bilakis gramer; dili iyi anlamayı, kavramayı ve ifade edebilmeyi amaçlamaktadır. Ancak öğrencilere öğretilen klasik nahiv tanımında, sadece kelimelerin sonlarında meydana gelen değişikliklere vurgu yapılmaktadır. Yani i'râbı bilmenin amacı fâilin ref olduğunu, mef'ûlun nasb olduğunu bilmektir. Bu durum şekle, manadan daha fazla önem verildiğini göstermektedir. Hem eski hem de bazı modern sarf ve nahiv kitapları, çocuğun zihninde gramerin malzemesinin sadece kelimeler ve hareketler olduğu izlenimini vermektedir. Neticede çocuğun aklında gramerle ilgili damme, fetha, kesra, cer, ref ve nasb vb. ifadelerden başka bir şey olmadığı görülmüştür. Nitekim gramer kitaplarında dilin bir düşünce ve anlatım aracı olduğu, dilin güzellik, neşe ve haz kaynağı olduğu konusuna değinilmemiştir. Çünkü gramer kitaplarındaki vurgu, daha çok i'râbla ilgili ve sonu gelmeyen nedenlerle ilgilidir. Halbuki insan olmadan dilin varlığından söz edilemez. Dil insan içindir ve dili şekilsel olarak değil, daha çok anlamsal olarak incelemek gerekmektedir (Ferîha, 1981, 168-169).

Arapça öğretiminin kolaylaştırılması hususundaki bir diğer sorun ise ders kitaplarıyla ilgilidir. Bu meseleye iki açıdan bakılmalıdır. Birincisi, kitabın seviyesinin bireye uygun olmasıyla ve kitabın içeriğiyle ilgilidir. İkincisi ise eski dilcilerin yöntemini kullanarak ders kitaplarını oluşturmak ve anlatmaktır. Müellif bu noktada ısrarlı olacağını: *"Arap dilindeki şekil bilgisinin ve gramerin bir çeşit soyutlama veya bir çeşit felsefe olduğunu, Ders kitaplarında çocukların soyutlamaları ve felsefi-dil meselelerini kavrayamadıklarını, Millî Eğitim Bakanlığı'nın yetkilileri anlayana kadar söylemeye devam edeceğim."* ifadeleriyle dile getirmiştir (Ferîha, 1981, 169-170).

Özellikle çocuklara yönelik hazırlanan kitaplarda daha dikkatli olunmalıdır. Çünkü bir insanın bir grup bilim adamına hitap etmesi, çocuklara hitap etmesinden daha kolaydır. Yani çocukların seviyesine göre hareket edecek kişi; ilk önce deneyimli bir öğretmen, sonra mükemmel psikolojik bir eğitimci, daha sonra ise bir filozof ve sanatçı olması gerekmektedir. Sonuç olarak çocuğun dilini, anlayışını, zihnini, seviyesini, düşüncelerini, arzusunu, zevklerini ve hayal gücünü dikkate almayan biri ders kitapları hazırlamamalıdır. Müellif, Arap toplumunda ders kitaplarındaki sorunun vahim bir düzeye ulaştığını söylemiş ve batıdan kitap çevirmeyi bir çözüm önerisi olarak sunmuştur. Ayrıca millî eğitim bakanlığının yapması gereken ilk reformun ders kitaplarını yeniden gözden geçirmek olduğunu belirtmiştir (Ferîha, 1981, 170-171).

Enîs Ferîha, Arapça öğretiminin kolaylaşması için yukarıda açıklanan altı temel meselenin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğine inanmaktadır. Özellikle çocuklar ve gençler için Arapça

eğitiminin kolaylaşması gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda müellifin sunduğu çözüm önerileri altı başlık halinde özetle şu şekilde sıralanabilir:

- Arap dili kurallarının felsefe ve mantık ilkelerinden soyutlanması gerekir. Gramer kitaplarında betimleyici yöntem takip edilmelidir.
- Gramer kitaplarını yazma işi sadece akademisyenlere bırakılmamalıdır. Eğitimle ilgili toplumun diğer kesimleri de taşın altına elini koymalıdır.
- Gramer konularının başlıkları tekrar gözden geçirilmelidir. Dağınık olan konular toparlanmalı bir yerde ve sadece bir başlık halinde sunulmalıdır. Tasnif yapılırken dilbilimi referans alınmalıdır.
- Karmaşık kavramlardan vazgeçilmelidir. Kullanılan terminoloji ifade ettiği tanımı tam olarak karşılamalıdır. Ayrıca terminoloji, zihinde kalıcı olacak şekilde net ifadelerden oluşmalıdır.
- Gramer oluşturulurken şekilcilikten vazgeçilmeli daha çok manaya önem verilmelidir.
- Ders kitaplarını yeniden gözden geçirmek gerekmektedir. Gramer kitapları çocukların seviyesine uygun olmalıdır. Özellikle bu konuda Millî Eğitim Bakanlığı'na önemli görevler düşmektedir.

Müellifin tecdîd ve teysîr kapsamında sunmuş olduğu Arapça öğretimini kolaylaştırma önerilerinin bazıları son dönem dilcilerin yenilikçi yaklaşımlarına benzemektedir. Mesela modern dilcilerden olan İbrahim Mustafa, İhyâ'ü'n-naḥv isimli eserinde naḥvin sadeleşmesini gerektiğine vurgu yapmış, bazı gramer başlıklarının bir araya getirilmesi gerektiğini savunmuştur. Nitekim İbrahim Mustafa, merfûatla ilgili konuların bir araya getirilmesini teklif etmiştir. Neticede bu şekildeki bir tasnifin grameri gereksiz alt başlıklardan kurtaracağını söylemiştir (Mustafa, 1937, 54-55).

Son dönem Arap dilcilerinden olan Emîn el-Hûlî'nin çalışmaları da bu konuya örnek olarak gösterilebilir. O, Arap gramerinin düzensizlikten kurtulması için dilin pratik çözümlere ihtiyacı olduğunu söylemiştir. Kuralda asıl olanın, genel geçer ve düzenli olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Eğer kural bünyesinde ihtilaflar taşıyorsa o zaman dilin kapsayıcılık özelliğini kaybedeceğini savunmuştur (Hûlî, 1961, 57). Hûlî bu konuda iki önemli pratik ilke sunmuştur: Birincisi, mümkün olduğu kadar kuralların düzenli bir şekilde oluşturulmasına dikkat edilmesidir. İkincisi ise i'râbın; açık, anlaşılır ve kolay olan tarafının seçilmesine dikkat edilmesidir (Hûlî, 1961, 59).

Enîs Ferîha'nın ve modern dilcilerin bazı fikirlerinin birbirine benzediği görülmüştür. Kadim kültürü ve geleneği inkâr etmeden yapılan çalışmalar değerli bulunmuştur. Ancak Enîs Ferîha'nın devamlı insan unsurunu ön plana çıkartarak ve kadim birikimi reddederek gramerdeki ana konulardan olan i'râb ve âmil m'amûl ilişkisini reddetmesi doğru değildir. Onun bu görüşünün bilimsellikten uzak olduğunu düşünüyoruz. Çünkü bilim, geçmiş birikimini reddetmeden kümülatif bir şekilde gelişimini tamamlayabilir. Bu durum dilbilimi için de geçerlidir.

5.10. Yeni Bir Mantık Üzerine Gramer Kitabı Oluşturmak

Enîs Ferîha bu konuda somut bir adım atarak Arapça'yı seven herkese ithafen sunduğunu söylediği *Tebîṣṣu kavâ'du'l-'Arabîyye* isimli bir önsöz ve iki bölümden oluşan bir taslak gramer kitabı hazırlamıştır. Dilbilgisini kolaylaştırmak için yazdığı bu eserinde üç önemli noktanın kendisini motive ettiğini belirtmiştir. Birincisi, ortaöğretimden mezun olup üniversiteye giden öğrencilerin dil seviyelerinin düşük olmasıdır. İkincisi, öğrencilerin büyük bir kısmının hem Arapça'dan hem de

onun öğretim yöntemlerinden nefret etmesidir. Üçüncüsü ise gramerin Arapça'yı zor ve karmaşık bir dil haline getiren dilsel özelliklerle karakterize edilmiş olmasıdır (Enîs, 1952, 6-7).

Müellif, Arap ulusunun şiddetli siyasî ve ekonomik krizlerden dolayı düşünce ve ruh sorunlarına çözüm bulamadığını savunmaktadır. Bu krizler hafiflediği zaman Arap dilinin de düzgün bir zemine oturacağını söylemiştir. Ayrıca Arap dilinin herhangi bir problemi olmadığını söyleyenleri de eleştirmiştir (Enîs, 1952, 8).

Ferîha, dilsel problemlerin farkında olan kişilerin sorunların çözümü için işin özüne inmeleri gerektiğine inanmaktadır. Gerçek tecdîd ve teysîr çalışmalarının özle ilgili olduğunu savunmuştur. Ancak mevcut siyasî ve sosyal koşullar göz önüne alındığında Arapların dilsel düşüncesinde kaos oluşturan konularda (Harf ve dile ilişkin kutsal düşünce, dilsel sorunların ortaya çıkardığı eğitimle ilgili sorunlar ve Arapların içinde bulundukları hassas psikolojik durum vb.) (Enîs, 1952, 11) çözüm üretmenin şimdilik zaman kaybı olduğunu düşünmüştür. Ancak bu durumun dilsel problemlerin çözülemeyeceği anlamına gelmediğini de belirtmiştir (Enîs, 1952, 16).

Müellif, gerçek tecdîd ve teysîr çalışmalarının önündeki zorluklara rağmen Arapça öğretim yöntemlerinde radikal bir devrim yapmanın ve gramer tasnifini yeniden gözden geçirmenin gerekliliğine inanmaktadır. Bu bağlamda kaleme aldığı *Tebî'atü'l-ğavâ'idü'l-'Arabiyye* isimli eserinde sekiz ilke üzerinde mantıksal bir tasnif çerçevesinde ideal bir dilbilgisi kitabının özelliklerinden bahsetmiştir. Bu ilkeler aşağıda sıralanmıştır (Enîs, 1952, 19-22).

- Arap dilinin kuralları bölünmez bir bütündür. Cümle bilgisini anlatan nahiv ile, kelimeyi ve kelimeyle ilgili kuralları açıklayan sarf birbirinden ayrılmamalıdır. Bu ayrım mantıkçıların yanında doğru olsa da sarf ve nahvin birbirinden ayrılması kuralların karmaşık olmasına ve öğrencilerin bu kuralları karıştırmasına neden olmaktadır. Mesela bir öğrenci, sarf bölümünde muzâri fiilin hükümlerini tam anlamazsa nahiv bölümünde yeniden ve yeni terimlerle fiili muzâriyi anlaması mümkün olmaz.
- Arapça, kelimeleri türetilen (İştikâk) bir dildir. Arapça'da kelimenin şekli değişir ve bir kök kelimedenden farklı kelimeler türetilir. Bunu yaparken köke çeşitli unsurlar eklenir. Böylece kelimenin asıl anlamından farklı anlamlar ortaya çıkmaktadır. Bu kurallar Arapçanın temel kuralları olup öğrencilerin bu kuralları iyi bilmesi gerekmektedir. Ayrıca Sarf bilgisi gramerin önemli bir parçası olup gramer kitaplarında ilk sırada yer almalıdır. Ancak son zamanlarda öğrenciler sarf kurallarından uzaklaşmaya başlamıştır. Çünkü bu kuralların öğretim yöntemi hem yorucu hem de ayrıntılı hale gelmiştir.
- Bütün diller, genel anlamda nahiv sarf ve ses kurallarına dayanır. Lakin Arapça'da bu kurallardan sapan yani kural dışı şaz dediğimiz pek çok dilsel olgu bulunmaktadır. Bunun nedeni, dilin düşünmede mantık veya tutarlılığın olmadığı eski zamanlardan bize gelmesidir. Arap dilinde şaz ilkenin tezahürleri özellikle i'râbda, cem'ide, müennesde vb. kendini göstermektedir. Kadim Arap dilciler, her dilsel unsur bir alt kurala istisnalar veya şazlar şeklinde dahil etmeye çalıştıklarından, gramer sıkıcı ve yorucu bir hale gelmiştir. Bu konuda şaz olanı ezberlemek gerekir bunun başka bir yolu yoktur. Ancak öğrenciler için ilk yapılması gereken kıyâsıdır. Şaz, farklı seviyelere göre daha sonra verilmelidir. Bu şekilde yapılırsa öğrencilere büyük bir hizmet verilmiş olunacaktır.
- Gramerde önemsiz ayrıntılar, sıkıcı ve yararsız nedenler azaltılmalıdır. Mesela, mübtedânın haberden, haberin mübtedâdan önce geldiği vb. durumları anlatmak üniversite yıllarına bırakılmalıdır.

- Dilsel olguların açıklanması, fonologlar (ses bilimciler) ve dilbilimciler tarafından onaylanan bilimsel yasalara dayanmalıdır. Nitekim İnsani bir olgu olan dil, her insani olguda olduğu gibi doğa kanunlarına tabi olmalıdır. Ancak Arap dünyasında gramer alanında henüz ses bilimi (Phonetics) ve dilbilimi (Linguistics) ilimlerinden yeteri kadar istifade edilememiştir. Mesela Arapça'daki i'lâl ve idğâm konuları anlatılırken ses biliminden yararlanılmalıdır.
- Sarf ve nahiv terimleri azaltılmalıdır. Her bilimin kendisini kolaylaştırmak için vazgeçilmez terminolojisi olduğu bilinen bir gerçektir. Bununla birlikte, sarf ve nahiv terimlerinin -eski dilbilimciler tarafından kabul edilebilir ve anlaşılır olsa da- öğrencilerin seviyesinin üzerinde olduğuna şüphe yoktur. Sarf ve nahiv ile ilgili olan bu terimler çoktur ve bu terimlerin çok olması doğru değildir. Ayrıca bu terimlerin bazıları belirsiz, bazıları da gariptir. Mesela fiile benzeyen harfler ifadesi, muzâri fiilin isminin niçin muzâri fiil olduğu, sıfatı müşebbehe neye benzediği için bu ismi aldığı gibi sorular ve cevapları Arap gramerindeki gereksiz ayrıntılardır.
- Arap dilbilgisinde vurgu i'râb üzerinde değil, inşâ üzerinde olmalıdır. Yani bir öğrenciye cümlelerin i'râbını yapması yerine öğrenciden cümleyi kendisinin oluşturması istenmelidir. Şüphesiz ki bir zamanlar Arapça; fikrin, kıyasın ve mantığın gelişmesi için malzeme olmuştur. Bundan dolayı Arap gramerinde ayrıntıya gidilmiş neticede beyan ve nahiv ilmi bu durumdan etkilenmiştir. Bu durumdan kurtulmak için cümlelerin tahlili yapılırken i'râb yerine inşâ kullanılmalıdır.
- Dilbilgisi kuralları genel anlamda bir bütün halinde her sene sunulmalıdır. Ayrıca konular belirli ölçüde tekrar edilmeli, öğrenciler orta öğretimi bitirene kadar hem terkîb konusunda hem de iştikâk konusunda yeterli bilgiye sahip olmalıdır (Enîs, 1952, 19-22).

Müellif, ideal bir dilbilgisi kitabında olması gereken ilkeleri belirledikten sonra dilin iki önemli unsurundan bahsetmiştir. Birincisinin kelime ezberlemek, ikincisinin ise terkîbi (söz dizimini) iyi bilmek olduğunu söylemiştir. Bu iki unsurun dil öğrenimi için bir bütünlük arz ettiğini savunmuştur. Bu sebeple dilbilgisi öğretiminde hem sarf hem de nahiv bilgisini bir arada vermenin gerekliliğini söylemiştir. Müellif, iki ana bölümden oluşan örnek basit bir taslak gramer kitabı sunmuştur. Kitabın birinci bölümü sadece sarf bilgisi içermektedir. Kelimeyi altı kısma ayıran müellif birinci bölümde sırasıyla; zamirden, fiillerden, isimden, sıfattan, zarflardan ve edatlardan bahsetmiştir. İkinci bölümde ise cümlelerin kurallarını ve cümlelerin çeşitlerini sıralamıştır (Enîs, 1952, 23-24).

Enîs Ferîha, gramer kitaplarının nasıl olması gerektiği hakkında bilgi verdikten sonra bu kitapların uygulanması noktasında yetkinin uzmanlara, eğitimcilere ve resmî kurumlara bırakılacağını belirtmiştir. Ayrıca dilbilgisinin ilkökul son sınıfta verilmesini, ortaöğretimde ise mutlaka tamamlanmasını önermiştir. Bunu yaparken de çocukların seviyelerine uygun hareket edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca çocuklar için oluşturulan dilbilgisi kitaplarına nahiv dememeyi bunun yerine 'cümlelerin kuralları' şeklinde söylemeyi önermiştir (Enîs, 1952, 25-26).

Müellif, özellikle ortaöğretiminin dilbilgisi açısından önemli bir dönem olduğunu söylemiş ve öğrencilerin liseden mezun olmadan önce mutlaka dilbilgisi konularına hâkim olması gerektiği belirtmiştir. Ayrıca Arapçanın zor kurallarına karşı oluşmuş olan nefretin sevgiye dönüşmesi için gramerin yeni bir mantık üzerine kolaylaşması gerektiğine inanmıştır. Bu bağlamda yazarın ortaya koyduğu fikirler, yukarıda sunulmuş olup yapılan çalışmalar değerli bulunmuştur.

6. SONUÇLAR

Arap dili için modern dönem; gramerin yenilenme, kolaylaştırma ve sadeleştirme girişimlerini temsil etmektedir. 19.yy. ve 20.yy'da bu ifadelerin tecdîd, teysîr ve ihyâ gibi kavramlarla karşılık bulduğu görülmüştür. Araştırmanın literatürü kapsamında genel anlamda Arap dünyasında dilsel fikirleriyle öne çıkmayı başaran bazı modern dilcilerin yenilikçi yaklaşımları ve bu konudaki eserleri incelenmiştir. Özelde ise Enîs Ferîha'nın fikirleri analiz edilerek uygulanabilirlik açısından değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda Enîs Ferîha'nın modernist milliyetçi ve batı hayranlığı ile hareket eden modern bir dilbilimci olduğu, gayrimüslim olmasının fikirleri üzerinde etkisi olduğu görülmüştür.

Modern dönemde Arap dili üzerine tecdîd ve teysir çalışmalarını başlatan birçok sebep bulunmaktadır. Bu sebeplerden en önemlilerinin şunlar olduğu tespit edilmiştir:

- Arap toplumundaki iki dillilik sorununun özellikle eğitim alanında ortaya çıkarttığı problemler
- Arap gramerinin felsefe ve mantık ilimlerinden etkilenmesi sonucunda gramer kitaplarının hacminin artması ve Arapça öğretiminin zorlaşması
- Arapça'yı bozulmalara karşı koruma isteği
- Âmmîce'yi fasîh dil seviyesine çıkarma arzusu
- Arap harflerinin okunması ve yazılmasıyla ilgili problemler
- Müşterek konuşulan Arap lehçesinin hem iletişim dili hem de resmi dil yapılmak istenmesi

Tüm bu sebepler dilbilimciler arasında ciddi tartışmalara neden olmuş, bu konuda dilciler çözüm için yenilikçi yaklaşımlar sunmuşlardır.

Araştırmanın neticesinde, Enîs Ferîha'ya göre Arap dilinin iki önemli sorunu olduğu fark edilmiştir. Birincisi, Arap toplumundaki iki dillilik meselesidir. İkincisi ise Arap grameri ile ilgili yapılan tartışmalar olmuştur. Ayrıca, onun çözüm önerilerini de bu tasnife göre yaptığı gözlemlenmiştir. Müellifin birinci meselede daha çok seküler bir bakış açısıyla hareket ettiği görülmüştür. İkinci meselede ise bazı konularda birçok modern dilbilimle aynı doğrultuda düşündüğü fark edilmiştir.

Lübnanlı Hristiyan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Enîs Ferîha; ülkesinde birçok yabancı okuldan eğitim almış, Sâmi dilleri üzerine araştırmalar yapmış ve köy hayatını seven biri olmuştur. Onun Müslüman dilcilerden farklı olarak Arapça'ya yaklaştığı ve dili sadece bir iletişim aracı olarak görmesi sebebiyle "Arapçanın din dili olması" vasfını pek de değerlendirmeye almadığı görülmektedir. Müellif, Arap dilinin problemleri hakkında önemli eserler vermiş ve dikkat çekici çözüm önerileri sunmuştur. Onun Arap diliyle ilgili yenilikçi yaklaşımları, Arap toplumunda son yüzyılda devamlı tartışılan dilsel meseleler olduğu görülmektedir. Ayrıca kadîm geleneğe eleştirel bir bakış açısıyla yaklaştığı gözlemlenmiştir.

Ferîha, görüşlerini dilbilimine (Linguistics) dayandırarak betimleyici bir yöntemle sunmuştur. Bunu yaparken kendine has bir üslup kullanmış, soyut olan ifadeleri somutlaştırarak ve hikâyeleştirerek anlatmıştır. Nitekim bu yöntem çalışmalarına romansal bir hava katmış, okuyucuyu sıkmayan ve akıcı bir üslupla dilsel meseleleri tartışmasına vesile olmuştur. Çalışmanın sonucunda Enîs Ferîha'nın dilsel konular hakkındaki öne çıkan fikirlerinin ve çözüm önerilerinin özetle şunlar olduğu tespit edilmiştir:

- Dil; kalıtsal değil, kazanılmış bir olgudur. Dil, tevkîfi olmayıp bilakis insan tarafından oluşturulmuş ve geliştirilmiştir. Ayrıca, dil düşünceye tabi olmalıdır. Yani düşünce dilin kalıplarına boyun eğmemelidir.
- Fasîh Arapçanın ne zaman ortaya çıktığı ve iletişim dili olup olmadığı konusu müphem bir meseledir. 7.yy. ortalarına kadar bu konuda net bir bilgi bulunmamaktadır.
- Âmmîce; yaşayan, bağımsız, kendi kuralları olan ve halk tarafından iletişim dilli olarak tercih edilmiş bir dildir. Fasîh Arapça ise zor ve çetrefilli kuralları olan, sadece resmi ve edebi çevre tarafından kullanılan, halkın anlamadığı ve birçok dilsel problemin kaynağı olan bir dildir.
- Bütün toplumlarda iki dillilik mevcuttur. Ancak bu konu Arap toplumunda büyük problemlere neden olmaktadır. Bu konu özellikle eğitim ve sosyal alanda derin yaralar açmıştır.
- Arap harflerinde sesli harflerin olmayışı ciddi bir problemdir. Bu nedenle okumada ve yazmada önemli sorunlar ortaya çıkmaktadır.
- Arap dili için sadece Arapların sözlerinin hüccet olarak kabul edilmesi doğru değildir. Bu sebeple kıyâs ilkesi devrim niteliğinde bir ilkedir. Tecrid, iştikak, tas'îd, tevlîd ve t'arib ilkeleri de Arapçanın önemli temel karakteristik özelliklerindendir.
- Arap toplumundaki iki dillilik meselesini çözüme kavuşturmak için müşterek konuşulan Arap lehçesinin hem iletişim dili hem de resmi dil olması gerekmektedir. Ancak bu dilin; edebi bir tarzda, kurallara boğulmadan ve latin harfleriyle yazılması zorunlu bir meseledir. Ayrıca, Araplar tarafından müşterek konuşulan Arap lehçesinin benimsenmesi gerekmektedir.
- Arap grameri; felsefeden ve mantıktan soyutlanmış yeni bir mantık çerçevesinde, dilbilimini referans alarak yeniden sınıflandırılmalıdır. Ayrıca gramer çocukların seviyelerine uygun bir şekilde verilmelidir.

Enîs Ferîha'nın zihninde Âmmîce'nin özel bir yeri olduğu görülmüştür. Çünkü bu dil, başkalarının iddia ettiğinin aksine müellifin nazarında kendi kendine yeten canlı gelişmiş bir dildir. Onun bu konu hakkındaki görüşü, milliyetçilik yönünü ön plana çıkarmıştır. Bu sebeple yazar, tüm gücünü kullanarak Âmmîce'yi resmi dil seviyesine yani fasîh dil seviyesine çıkarmaya çalışmıştır. Ferîha, bu amacına ulaşamayacağını anlamış ve Âmmîce'yi terk etmemekle birlikte bölgesellikten uzak müşterek konuşulan Arap lehçesini hem iletişim dili hem de resmi dil seviyesine oturtmak istemiştir. Böylece Arap toplumundaki iki dillilik sorununun çözüme kavuşacağına inanmıştır. Ancak bu durumun gerçekleşmesi için ise müşterek konuşulan Arap lehçesinin; edebi bir tarzda olması, latin harfleriyle yazılması, gramer ve fonetik kurallarının belirlenmesi ve Araplar tarafından benimsenmesi gerektiğini söylemiştir. Enîs Ferîha'nın Arap toplumundaki iki dillilik meselesi için çözüm olarak sunduğu bu önerinin kabul edilmesi mümkün gözükmemektedir. Çünkü müellifin bu konuda yerli ve milli olmak yerine batı hayranlığıyla hareket ettiği açık ve net bir şekilde ortadadır. Nitekim Arap alfabesini Latin harfleriyle değiştirme düşüncesi hem Arapçanın ses fonetiği açısından uygun değildir, hem de geçmişte olduğu gibi bugün de Araplar tarafından kabul görmemiş bir düşüncedir.

Enîs Ferîha, dilsel meselelerin çözümünde fasîh Arapça'yı başlı başına bir engel olarak görmüştür. Çünkü onun zor, çetrefilli kurallarla çevrili olduğunu savunmuştur. Bu durumun dilin doğasına aykırı bir şey olduğunu söylemiş, bir dilin kurallarının çok fazla ayrıntılı ve şazlarla dolu

olmasının, o dilin iletişim dili olmasını engellediğini düşünmüştür. Dolayısıyla Enîs Ferîha'nın gözünde fasîh Arapça hiçbir zaman iletişim dili olmamıştır. Müellifin bu düşüncesinin arkasında yatan nedenler incelendiğinde politik sebepler ve batının etkisi görülmektedir. Dolayısıyla onun fasîh dil hakkındaki düşüncelerinin yanlı olduğu ve doğru olmadığı fark edilmiştir. Nitekim batılılar, 1789 yılında Fransız ihtilalinden sonra Müslümanları birbirine bağlayan en güçlü faktörün Kur'an dili olduğunu anlamışlar ve çalışmalarını bu yönde artırmışlardır. Özellikle Fransızlar ve İngilizler tarafından desteklenen gayrimüslim Araplar, Âmmîce'yi Kur'an'ın dili olan fasîh Arapçanın önüne geçirmek için çalışmışlardır. Neticede dilbilimci Enîs Ferîha'nın da bu yönde hareket ettiği görülmüştür.

Müellif; fasîh Arapçanın temel karakteristik özelliklerinden olan i'râb konusunu reddetmiş, onun kalıcı bir kıymetinin olmadığını, sadece bir süsleme olduğunu söylemiştir. Bu sebeple Sâmi dillerinin birçoğunda i'râb kurallarının artık kullanılmadığını belirtmiştir. Ayrıca, i'râbın sebebini âmil m'amûl ilişkisine bağlamayı da kabul etmemiş, Arap gramerinin dayanak noktasının sadece insan unsuru olduğunu savunmuştur. Ferîha'nın bu konu hakkındaki görüşü bir yere kadar kabul edilebilir. Çünkü gramer kurallarını oluşturan İlahi bir durum yoktur. Bütün dillerde, dilbilgisi kuralları insanlar tarafından oluşturulmuştur. Ancak Ferîha'nın i'râb hakkında kökten reddedici bir tutum sergilemesinin asıl nedeni Âmmîce'ye değer katmak istemesidir. Çünkü Âmmî dilinin kurallara pek fazla dikkat etmeyen bir yapısı vardır. Müellif, bu nedenle Âmmîcenin kolay olduğunu fasîh Arapçanın ise zor olduğunu savunmuştur. Neticede Enîs Ferîha'nın kadim birikime sahip, kuralları olan, resmi makamlarda da kullanılan fasîh dil yerine; halk arasında bölgesel olarak konuşulan, cılız bir kelime dağarcığına sahip, kuralsız bir dili iletişim dili olarak kabul etmesi onun eğitilmiş bir yapıyı terk ederek sıradan bir durumu kabul etmesi anlamına gelmektedir. Bu düşünce kabul edilemez bir görüştür.

Enîs Ferîha, tecdîd ve teysîr bağlamında Arap gramerinin sadeleşmesi ve kolaylaşması üzerine kaleme aldığı *Tebîtu kavâ'idu'l-'Arabiyye* isimli eserinde değerli ilkeler sunduğu görülmüştür. Bu konuda bazı modern dilbilimcilerle aynı görüşleri paylaştığı tespit edilmiştir. Ayrıca gramer öğretiminin çocukların sevdilerine uygun bir şekilde ortaöğretim döneminde mutlaka tamamlanması gerektiğini savunmuştur.

Sonuç olarak bu araştırmamızın ana konusu olan Enîs Ferîha'nın öne çıkan fikirleri incelendiğinde onun, Arap toplumu için klasik kuralların terk edilip latin alfabesiyle yazılan ve günümüze uyum sağlayabilen bir dil gelişimini gerekli gördüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca müellifin görüşlerinin alışılmışın dışında olduğu, batının etkisinde kaldığını ve gayrimüslim kişiliğinin fikirlerini etkilediği açık ve net bir şekilde hissedilmektedir. Özellikle Arap harflerini Latin harfleriyle değiştirme gibi bazı dilsel fikirlerinin İslami çevre tarafından hiçbir zaman kabul edilmeyeceği düşünülmektedir. Nitekim bugün Arap yazısı, Arap alfabesiyle yazılmaya ve okunmaya devam etmektedir. Ayrıca modern dönemde tecdîd ve teysîr bağlamında Arap grameri üzerine yapılan çalışmalar genel anlamda değerli bulunmuştur. Nitekim her dilin değişime ve gelişime açık olması gerekmektedir. Ancak bu durum kadîm geleneğin inkârı anlamına gelmemelidir. Çünkü bilim kümülatif bir değere sahip olup aşamalı ve birikimli bir şekilde ilerler. Bu durum dil için de geçerlidir.

KAYNAKLAR

- Abduttevvâb, R. (1420). *Fuṣūl fî fîkhi 'l-luġa*. (6. Basım). Kahire: Mektebetü'l-Hâncî,
- Bakırcı, S. ve Demirayak, K. (2019). *Arap Dili Grameri Tarihi*. Erzurum: Fenomen Yay.
- Birgivi, Z. (928). *el- 'Avâmil*. b.y.
- Birgivi, Z. (1430). *İzhârü 'l-esrâr fî 'n-naḥv*. Beyrût: Daru'l-munhâc.
- Cürcânî, A. (1442). *Tevdîhu metinu 'l- 'Avâmilü 'l-mi 'e*. b.y.
- Çelik, M. (2019). *Arap Dili Gramerindeki Yenileşme Hareketlerinin Teorik Temelleri*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- Çetiner, B. (2014). Arap Âleminde Fasih Dil-Âmmî Dil Mücadelesi. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 7, Sayfa: 7-10.
- Dayf, Ş. (1968). *el-Medârisü 'n-naḥviyye*. (7. Basım). Kahire: Daru'l-ma'rife.
- Dayf, Ş. (1994). *Tahrîfâtü 'l- 'âmmiyye li 'l-fuṣḥâ fî 'l-ḳavâ'id ve 'l-binyât ve 'l-ḥurûf ve 'l-ḥarekât*. Kahire: Daru'l-ma'rife.
- Dayf, Ş. (1982). *Tecdîdü 'n-naḥv*. (6. Basım). Kahire: Daru'l-ma'rife.
- Dayf, Ş. (1990). *Teysîrâtü 'l luġaviyye*. (1. Basım) Kahire: Daru'l-ma'rife.
- Dayf, Ş. (1986). *Teysîrü 'n-naḥvi 't-ta 'lîmî ḳadîmen ve ḥadîsen ma 'a nehci tecdîdih*. (2. Basım). Kahire: Daru'l-ma'rife.
- Demir, R. (2008). *Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı, İstanbul. Doktora Tezi.
- Desûkî, Ö. (1973). *fî 'l-edebi 'l- ḥadîs*. (8. Basım). Beyrût: Daru'l-fikri.
- Durmuş, İ. (2023,17 Haziran). Fıkḥü 'l-Luġa. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fikhul-luga>.
- Durmuş, İ. (2022, 28 Ocak). Naḥiv. *TDV İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nahiv>.
- Düsûkî, Ömer. (1950). *fî 'l-Edebi 'l-ḥadîs*. 2 Cilt. Mısır: Daru'l-fikri'l Arabi.
- Enîs, F. (1952). *Tebîṣṣu ḳavâ 'du 'l- 'Arabiyye*. Beyrût: B. A. Ü. Yay.
- Enîs, İ. (1976). *Delâletü 'l-elfâz*. (3. Basım). Kahire: Mektebetü'l-encilü'l-Mısıriyye.
- Enîs, İ. (1966). *min Esrâri 'l-luġa*. (3. Basım). Kahire: Mektebetü'l-Ancelo el-Mısıriyye.
- Fazlıoğlu, Ş. (2005). Arap Harfleriyle Yazım Zorluğu ve Bunlara Verilen Cevaplar. *NÜSHA Şarkiyat Araştırmaları Dergisi Journal of Oriental Studies* 5/17, Sayfa: 51-67.
- Ferîha, E. (1957). *Ḥaḳâratu fî ṭarîḳi 'l-zevâli: el-ḳaryetu 'l-Lübnâniyye*. Beyrût: B. A. Ü. Yay.
- Ferîha, E. (1989). *el-Lehecâtu ve uslûbu dirâsetuhâ*. Beyrût: Daru'l-ceyli.
- Ferîha, E. (1952). *Esmâu 'l-eṣhuri fî 'l- 'Arabiyyi ve me 'ânihâ*. Beyrût: Daru'l-ilmi li 'l-melâyîn.
- Ferîha, E. (1956). *Esmâu 'l-muduni ve 'l-ḳurâ el-Lübnâniyye ve tefsîru me 'ânihâ*. Beyrût: B. A. Ü. Yay.
- Ferîha, E. (1952). Hurûfu 'l-hecâi 'l- 'Arabiyye neṣ 'etuhâ, taṭavvuruhâ, meṣâkiluhâ. *Mecelletu 'l-Ebhâs* 5/1, Sayfa: 1-32.
- Ferîha, E. (1947). *M 'ucemu el-fâzi 'l-âmmiyeti fî 'l-lehçeti 'l-Lübnâniyye*. Lübnan: Matbaatu'l-murselîn el-Lübnâniyyin.
- Ferîha, E. (1955). *Naḥvu 'Arabiyye müyessera*. Beyrut: Daru'l-seḳâfetu.
- Ferîha, E. (1981). *Naẓariyyetu fî 'l-luġa*. (2. Basım) Beyrût: Daru'l-Kutubi'l Lübnâniyyi,
- Hâkim, N. (1334). *el-Müstedrek 'ale 'ş-Şaḥîḥayn*. (4 Cilt). Haydarâbâd.
- Hassân, Temmâm. (1994). *el-Luġatü 'l- 'Arabiyye: Ma 'nâhâ ve mebnâhâ*. Mağrib: Daru'l-seġâfe.
- Haşimi, A. (1935). *el-Gavaidu 'l esasiyyetu 'l el-luġatu 'l Arabiyye*. Beyrût: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye.

- Hûlî, E. (2006). *Arap İslam Kültüründe Yenilikçi Yaklaşımlar*. (Çev. E. İşler, M. H. Suçin). Ankara: Kitâbiyât Yayınları.
- Hûlî, E. (1961). *Menâhicü tecdîd fi 'n-naḥv ve 'l-belâğa ve 't-tefsîr ve 'l-edeb*. Kahire: Daru'l-ma'rife.
- İbn Cinnî, E. F. O. (1952). *el-Ḥaşâ 'iş*. (2. Basım). (Thk. M. A. Neccâr, 1. Cilt). Beyrût: Dâru'l-hudâ,
- İbn Cinnî, E. F. O. (1952). *el-Ḥaşâ 'iş*. (2. Basım). (Thk. M. A. Neccâr, 2 Cilt). Beyrût: Dâru'l-hudâ.
- İbn Fâris, E. H. A. H. (1418). *es-Şâhibî fî fîkhi 'l-luġati 'l-'arabiyye ve mesâiluhâ ve suneni 'l-'arabi fî kelâmiḥâ*. (Thk. A. H. Besc). Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye.
- İbn Hişâm. M. (1422). *Şüzûrû 'z-zeheb fî ma 'rifeti kelâmi 'l-'Arab*. (Thk. C. M. A B. Yusuf). Beyrût: Dâru ihyâi't-turâsi'l-'Arabî.
- İbn Madâ, K. (1366). *Kitâbü'r-red 'ale 'n-nühât*. (Thk. Şevkî Dayf). Kahire: Daru'l-fikri'l Arabi.
- Maral, C. (2021). Nahiv İlminde Hâşiye Geleneği ve Fahreddin el-Arnâsî'nin Keşfü'l-Ğita Adlı Eseri. *Şarkiyat Dergisi* 13/1, Sayfa: 41-65.
- Mustafa, İbrahim vd. (1380). Tecdîd. *el-Mu 'cemü 'l-vasîf*. Kahire: Matbaatu Mısır.
- Mustafa, İbrahim vd. (1380). Teysîr. *el-Mu 'cemü 'l-vasîf*. Kahire: Matbaatu Mısır.
- Mustafa, İbrahim vd. (1380). İhyâ. *el-Mu 'cemü 'l-vasîf*. 1067. Kahire: Matbaatu Mısır.
- Mustafa, İbrahim. (1937). *İhyâ 'ü 'n-naḥv*. Kahire: Mektebetul camiati'l-Arabiyye.
- Mustafa, İbrahim vd. (1380). Nahiv. *el-Mu 'cemü 'l-vasîf*. Kahire: Matbaatu Mısır.
- Râfî, M. S. (1421). *Târîḥu âdâbi 'l-'Arab*. (3 Cilt). Beyrût: Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- Sâlih, S. (2009). *Dirâsât fî fîkhi 'l-luġa*. Beyrût: Daru'l-ilm li'l-Melâyin.
- Sapir, E. (1921). *Language: An Introduction to The Study of Speech*. New York: Harcourt, Brace & World Inc.
- Sarmış, İ. (1991). Arapçaya Yöneltilen Bazı Eleştiriler. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/4, Sayfa: 121-150.
- Soyupek, H. (2016). Kur'ân Dili Fasîh Arapçanın Gelişmesine Âmmice Engeli. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Sayı: 37, Sayfa: 27-56.
- Suyûtî, C. (1427). *el-İktirâḥ fî uşûli 'n-naḥv*. (2. Basım). (Thk. A. Atıyye). Dimeşk: Daru'l-beyrut.
- Şimşek, Ş. (2019). *Arap Gramerinin Kolaylaştırılması Bağlamında Yenilikçilik Hareketleri ve Arapça Öğretimine Etkileri*. İstanbul: İlahiyat Yay.
- Tahtâvî, R. (1285). *et-Tuḥfetü 'l-mektebiyye li-takrîbi 'l-luġati 'l-'Arabiyye*. Kahire: Matbaatu Mısır.
- Vâfî, A. A. (2004). *Fıkhul-luġa*. (3. Basım). Kahire: Nahdetü Mısır.
- Wiki, (2023, 05 Haziran). Wikipedia. Anis Freiha. https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%A3%D9%86%D9%8A%D8%B3_%D9%81%D8%B1%D9%8A%D8%AD%D8%A9
- Ya'kûb, E. B. (1982). *Fıkhul-luġati 'l-Arabiyye ve hasâisuhâ*. Lübnan: Daru'l-ilm li'l-Melâyin.
- Zeccâcî, E. K. (1399). *el-Îdâḥ fî 'ileli 'n-naḥv*. (Thk. R. el-Mubarek). Beyrut: Dâru'n-Nefâis.
- Zeyyât, A. H. (t.y.) *Târîḥu 'l-edebi 'l-'Arabî*. Kahire: Daru'l-nahdatu'l-misrî.